

EGYENLŐSÉG

Oktatás: a romák helyzete 11 uniós tagállamban

Felmérés a romákról – Középpontban az adatok

EUROPEAN UNION AGENCY FOR FUNDAMENTAL RIGHTS

Az Európai Unió Alapjogi Ügynökségéről még rengeteg információ olvasható az interneten. Az FRA weboldaláról érhető el (fra.europa.eu).

A Europe Direct szolgáltatás az Európai Unióval kapcsolatos kérdéseire segít Önnek választ találni.

Ingyenesen hívható telefonszám (*):

00 800 6 7 8 9 10 11

(*): A legtöbb hívás és a megadott információk ingyenesek (noha egyes mobiltelefon-szolgáltatókon keresztül, telefonfülkékből és hotelekből a számot csak díjfizetés ellenében lehet hívni).

Fotó: © Blake Campbell
© OSCE/Milan Obradovic
© OSCE/Margarita Karanfilovska

Bővebb tájékoztatást az Európai Unióról az interneten talál (<http://europa.eu>).

FRA – AZ EURÓPAI UNIÓ ALAPJOGI ÜGYNÖKSÉGE
Schwarzenbergplatz 11 – 1040 Bécs – Ausztria
Tel. +43 158030-0 – Fax +43 158030-699
Email: info@fra.europa.eu – fra.europa.eu

Luxembourg: Az Európai Unió Kiadóhivatala, 2016

PDF ISBN 978-92-9491-192-6 doi:10.2811/436685 TK-01-13-748-HU-N
Paper ISBN 978-92-9491-195-7 doi:10.2811/253978 TK-01-13-748-HU-C

© Az Európai Unió Alapjogi Ügynöksége, 2014
A sokszorosítás kereskedelmi célok kivételével engedélyezett, amennyiben a forrást feltüntetik.

Printed in Belgium

KLÓRMENTES ELJÁRÁSSAL ÚJRAHASZNOSÍTOTT PAPIRRA NYOMTATVA (PCF)

Oktatás: a romák helyzete 11 uniós tagállamban

Felmérés a romákról –
Középpontban az adatok

Előszó

A roma népcsoport alkotja Európa legnagyobb etnikai kisebbségét, és évszázadok óta szerves része az európai társadalomnak. Az alapvető jogaik védelmének javítására és a társadalmi integrációjuk előmozdítása érdekében tett országos, európai és nemzetközi szintű erőfeszítések ellenére azonban a romák sok esetben most is mélyszegénységgel, alapvető társadalmi kirekesztéssel, az alapjogaik gyakorlását gátló akadályokkal és megkülönböztetéssel néznek szembe. Ezek a problémák kihatnak a színvonalas oktatáshoz való hozzáférésükre is, ami viszont aláássa a foglalkoztatási és jövedelmi kilátásaikat, a lakáskörülményeiket és az egészségi állapotukat, és általában véve csökkenti a bennük rejlő lehetőségek kibontakoztatására való képességüket.

Az oktatásból való kirekesztés különböző formákban történik: előfordulhat, hogy a nem roma szülőktől eredő nyomás hatására a roma gyermekeket nem veszik fel az iskolába, de az is lehet, hogy „speciális iskolákban” vagy etnikailag szegregált osztályokban helyezik el. Az etnikai szegregációt a települési sajátosságoktól a romaellenes előítéletekig terjedő tényezők befolyásolják. Bármilyen oka is van, az etnikai szegregáció emberi jogi szempontból mindig elfogadhatatlan. Az Emberi Jogok Európai Bírósága 2007-ben egy mérföldkőnek számító ítéletben kimondta, hogy amennyiben a roma gyermekeket etnikai származásuk alapján speciális iskolában helyezik el, azzal a kormány megszegi azt a kötelezettségét, hogy minden gyermek számára megkülönböztetés nélkül biztosítsa az oktatásban való részvételt. A bíróság a döntésében hivatkozott az ilyen szegregációra vonatkozó, az Európai Unió Alapjogi Ügynökségének (FRA) jelentéseiben említett bizonyítékokra.

Az FRA ebben a jelentésben ismerteti 2011-es, romák körében végzett, az oktatásról szóló felmérésének eredményeit, amelyekből kiderül, hogy a roma és nem roma gyermekek között az oktatás minden szintjén jelentős különbségek vannak, az iskola előtti neveléstől a középfokú oktatásig. A romák ráadásul gyakran szegregált iskolákba vagy osztályokba kerülnek. Miközben a roma fiatalok egyre nagyobb számban lépnek be a munkaerőpiacra, különösen egyes tagállamokban, külön aggodalomra ad okot, hogy a vizsgált 18 és 24 év közötti romáknak átlagosan csak a 12%-a végzett általános vagy szakmai felső középfokú tanulmányokat. A fiatalabb korcsoportokban viszont jobb a helyzet, ami nemcsak azt mutatja, hogy történt előrehaladás, hanem ami még fontosabb: további előrehaladás is lehetséges és megvalósítható.

Ma, amikor a gazdasági válság az EU minden lakosát érinti, nem engedhetjük meg magunknak, hogy ne támogassuk az egyenlő bánásmódot és a társadalmi befogadást. A tartós megkülönböztetés és marginalizálódás következtében elveszítethetjük azokat a készségeket és tehetségeket, amelyek segítségével kilábalhatnánk a válságból. A romák által tapasztalt problémák összetettek, ezért integrált megközelítést tesznek szükségessé – az alacsony iskolai végzettséggel, a munkaerő-piaci akadályokkal, az oktatásban és a lakhatásban meglévő szegregációval és a rossz egészségügyi állapottal egyszerre kell foglalkozni. Az EU-nak fontos szerepe van egy ilyen változás lebonyolításában azzal, hogy javítja a megkülönböztetés elleni jogszabályokat, összehangolja a politikát, közös integrációs célokat tűz ki és felosztja a forrásokat. A nemzeti, regionális és különösen a helyi kormányzatok is felelősek azért, hogy valódi változás történjen.

A fejlődés ma már bizonyított tény: uniós keretrendszer és nemzeti stratégiák vannak hatályban, készülnek a cselekvési tervek, és zajlik a végrehajtásuk. Ahhoz, hogy a roma emberek életében a továbbiakban is kézzelfogható javulást lehessen elérni, politikai akaratra, az erőfeszítések eredményes összehangolására, valamint hatékony ellenőrzési és értékelési eszközökre van szükség. Az FRA a valós helyzetről szóló adatok összegyűjtésével, elemzésével és a roma közösségeket helyi szinten bevonó új módszerek kipróbálásával tovább támogatja a romák befogadására irányuló erőfeszítéseket.

Morten Kjaerum
Igazgató

Tagállamok és rövidítések

Rövidítés	Tagállam
BG	Bulgária
CZ	Cseh Köztársaság
EL	Görögország
ES	Spanyolország
FR	Franciaország
HU	Magyarország
IT	Olaszország
PL	Lengyelország
PT	Portugália
RO	Románia
SK	Szlovákia

Tartalomjegyzék

ELŐSZÓ	3
BEVEZETÉS	7
FONTOSABB MEGÁLLAPÍTÁSOK ÉS AZ FRA VÉLEMÉNYE	11
1 AZ ISKOLÁSKORÚ ROMA GYERMEKEK ISKOLALÁTOGATÁSA	15
1.1. Kora gyermekkori nevelés és ennek következményei	15
1.2. Iskolalátogatási arányok	18
1.3. Az iskolába nem járó roma gyermekek életkorának alakulása	20
1.4. A kötelező iskolalátogatás elmaradásának okai	23
1.5. Rendszeresen iskolalátogatás	23
2 A ROMA FELNŐTTEK ISKOLAI VÉGZETTSÉGE ÉS ÍRÁSTUDÁSA	27
2.1. Írástudás	27
2.2. Részvétel a formális oktatásban	32
2.3. A középfokú oktatás befejezése előtt félbehagyott tanulmányok	35
2.4. A felső középfokú oktatás elvégzése	38
2.5. Az iskolalátogatás teljes elmaradásának vagy korai abbahagyásának okai	42
3 EGYENLŐ BÁNÁSMÓD AZ OKTATÁSBAN: ETNIKAI SZEGREGÁCIÓ ÉS ÉRZÉKELT MEGKÜLÖNBÖZTETÉS	45
3.1. Szegregáció a többségi iskolákban	47
3.2. Lakóhelyi és oktatási szegregáció	47
3.3. Romáknak fenntartott speciális iskolákba és osztályokba való elkülönítés	49
3.4. A megkülönböztetésről szerzett tapasztalatok	49
KÖVETKEZTETÉSEK	55
1. MELLÉKLET: A FELMÉRÉSRŐL DIÓHÉJBAN	57
2. MELLÉKLET: FELMÉRÉSI MÓDSZERTAN⁷⁷	59
BIBLIOGRÁFIA	63

Bevezetés

A romák alkotják az Európai Unió (EU) legnagyobb etnikai kisebbségét, egyben az egyik leginkább nélkülöző népcsoportot, amelyet társadalmi kirekesztés és a foglalkoztatáshoz, oktatáshoz, lakhatáshoz és egészséghez való egyenlőtlen hozzáférés sújt. Az EU az Európai Unió működéséről szóló szerződés 3. cikke értelmében köteles küzdeni a társadalmi kirekesztés és a megkülönböztetés ellen. Emellett védelmeznie kell az Európai Unió Alapjogi Chartájában, valamint a Közösség és az Európa Tanács által elfogadott Szociális Chartában megállapított szociális jogokat.¹

A romák oktatási helyzetének javítása kritikus tesztje annak, hogy az EU képes-e fejlődést elérni az összes szélsőségesen marginalizált és a társadalomból kirekesztett csoport befogadásában. Ez az intelligens, fenntartható és inkluzív növekedéshez vezető új út kialakítását szolgáló Európa 2020 stratégiához is érdemben járulna hozzá, mivel a stratégia az oktatás terén ambiciózus célokat tűzött ki, például az iskolai lemorzsolódási arány 10% alá csökkentését.²

Az oktatásnak különleges szerepe van a halmozottan hátrányos helyzet kezelésében, ahol a hátrányok egymással átfedésben vannak és erősítik egymást. Az alacsony színvonalú oktatás következménye a korábbi kirekesztettség időszakainak és egyben előzménye a jövőbeni hátrányoknak. Határt szab a jövőben kínálkozó lehetőségeknek. A jobb oktatás magasabb végzettséget és jobb esélyt jelent a pénzkereső foglalkoztatás megszerzésére, amelynek segítségével az emberek kiemelkedhetnek a szegénységből, az előnyök pedig messze túlmutatnak ezen a jobb munkaerő-piaci versenyképészen. Az oktatásnak eredendő belső értéke van: megakadályozza, hogy az emberi tehetség veszendőbe menjen. Együtt jár a jobb szociális készségekkel, a nagyobb fokú rugalmassággal és a dinamikus változó világhoz való alkalmazkodás képességével.

A nemzeti romaintegrációs stratégiák uniós keretrendszere világosan összekapcsolja az Európa 2020 stratégia sikerét az oktatásban elért befogadással. A 2011-ben elfogadott keretrendszer a romák oktatásának egyik egyértelmű céljaként tűzi ki, hogy minden uniós tagállam valósítsa meg és fejlessze tovább a saját nemzeti integrációs stratégiáját: „Biztosítani kell, hogy valamennyi roma gyermek legalább az általános iskolát befejezze”.³ Ez

a cél tükrözi a minőségi oktatáshoz való alapvető jogot, és hivatkozik az Európa Tanácsnak a roma gyermekek oktatásáról szóló ajánlására, amely arra hívja fel az uniós tagállamokat, hogy garantálják a minőségi oktatáshoz való, megkülönböztetéstől mentes hozzáférést, biztosítsanak minőségi kora gyermekkori nevelést, csökkentsék a középfokú oktatásból lemorzsolódók számát és adjanak támogatást a roma diákok sokféle igényének a kielégítésére.⁴ A keretrendszer az általános iskolára helyezte a hangsúlyt, és nem tett említést a tankötelezettségről, miközben a legtöbb országban a romák számára az alapfokúból a középfokú oktatásba való átmenet jelenti a fő kihívást.

Az Európai Bizottság tovább folytatja az uniós keretrendszer betartásának biztosítására tett erőfeszítéseket. A Bizottság 2013. júniusban arról számolt be, hogy több uniós tagállam még mindig nem teljesítette a feltételeinek némelyikét, különösen az oktatás terén, ahol a szegregáció továbbra is széles körben elterjedt. A Bizottság 2013-ban öt tagállamhoz intézett országspecifikus ajánlásokat a romák befogadásáról, és ezekben a minőségi, befogadó többségi oktatáshoz való tényleges hozzáférés biztosítására helyezte a hangsúlyt, már az iskola előtti neveléstől kezdve.

A Bizottság 2013. június 26-án tanácsi ajánlást javasolt a romák integrációjára irányuló erőfeszítések megerősítésére, az oktatás területén is.⁵ Az ajánlás figyelembe veszi a felmérési eredményeket. Az uniós keretrendszerben az alapfokú oktatásra helyezett hangsúlyt azzal az ajánlással bővíti ki, hogy a tagállamok biztosítsák, hogy az összes roma tanuló végezze el legalább a kötelező oktatást. Konkrét intézkedéseket is javasol a roma diákok középfokú és felsőfokú oktatásban való részvételének ösztönzésére. Ez a jelentés szélesebb körű elemzést közöl az oktatás terén végzett kísérleti felmérés eredményeiről. Elsőként a tanköteles korú gyermekek iskolalátogatását vizsgálja meg, és ehhez felméri az iskolalátogatás elmaradásának lehetséges magyarázatait. Ezután az összes, 16 évesnél idősebb válaszadó írni-olvasni tudását és iskolai végzettségét nézi meg. A három különböző korcsoport oktatási eredményeinek vagy megszerzett iskolai végzettségének összehasonlításával valamelyest képet kaphatunk az

¹ Az Európai Unió Alapjogi Chartája, HL C 326., 2012.; Európai Szociális Charta, CETS 163.

² Európai Bizottság (2010).

³ Európai Bizottság (2011a).

⁴ Európa Tanács, Miniszteri Bizottság (2009); UNICEF (2007a); Európa Tanács, Rasszizmus és Intolerancia Elleni Európai Bizottság (ECRI) (2006); az Emberi Jogok Európai Bíróságának (ECtHR) esetei: *DH kontra Cseh Köztársaság*, 2007. november 13.; *Oršuš kontra Horvátország*, 2010. március 16.; *Sampanis kontra Görögország*, 2008. június 5.

⁵ Európai Bizottság (2013).

időközben történt változásokról. A jelentés kiegészítő információként összeveti a 2011-es adatokat az Egyesült Nemzetek Fejlesztési Programjának (UNDP) 2004-es, az FRA felmérésében részt vevő 11 tagállam közül ötre kiterjedő felmérése eredményeivel, az egyetlen olyan adatsorral, amely lehetőséget ad erre.

Az eredmények képet adnak az olyan területeken élő romák helyzetéről, ahol a roma népesség aránya az országos átlagnál nagyobb. Az eredményeket az ugyanazon az oktatási és gazdasági infrastruktúrán osztozó, nem roma származású szomszédok esetében elért eredmények fényében kell szemlélni. Az elemzés célja, hogy a politikai döntéshozók számára információt adjon olyan intézkedések kidolgozásához és végrehajtásához, amelyek biztosítják az egyenlőséget a romák oktatásban való részvétele tekintetében. Az FRA ezúton szeretne köszönetet mondani Vera Messingnek a Közép-európai Egyetemről, valamint az Európai Politikai Tanulmányok Intézetének és a Rasszizmus Elleni Európai Hálózatnak (ENAR) a jelentés átnézésében nyújtott támogatásukért.

Az oktatás alapvető jog

A magas színvonalú, befogadó, többségi oktatás a gyermek teljes körű fejlődéséhez ugyanúgy fontos, mint az általános társadalmi fejlődéshez. Az oktatás felruhazza a gyermekeket és a fiatal felnőtteket a szükséges készségekkel ahhoz, hogy belépjenek a munkaerőpiacra és hozzájáruljanak az általános társadalmi kohézióhoz. Az oktatáshoz való jogról ezért nemzetközi egyezmények és uniós dokumentumok rendelkeznek.

A kötelező oktatás elengedhetetlen annak az ismeretek, készségek és attitűdök ötvözetéből álló nyolc kulcskompetenciának a megszerzéséhez, amelyet az uniós tagállamok szükségesnek tartanak a személyes önmegvalósításhoz és fejlődéshez, az aktív polgársághoz, a társadalmi beilleszkedéshez és a foglalkoztatáshoz.⁶

Az uniós tagállamok kötelezettséget vállaltak arra, hogy minden gyermek számára biztosítják a többségi, befogadó iskolákhoz való egyenlő és akadálytalan hozzáférést. Az oktatáshoz való jogról a Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmányának 12. cikke rendelkezik. Az EU valamennyi tagállama ratifikálta az Egyesült Nemzetek (ENSZ) egyezményét a gyermek jogairól, amely minden gyermek számára garantálja az oktatáshoz való jogot.⁷ Az oktatásban alkalmazott megkülönböztetést ezenkívül a faji megkülönböztetés

valamennyi formájának kiküszöböléséről szóló – az összes uniós tagállam által ratifikált – ENSZ-egyezmény is tiltja.⁸

Az oktatás emellett az egyetlen olyan szociális jog, amely kifejezetten szerepel az emberi jogok európai egyezményében (EJEE)⁹, és a megkülönböztetés tilalmáról szóló 14. cikke értelmében védelemben részesül, mint azt az Emberi Jogok Európai Bíróságának (EJEB) vonatkozó ítélkezési gyakorlata bemutatja.¹⁰

Az Európa Tanács Miniszteri Bizottságának a romák és travellerek oktatásáról szóló 2009-es ajánlása emlékeztet arra, hogy országos szintű szakpolitikákat kell kidolgozni, „hogy méltósággal és tisztelettel, az emberi jogi elvek és a gyermek jogai alapján garantálják [...] a színvonalas oktatáshoz való hozzáférést”.¹¹

Az Európai Unió Alapjogi Chartája ugyancsak védi az oktatáshoz való jogot.¹² Az oktatáshoz való jog megvalósításának három egymásba fonódó, egyformán fontos aspektusa van: az oktatáshoz való hozzáférés joga, a minőségi oktatás joga és a tanulási környezetben járó tisztelet joga.¹³

A romák befogadásában elért előrehaladás mérése: egyre jobban teljesíthető feladat

Egyre nagyobb az igény a politikai célok és az emberi jogok érvényesülése felé tett előrehaladást – vagy annak hiányát – mérő statisztikai bizonyítékok iránt. Megbízható és összehasonlítható adatsorok kellenek a romák befogadásának alakulását mérő mutatókkal együtt, többek között az oktatás terén is. Az oktatás olyan terület, ahol a követési folyamat különösen fontos. Ennek elmulasztása veszélybe sodorhatja a romák következő generációjának esélyeit.

Az adatokat tekintve jelentős előrehaladást sikerült elérni 2001 óta, amikor az UNDP közölte az első összehasonlító háztartási felmérést, etnikai hovatartozás szerint bontott adatokkal. Az UNDP *Avoiding the Dependency Trap*¹⁴ (A függőségi csapda elkerülése) című, 2003-as jelentése közölte az első megbízható statisztikai bizonyítékokat arról, hogy a vizsgált uniós tagállamokban (Bulgária, Cseh

⁶ Európai Parlament (2006).

⁷ Az Egyesült Nemzetek (ENSZ) Egyezménye a Gyermek Jogairól, 28. cikk.

⁸ Az ENSZ egyezménye a faji megkülönböztetés valamennyi formájának kiküszöböléséről, 5. cikk.

⁹ Kiegészítő jegyzőkönyv az emberi jogok és alapvető szabadságok védelméről szóló egyezményhez, 2. cikk, CETS 155.

¹⁰ Lásd például EJEB, *Sampanis és társai kontra Görögország*, 2008. június 5.

¹¹ Európa Tanács, Miniszteri Bizottság (2009).

¹² Az Európai Unió Alapjogi Chartája, HL C 326., 2012., 14. cikk.

¹³ UNICEF (2011).

¹⁴ UNDP (2002).

Köztársaság, Magyarország, Románia és Szlovákia) a romák jelentős számban komoly kihívásokkal néznek szembe az írni-olvasni tudás, a csecsemőhalálozás és az alultápláltság terén. Az oktatásról a felmérés konkrétan azt állapította meg, hogy a romák oktatási szintje „drámaian alacsony”, és a jelentés nyomatékosította, hogy „[...] mivel az oktatás közvetlenül összefügg a munkaerő-piaci készségekkel, a romák csökkenő versenyképességének hátterében az egyik fő tényező az elégtelen oktatás”. Ezt követően több adatgyűjtési kezdeményezés is indult, hogy kitöltsse a romák nélkülözésének mértékéről szóló információ hiányosságait. Ezek közé tartoztak a következők:

- Az UNDP 2004-ben átfogó felmérést készített a romák és nem roma származású szomszédai helyzetéről a közép- és délkelet-európai országokban. A felmérésből származó adatok szolgálták kiindulásul a romák befogadásában – és különösen az oktatásban – az idő folyamán elért előrehaladás méréséhez.¹⁵
- Az FRA jogelődje, a Rasszizmus és Idegengyűlölet Európai Megfigyelőközpontja (EUMC) 2006-ban átfogó összehasonlító jelentést készített a romákról a közoktatásban,¹⁶ a rendelkezésre álló másodlagos adatok alapján. A jelentés azt állapította meg, hogy több tagállamban bizonyíthatóan jelen van a közvetlen, rendszeres megkülönböztetés és kirekesztés az oktatásban, ami különböző, egymással kölcsönhatásban álló tényezőkből ered, mint például a szegénység, a nagyarányú munkanélküliség, az elégtelen lakáskörülmények és az egészségügyi szolgáltatásokhoz való hozzáférés hiányosságai. A jelentés arra is felhívta a figyelmet, hogy alig vannak etnikai szempontok szerint csoportosított adatok az alapvető oktatási mutatókról, amilyen a beiratkozás és az iskolalátogatás, valamint a teljesítmény és a végzettség. Az FRA 2008-ban indította el az EU-MIDIS felmérést, az eddigi legnagyobb ilyen jellegű felmérést, amellyel az EU egészére kiterjedő összehasonlító adatokat gyűjtött a különböző etnikai kisebbségi és bevándorló csoportok megkülönböztetéssel és áldozattá válással kapcsolatos mindennapi tapasztalatairól. A véletlenszerű mintavételi módszert alkalmazó felmérés keretében az akkori 27 uniós tagállam területén 23 500 válaszadót kérdeztek meg, köztük 3500 roma válaszadót hét uniós tagállamban. A roma válaszadók csoportja azzal emelkedett ki a felmérésből, hogy más csoportokkal, például az észak-afrikaiakkal vagy a fekete-afrikaiakkal

összehasonlítva összességében közöttük volt a legmagasabb az érzékelt megkülönböztetés szintje. A roma válaszadók helyzetét részletesen a romákról szóló különálló jelentés tárgyalta,¹⁷ amely fontos kérdéseket vetett fel az alapjogok védelmével és a jogtudatossággal kapcsolatban.

- Az FRA 2011-ben az Európai Bizottsággal, az UNDP-vel és a Világbankkal együttműködésben 11 uniós tagállamban készített felmérést a romákról és a legközelebbi nem roma származású szomszédaiokról: Bulgáriában, a Cseh Köztársaságban, Franciaországban, Görögországban, Lengyelországban, Magyarországon, Olaszországban, Portugáliában, Romániában, Spanyolországban és Szlovákiában. A felmérés célja az volt, hogy megvizsgálja a társadalmi-gazdasági helyzetüket az oktatásban, a foglalkoztatásban, az egészségügyben és a lakhatásban, valamint foglalkozzon az egyenlő bánásmód és a jogtudatosság kérdéseivel. Az FRA-val egy időben az UNDP 12 közép- és délkelet-európai országban készített felmérést a romák körében, és ezekből öt ország azonos volt az FRA kutatásában szereplőkkel. Mindkét felmérés tartalmazta ugyanazt a közös alapkérdőívet. Az UNDP a 2004-ben tesztelt módszertani megközelítést követte, ami lehetővé tette a romák befogadásának kiemelt területein, köztük az oktatásban elért előrehaladás nyomon követését.

Ezeknek az adatoknak a felhasználásával azóta több kiadvány és elemző tanulmány is megjelent. Az FRA 2012-ben adta ki *Survey results at a glance (A felmérés eredményeinek áttekintése)* című jelentését, amelyben 11 uniós tagállamban elemzi az ott élő romák helyzetét a legfontosabb társadalmi-gazdasági területeken.¹⁸ A Világbank 2012-ben jelentést adott ki az iskola előtti nevelés fontosságáról.¹⁹

Az UNDP ugyancsak 2012-ben tette közzé jelentését a romák oktatásáról, és ebben elemezte a felmérésnek az iskolai végzettségre, az írni-olvasni tudásra, az iskolalátogatásra, a roma gyermekek oktatására és a szegregációra vonatkozó megállapításait.²⁰ Az UNDP és az FRA jelentései kölcsönösen kiegészítik egymást, együtt olvasva pedig az eddigi legjobb összehasonlító ismeretanyagot kínálják a 18 európai országban, földrajzi koncentrációban élő romákról. A két felmérés mintavételezését és módszertanát a lehető legnagyobb mértékben összehangolták, de a témák és kérdések némelyikét több okból is eltérően kezelték. Az említett eltérések közé tartozott a vizsgált országok különbözősége és az egyes modulok relatív súlyának

¹⁵ UNDP-World Bank-EC Regional Roma Survey 2011 adatai, lásd: https://issuu.com/undp_in_europe_cis/docs/integrated_roma_web_1_.

¹⁶ A Rasszizmus és Idegengyűlölet Európai Megfigyelőközpontja (EUMC) (2006).

¹⁷ FRA (2009a).

¹⁸ FRA (2012).

¹⁹ Világbank (2012).

²⁰ Brüggemann, C. (2012).

különbsége, a két szervezet elsődleges kutatási célpontjának megfelelően (az UNDP például nagyobb súlyt helyezett a válaszadók társadalmi-gazdasági helyzetére, ezzel szemben az FRA-nak az érzékelt

és tapasztalt megkülönböztetésről volt kidolgozott modulja). Ezek a különbségek okoztak némi ellentmondást az adatok között, de ezeket a megfelelő részekben jelezzük és külön megmagyarázzuk.

Fontosabb megállapítások és az FRA véleménye

A FELMÉRÉS LEGFONTOSABB MEGÁLLAPÍTÁSAI A ROMÁK OKTATÁSÁRÓL

Az FRA, az UNDP, a Világbank és az Európai Bizottság közös kiadványa, *The situation of Roma in 11 EU Member States – Survey results at a glance (A romák helyzete 11 uniós tagállamban – A felmérés eredményeinek áttekintése)* címmel bemutatja az UNDP és az FRA romák körében végzett felméréseinek egyesített adataiból levont főbb megállapításokat, többek között az oktatás témájában:

- **Alacsony részvétel az iskola előtti nevelésben:** A négyévestől a tanköteles kor kezdetéig vizsgált roma gyermekeknek átlagosan csak a fele vett részt iskola előtti vagy óvodai nevelésben a 2010/2011-es tanévben.
- **A legtöbb tagállamban a kötelező oktatásban magas a részvétel:** Bulgária, Görögország és Románia kivételével a 7 és 15 év közötti roma gyermekek közül tízből kilenc a jelentések szerint jár iskolába.
- **A középfokú oktatást elvégzők aránya kicsi:** A vizsgált, 20 és 24 év közötti roma felnőttek közül csak 15% végzett általános vagy szakmai felső középfokú tanulmányokat.

A felmérési eredmények azt mutatják, hogy a romák négy, kölcsönösen összefüggő oktatási problémával küzdenek: alacsony a részvétel az iskola előtti nevelésben, ami az előítélettel és a megkülönböztetéssel párosulva a szegregált beiskolázás veszélyével fenyeget; nagy lemorzsolódási arány a középfokú tanulmányok elvégzése előtt; és az írni-olvasni tudók kis aránya. Ezeket a területeket sürgős szükség van az uniós tagállamok fellépésére.

Iskola előtti nevelés

Az iskola előtti nevelésben való részvételt tekintve nagy a különbség a romák és a közelükben élő nem romák között. Az eredmények megerősítik, hogy az iskola előtti nevelés milyen lényeges szerepet játszik a későbbi oktatási szakaszok sikerességében. Az iskola előtti nevelésben való alacsony részvétel megnehezíti a tanulók felzárkózását az általános iskolában, és ez az egyik döntő tényezője a korai lemorzsolódásnak. A nem romák 70–97%-ával szemben Görögországban a 6–15 éves romák közül csak 20%, a Cseh Köztársaságban, Portugáliában, Szlovákiában és Spanyolországban pedig kevesebb mint 50% vett részt iskola előtti nevelésben. A kivétel Magyarország és Lengyelország, ahol a romák iskola előtti nevelésben való részvétele magas, de így is alacsonyabb, mint a környékükön élő nem roma népességé.

Az eredmények megerősítik, hogy a kora gyermekkori nevelésbe és gondozásba való befektetés kifizetődik. Az iskola előtti nevelésben tapasztalatot szerző gyermekeknél nagyobb az esélye annak, hogy bent maradnak az iskolában és sikeresen teljesítik a kötelező oktatást. A roma gyermekek hozzáférése a kora gyermekkori nevelést

és gondozást nyújtó intézményekhez és a roma családok arra való hajlandósága, hogy a gyermekeiket ilyen intézményekbe adják, kedvező hatással lenne a későbbi iskolalátogatásra és az iskolai végzettségre.

Az FRA véleménye

A tagállamoknak biztosítaniuk kell, hogy a szociálisan hátrányos helyzetű gyermekek, köztük a romák, egyenlő mértékben férjenek hozzá a kora gyermekkori neveléshez és gondozáshoz, a lakóhelyükre vagy az etnikai hovatartozásukra való tekintet nélkül. Ennek eléréséhez a marginalizálódás veszélyének kitett gyermekek esetében célzott intézkedések kellenek, hogy ellensúlyozzák az iskola előtti nevelésbe való beiratkozásuk és részvételük terén őket sújtó strukturális hátrányokat.

Javítani kell az iskola előtti nevelést nyújtó intézmények hozzáférhetőségén, és a marginalizált közösségekben élő gyermekeket előnyben kell részesíteni a beiratkozásakor. A család és a közösség bevonása a kora gyermekkori nevelés és gondozás sikerességének egyik alapvető előfeltétele. A roma családokat arra kell ösztönözni, hogy a gyermekeiket írassák be és támogassák az iskola előtti nevelésben, ehhez pedig jobban tisztában kell lenniük a későbbi iskolalátogatás és a végzettség hosszú távú előnyeivel.

A kötelező iskolalátogatás és az iskolai végzettség

A kötelező oktatásban a roma gyermekek kisebb arányban vesznek részt, mint a nem romák. A vizsgált

háztartásokban élő, tanköteles korú roma gyermekek átlagosan 14%-a nem vesz részt az oktatásban, szemben a környékükön élő nem roma gyermekek 3%-ával. Az uniós tagállamok között jelentős különbségek vannak: Görögországban az iskoláskorú gyermekek 43%-a, Romániában a 22%-a nem jár iskolába, ezzel szemben a Cseh Köztársaságban, Magyarországon, Lengyelországban, Szlovákiában és Spanyolországban lényegesen kisebb ez az arány (5–7%). Bulgáriában, Franciaországban, Olaszországban és Portugáliában 11% és 14% között van az iskolát nem látogató, tanköteles korú roma gyermekek aránya.

Az iskolalátogatás elmaradásának fő oka a késői kezdés és a korai lemorzsolódáshoz vezető rendszertelen bejárás. A Cseh Köztársaságban és Szlovákiában az iskolába nem járók nagy aránya elsősorban az iskoláztatás késői megkezdésének tudható be, Portugáliában és Spanyolországban viszont annak, hogy a tanulók korán elhagyják az oktatást. Magyarországon és Olaszországban a háttérben egyszerre van jelen a késői kezdés és a korai kimaradás. Görögországban és Romániában különösen, de Bulgáriában, Franciaországban és Olaszországban is jellemző, hogy a kötelező oktatásban a roma gyermekek életkortól függetlenül nem vesznek részt.

A roma válaszadók nagy többsége nem fejezte be a felső középfokú oktatást. A megkérdezett 18 és 24 év közötti romák átlagosan 89%-a nem szerzett felső középfokú végzettséget, szemben a környékükön élő nem romák 38%-ával. A felső középfokú tanulmányokat nem teljesítő romák aránya Görögországban, Franciaországban, Portugáliában, Romániában és Spanyolországban volt a legnagyobb, 90% fölötti.

Néhány tagállamban ezzel szemben az adatok pozitív változásra utalnak. A Cseh Köztársaságban, Magyarországon és Olaszországban például a 18 és 24 év közötti romák körében nagyobb a **felső középfokú végzettség megszerzésének aránya**, mint az idősebb korcsoportba tartozó romáknál. Franciaországban, Görögországban, Portugáliában, Romániában és Spanyolországban viszont a fiatal korcsoportban is ritka a felső középfokú tanulmányok elvégzése (10% alatti).

Az FRA véleménye

A tagállamoknak mérlegelniük kellene a lemorzsolódás veszélyének szisztematikus megfigyelését az általános iskolákban, hogy időben be lehessen avatkozni. Az iskoláknak testre szabott támogatást kell nyújtaniuk a veszélyeztetett gyermekeknek, egyrészt pedagógiai segítség, másrészt egyéni tanácsadás formájában, és ebbe az olyan, iskola utáni tevékenységek is beletartoznak, ahol a gyermekek bővíthetik az ismereteiket.

A roma szülők érdemi bevonása az iskolai és oktatási tevékenységekbe szintén segítené a korai lemorzsolódás veszélyének kezelésében.

A tagállamoknak külön figyelmet kell fordítaniuk az alacsony oktatási szintű fiatalok felkészítésére és az alsóból a felső középfokú szintre való átmenetre, mivel a középiskolai végzettség a stabil foglalkoztatás egyik előfeltétele.

A tagállamoknak mérlegelniük kell a pozitív ösztönzők, például a roma diákoknak adott ösztöndíjak, szálláshely- (lakhatási) támogatás és közlekedési támogatás lehetőségét, hogy ezzel a középiskolai beiratkozásra és a tanulmányok elvégzésére ösztönözzék őket. A karrier-tanácsadás, az alsó középfokú tanulmányok sikeres elvégzéséhez és a felső középfokú iskolára való felkészüléshez nyújtott, testre szabott támogatás kedvezően hatna a roma diákok azon hajlandóságára, hogy megfontolják a továbbtanulást. A felső középfokú oktatásban biztosított egyéni, testre szabott mentorálás elősegítené a lemorzsolódás csökkentését. A pozitív szerepmoделlek hatékonyan és kézzelfoghatóan szemléltethetik, hogy az oktatás hogyan javíthatja az életkilátásokat.

A fiatalok oktatásban való részvétele és írástudása

A romák körében elmondásuk szerint kicsi az írni-olvasni tudók aránya. A 16 évesnél idősebb roma válaszadók nagyjából 20%-a mondta azt, hogy nem tud írni-olvasni, szemben a környékükön élő nem romák kevesebb mint 1%-ával. Kritikus a helyzet Görögországban, ahol a megkérdezett romák fele mondta írástudatlannak magát, de Portugáliában (35%), Romániában (31%) és Franciaországban (25%) is bizonyítottan nagyarányú az írástudatlanság.

A felső középfokú oktatáshoz hasonlóan az írni-olvasni tudás terén is fel lehet fedezni némi javulást. A felmérésben részt vevő tagállamokban a legfiatalabb korcsoportban (16–24 év) kisebb volt az írástudatlan romák aránya. Kivétel ez alól Görögország és Románia, ahol a fiatal romák körében is nagy, 35% és 22% az írástudatlanok aránya, valamint Szlovákia, ahol az arány változatlanul 5%. A korcsoportok közötti különbség arra utal, hogy az utóbbi években visszaszorult az írástudatlanság.

Az oktatásban való részvétel szintén javul. Az idősebb generációkhoz képest a fiatal roma felnőttek sokkal nagyobb arányban járnak iskolába. A 16–24 éves korcsoportban Magyarországon, Szlovákiában, a Cseh Köztársaságban, Lengyelországban, Spanyolországban, Bulgáriában és Olaszországban csak a romák 0–4%-a nem járt iskolába (bővebb információért lásd

a 11. ábrát a 32. oldalon). Franciaországban (12%), Romániában (15%) és Görögországban (28%) feltűnően nagy azoknak a roma fiataloknak az aránya, akiknek nincsenek a formális oktatásról szerzett tapasztalataik. Az adatok a roma nők oktatásban való részvétele terén is javulást mutatnak – és ez a tendencia különösen fontos a lányok jövőbeni életkilátásainak szempontjából.

A formális oktatásban való részvétel terén még mindig **jelentősek az országok közötti különbségek**. A 16 évesnél idősebb roma válaszadók nagyjából 17%-a soha nem járt iskolába, szemben a nem roma válaszadók kevesebb mint 2%-ával. A megkérdezettek körében Görögországban 44%, Portugáliában 32%, Romániában és Franciaországban 24% azoknak az aránya, akik soha nem vettek részt formális oktatásban. Magyarországon 3%, a Cseh Köztársaságban és Szlovákiában 1% ez az arány (bővebb információért lásd a 10. ábrát a 31. oldalon). A nők korcsoportok szerinti lemorzsolódási arányának alakulása országonként változó, de arra utal, hogy az elért előrehaladás még mindig visszafordulhat.

Az FRA véleménye

A tagállamoknak külön figyelmet kell fordítaniuk azokra az oktatási rendszereiken belüli intézményi vagy strukturális akadályokra, amelyek aránytalanul érintik a marginalizált területeket, ahol sok roma él, a nemspecifikus következményekre, valamint a belföldi földrajzi mobilitás hatásaira és a más uniós tagállamokban való szabad mozgás gyakorlására.

A tagállamok mérlegelhetnék a szakképzés diverzifikálását a munkahelyi képzési rendszerek kialakításával, hogy megkönnyítsék a munkaerő-piaci belépést, és jövedelemszerzési lehetőséget adjanak a diákoknak. Ez csökkenthetné a lemorzsolódást, mivel a diákok megtanulnák, hogy az iskolában szerzett tudás piacképes készségekké alakul. A tagállamok az uniós alapok felhasználásának lehetőségét is megvizsgálhatnák, hogy megkönnyítsék a színvonalas szakmai és felső középiskolai oktatáshoz való hozzáférést azokban a hátrányos helyzetű régiókban és területeken, ahol sok roma él.

Egyenlő bánásmód az oktatásban

A roma gyermekek több uniós tagállamban is **többségben vannak a többségi oktatási rendszeren kívül, speciális iskolákban és programokban elhelyezettek között**, annak ellenére, hogy nincsenek egyértelmű tanulási nehézségeik vagy fogyatékoságaik. A felmérési eredmények azt mutatják, hogy a jelentések szerint átlagosan a roma gyermekek egytizedének kell speciális iskolába vagy főként romák számára fenntartott osztályba járnia, még ha csak rövid ideig is. A többségi oktatásban alkalmazott szegregáció a Cseh Köztársaságban, Magyarországon, Szlovákiában és Görögországban jellemző, ahol az iskolás roma gyermekek 33–58%-a olyan osztályba járt, ahol a minden gyerek vagy a többség roma volt. Az etnikai alapon szegregált iskolai környezet Olaszországban, Lengyelországban, Portugáliában és Spanyolországban nem volt jellemző.

A fentiek ellenére a romák az oktatás terén alacsony szintűnek érzékelik a megkülönböztetést.

A megkülönböztetést tekintve az oktatás a legkevésbé érintett intézményi területek egyikének bizonyult. Az oktatási személyzettel kapcsolatba kerülő válaszadók körülbelül 10%-a érezte úgy, hogy az elmúlt 12 hónapban megkülönböztetés érte, miközben ugyanez az arány az egészségügyben 10%, a munkában 7%, a lakáskeresésben 23%, az álláskeresésben pedig 24% volt. A megkülönböztetéssel kapcsolatos esetek bejelentésére való hajlandóság még alacsonyabb volt, ami arra utal, hogy a romák az egyenlőtlen bánásmódot tekinthetik „normálisnak”.

A szegregált vagy vegyes iskolák vagy osztályok látogatása egyes esetekben összefügg a szegénységgel. A szegénység veszélyének kitett háztartásokból – ahol az ekvivalens jövedelem nem éri el a rendelkezésre álló nemzeti medián ekvivalens jövedelem 60%-át – származó gyermekek nagyobb valószínűséggel tanulnak etnikai alapon szegregált osztályokban vagy iskolákban a Cseh Köztársaságban, Magyarországon és Görögországban, mint a szegénység veszélyének kitett háztartásból származó, de nem roma gyermekek.

Az FRA véleménye

Az oktatási szegregáció az egyenlő bánásmód szempontjából különösen aggályos kérdés. Az uniós tagállamoknak meg kellene vizsgálniuk a lakóhelyi szegregációból, illetve a „fehérek elmenekülésének” jelenségéből eredő de facto szegregáció vonatkozásait. A tagállamoknak ezért a vonatkozó jogszabályok és szakpolitikák szigorú alkalmazása révén biztosítaniuk kell, hogy az iskolák az etnikai származástól vagy fogyatéktől függetlenül minden gyermek számára befogadó környezetet biztosítsanak. A tagállamoknak gondoskodniuk kell arról, hogy az esélyegyenlőségi szervek megfelelő erőforrásokkal rendelkezzenek az iskolai szegregáció megszüntetésének és a gyermekek többségi iskolákba való integrációjának az ellenőrzéséhez. Az Európai Bizottságnak ügyelnie kell arra, hogy az uniós alapokat ne lehessen az iskolai szegregáció ilyen formáinak fenntartására felhasználni.

A tagállamok mérlegelhetnék az oktatásban elért előrehaladás nyomon követését és értékelését, etnikai származás, nem és fogyatékoság szerint csoportosított, a beiratkozásra, iskolalátogatásra és végzettségre vonatkozó névtelen statisztikai adatok szisztematikus gyűjtése alapján.

A tagállamok a tanároknak és az oktatási személyzetnek szóló speciális képzés bevezetését vagy intenzitásának növelését is megvizsgálhatnák, különösen a roma gyermekekkel szembeni egyenlő bánásmód témájában.

A romák oktatási esélyeinek javítása része a szélesebb körű befogadási programnak, és csak akkor lehet fenntartható, ha a roma közösségek és a többségi népesség bevonásával zajlik. A közösségek közeledése fontos az előítéletek és a megkülönböztetés leküzdéséhez. A tagállamok mérlegelhetnék, hogy a helyi önkormányzatok és más szereplők részére ösztönzést és finanszírozást nyújtsanak a közösségi kohéziós kezdeményezések kidolgozásához, különösen az oktatás terén.

1

Az iskoláskorú roma gyermekek iskolalátogatása

Az Unió összes tagállamára igaz, hogy minden gyermeknek legalább nyolc évet kötelezően el kell töltenie a formális oktatásban.²¹ Ezeket az iskolában töltött éveket úgy tekintik, mint egy minimumot azoknak az ismereteknek, készségeknek és attitűdöknek az elsajátításához, amelyekre szükség van a személyes önmegvalósításhoz és fejlődéshez, az aktív polgársághoz, a társadalmi beilleszkedéshez és a foglalkoztatáshoz.²² Az a gyermek, aki soha nem járt vagy csak rövid ideig járt iskolába, nem lesz képes elsajátítani az „[...] írni-olvasni tudást és a társadalomban való teljes körű részvételhez szükséges más alapvető készségeket, ismereteket és értékeket”.²³

A kötelező oktatás előnyeit széles körű kutatások támasztják alá, úgy az egyén szintjén, mint társadalmi szinten. Az elemzések egész sora²⁴ hangsúlyozza, hogy az oktatás kötelező szinten túlmutató kiterjesztése akár egyetlen plusz év esetén is növeli a keresetet és a szakmai presztízt, illetve a mobilitást, ugyanakkor csökkenti a munkanélküliség vagy a segélyekből élés valószínűségét. Az életminőségre vonatkozó mutatók – például az étellel való elégedettség, a boldogság vagy a szubjektív egészség – ugyancsak magasabb értéket mutatnak az oktatásban eltöltött évek növekedésével.²⁵ A társadalmi szintet tekintve a romák oktatásának hosszú távú költségvetési hasznairól készült magyar tanulmány úgy becsülte, hogy a roma gyermekek oktatására fordított befektetés megtérülése diákonként 30 000-

70 000 EUR között mozog.²⁶ A romák oktatásába való befektetés értelemszerűen nemcsak az egyén, hanem a társadalom egésze számára is hasznos.

A felmérés válaszadóinak meg kellett jelölniük a háztartásukban élő összes, 16 év alatti gyermek által a 2010/2011-es tanévben elért oktatási szintet. A válaszadók azt is jelezhették, ha a gyermek „még nem jár oktatási intézménybe”, „átmenetileg nem jár iskolába/halasztott”, „dolgozik” vagy „végleg abbahagyta az iskolát”. Ezeket az eseteket az itt következő elemzésben a „**nem jár iskolába**” kategóriában foglaltuk össze.

A következő részekben bemutatjuk a tanköteles korú gyermekek iskolalátogatására vonatkozó eredményeket, az iskola mellőzésének hátterében álló okokat és a lehetséges összefüggést a kora gyermekkori nevelésben való részvétel, valamint a tanköteles korban és azon túl történő iskolalátogatás között.

1.1. Kora gyermekkori nevelés és ennek következményei

A kora gyermekkori nevelés jelenti az első kapcsolatot az oktatási rendszerrel. Az Európai Bizottság 2011-es közleményében erről a kérdésről megjegyezte, hogy „a kora gyermekkori nevelés és gondozás nélkülözhetetlen a sikeres társadalmi integrációhoz, személyes fejlődéshez, egész életen át tartó tanuláshoz és későbbi foglalkoztathatósághoz”.²⁷ A kora gyermekkori nevelés az EU területén különböző

²¹ Európai Bizottság, Oktatási, Audiovizuális és Kulturális Végrehajtó Ügynökség (EACEA) (2011).

²² Európai Parlament (2006).

²³ UNESCO (2000).

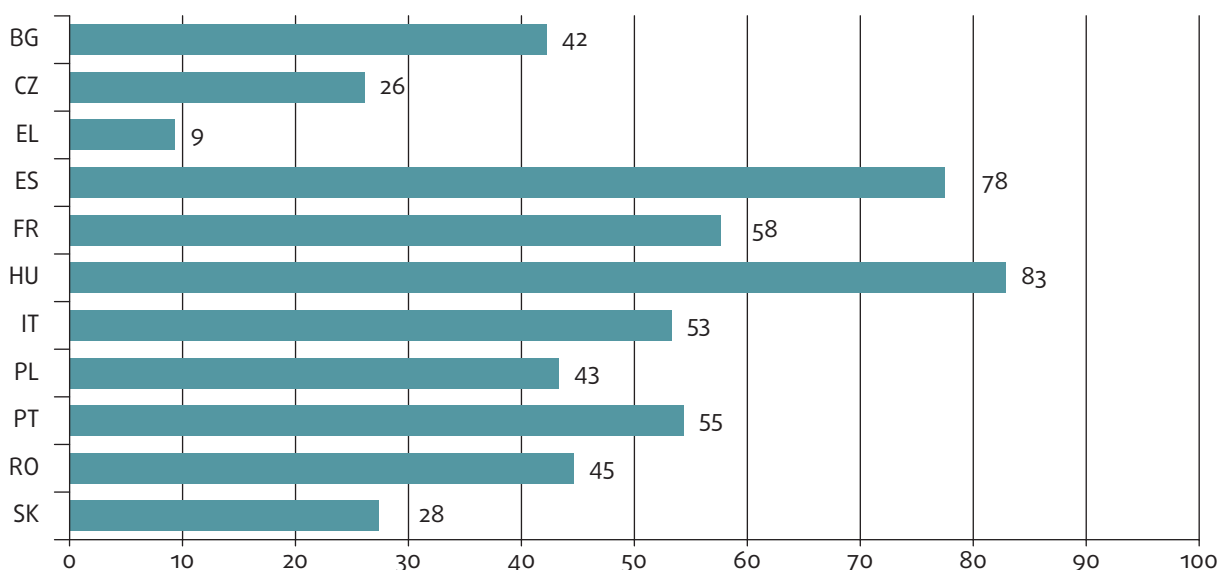
²⁴ Miskovic, M. (szerk.) (2013); Friedman, E., Kriglerová, E. G., Kubánová, M. és Slosiarik, M. (2009); Kertesi, G. és Kézdi, G. (2011); Liégeois, J.-P. (1998); O’Higgins, N. és Ivanov, A. (2006).

²⁵ Oreopoulos, P. és Salvanes, K.G. (2011).

²⁶ Kertesi, G. és Kézdi, G. (2006).

²⁷ Európai Bizottság (2011b).

1. ábra: A 2010/2011-es tanévben iskola-előkészítőbe vagy óvodába járó roma gyermekek, négyéves kortól a kötelező általános iskolai tanulmányok megkezdéséig, uniós tagállamok szerint (%)

Kérdés: B9. Milyen oktatási szintre járt ebben a (NYÁRON KÉRDEZD: az előző) tanévben?

Megjegyzés: Referenciacsoport: a vizsgált roma és nem roma háztartásokban élő összes gyermek négyéves kortól hat- vagy hétéves korig – attól függően, hogy a tagállamban hány évesen kell megkezdeni a kötelező oktatást –, aki még nem kezdte meg az általános iskolát. Bulgáriában, Magyarországon, Lengyelországban és Romániában a tankötelezettség korhatára 7 év, a többi uniós tagállamban 6 év.

Forrás: Az FRA roma kísérleti felmérése, 2011

formákban zajlik, de minden tagállam kínál valamilyen korai programot a gyermekek számára a kötelező iskolai oktatás megkezdése előtt, és ez legalábbis részben államilag finanszírozott.²⁸ A Tanács egyik újabb roma vonatkozású politikai dokumentuma megdöbbentő ellentmondásra hívta fel a figyelmet: miközben a kora gyermekkori nevelés és gondozás leginkább a roma gyermekeknek lenne hasznos, a nem romákhoz képest jóval kisebb arányban iratkoznak be iskola előtti nevelést nyújtó intézményekbe. „[A roma gyermekek] általában véve jelentősen kisebb arányban részesülnek kora gyermekkori nevelésben és gondozásban, mint a többségi lakosság. Ezért lehetőségeik bővítése központi szakpolitikai feladat valamennyi uniós országban. A kora gyermekkori nevelésnek és gondozásnak döntő szerep juthat a roma gyermekek hátrányos oktatási helyzetének leküzdésében.”²⁹

Az EU és a Világbank jelentést adott ki a romákról a kora gyermekkori nevelésben és gondozásban,³⁰ és ebben felhívta a figyelmet a kora gyermekkori nevelés és gondozás fontosságára, és arra, hogy milyen hasznos a szociálisan hátrányos helyzetű és marginalizált családokból származó gyermekek számára, ahol gyakran nincs meg a kapacitás arra, hogy a kisgyermeknek megadják mindazt a fizikai

és kognitív alapot, amely az oktatásban való későbbi sikeres részvételhez szükséges.

A felmérés eredményei megerősítik, hogy a kora gyermekkori nevelés kedvező hatással van a későbbi iskolalátogatásra. A válaszadókat arról kérdezték, hogy a háztartásukban élő, 15 évesnél fiatalabb gyermekek jelenleg vagy korábban részt vettek-e iskola előtti nevelésben.

Az iskola előtti nevelésben való részvétel Magyarországon és Spanyolországban volt a legmagasabb, ahol a 2010/11-es tanévben a négyévesnél idősebb, de a tanköteles kornál fiatalabb roma gyermekek 80%-a járt iskola-előkészítőbe vagy óvodába (1. ábra). Az ugyanebbe a korcsoportba tartozó roma gyermekek közül Görögországban viszont csak 9%, a Cseh Köztársaságban és Szlovákiában kevesebb mint 30% vett részt iskola előtti nevelésben.

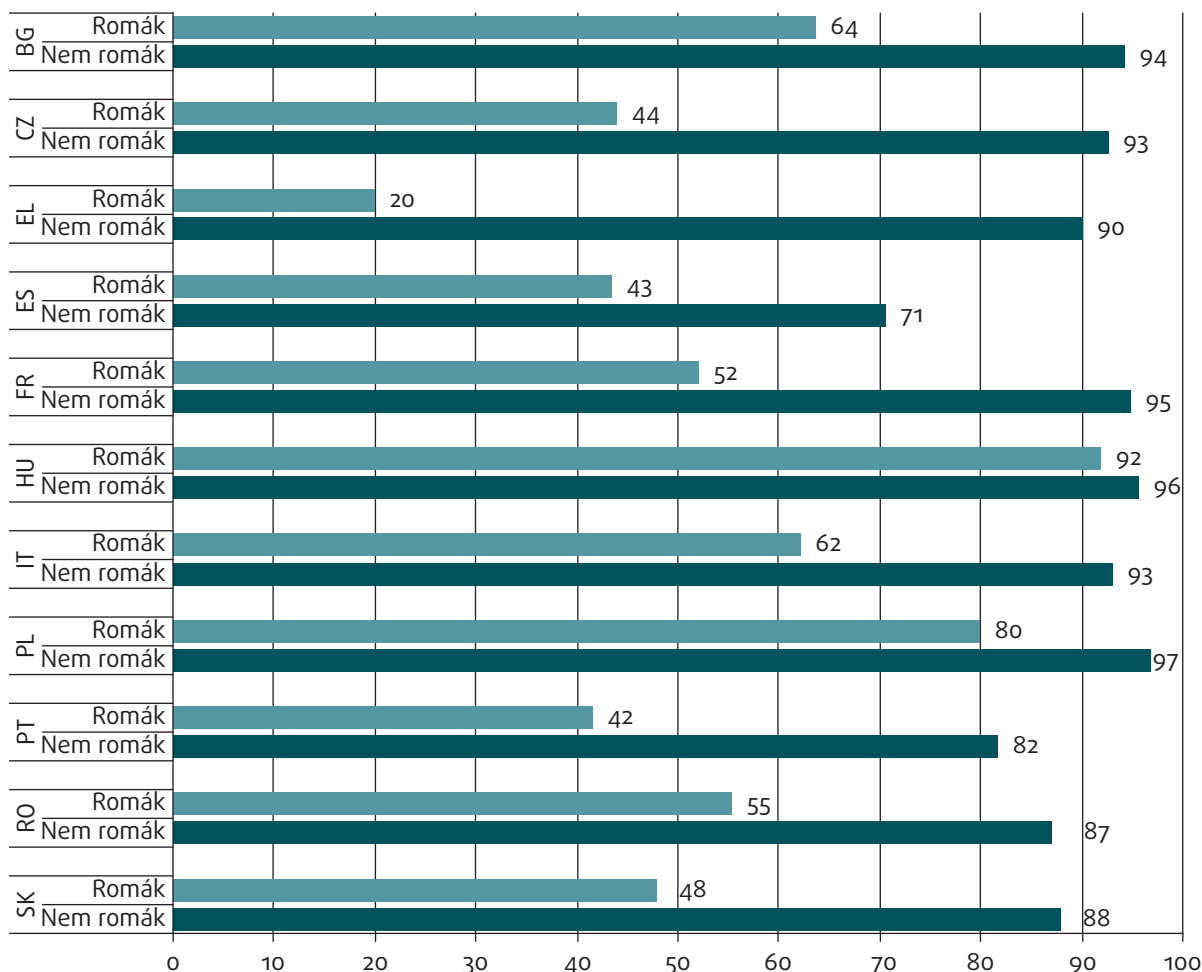
A felmérés idején a romák a 6–15 éves gyermekek iskola előtti nevelésben szerzett tapasztalatait tekintve is le voltak maradva, de az országok között jelentős különbségek figyelhetők meg (2. ábra). A roma gyermekek iskola előtti nevelésben szerzett tapasztalata Görögországban volt a legkisebb arányú (20%). A romák és nem romák közötti különbség is Görögországban a legnagyobb (70 százalékpont), míg más országokban 17 és 50 százalékpont között mozog.

²⁸ EACEA (2009).

²⁹ Európai Bizottság (2011b).

³⁰ Világbank (2012).

2. ábra: Az iskola előtti nevelésben korábban részt vevő, 6 és 15 év közötti roma és nem roma gyermekek, uniós tagállamok szerint (%)

Kérdés: B9. Milyen oktatási szintre járt ebben a (NYÁRON KÉRDEZD: az előző) tanévben?

B14. Járt óvodába, iskola-előkészítőbe?

Megjegyzés: Referenciacsoport: a vizsgált roma és nem roma háztartásokban élő összes gyermek, 6 és 15 éves kor között.

Forrás: Az FRA roma kísérleti felmérése, 2011

Az iskola előtti nevelésben korábban részt vevő roma gyermekek aránya Magyarországon a legnagyobb (92%). Magyarországon az óvoda utolsó éve minden gyermek számára kötelező, a szociálisan hátrányos helyzetű gyermekek pedig a beiratkozáskor előnyben részesülnek, de a közelmúltban már hároméves kortól kötelezővé tették az óvodalátogatást a szociálisan hátrányos helyzetű gyermekek számára.

Az iskola előtti nevelésben való részvétel szinte mindegyik uniós tagállamban pozitívan befolyásolta a gyermekek iskolai részvételét. Hét országban a jelenleg iskolába járó, tanköteles korú roma gyermekek többsége korábban iskola előtti nevelésben is részesült. Azoknak a tanköteles korú roma gyermekeknek azonban, akik (különböző okokból) jelenleg nem járnak iskolába, csak a töredéke vett részt iskola előtti nevelésben (3. ábra). A különbség Spanyolország kivételével minden országban

„statistikailag szignifikáns”³¹ volt. Spanyolországban a felmérési eredmények nem teszik lehetővé, hogy egyértelműen különbséget lehessen tenni azok között, akik jelenleg járnak iskolába, illetve akik nem, az iskola előtti nevelésben való korábbi részvételük esetleges hatása tekintetében – a jelenleg iskolába járók 44%-a járt iskola-előkészítőbe, ezzel szemben a jelenleg iskolába nem járók 36%-a szintén járt iskola-előkészítőbe. A felmérési adatok alapján Magyarország egyértelmű példa arra, hogy a kora gyermekkori nevelés látható hatással van az iskolalátogatásra. A jelenleg iskolába járó, tanköteles korú roma gyermekek 94%-a részesült korábban

³¹ A „statistikailag szignifikáns” eredményeket egy statisztikai próba eredményei alapján határozzák meg; ebben az elemzésben a statisztikai jelentőséget 95%-os konfidenciaszinttel rendelkező intervallumok figyelembevételével vagy 0,05-os szignifikanciaszintű khi-négyzet próbával tesztelték.

iskola előtti nevelésben (rendelkezett iskola-előkészítő tapasztalattal). Ugyanakkor a Magyarországon élő ugyanilyen korú, de iskolába jelenleg nem járó roma gyermekek csak 15%-ban szereztek előzetes tapasztalatot az iskola előtti nevelésben.

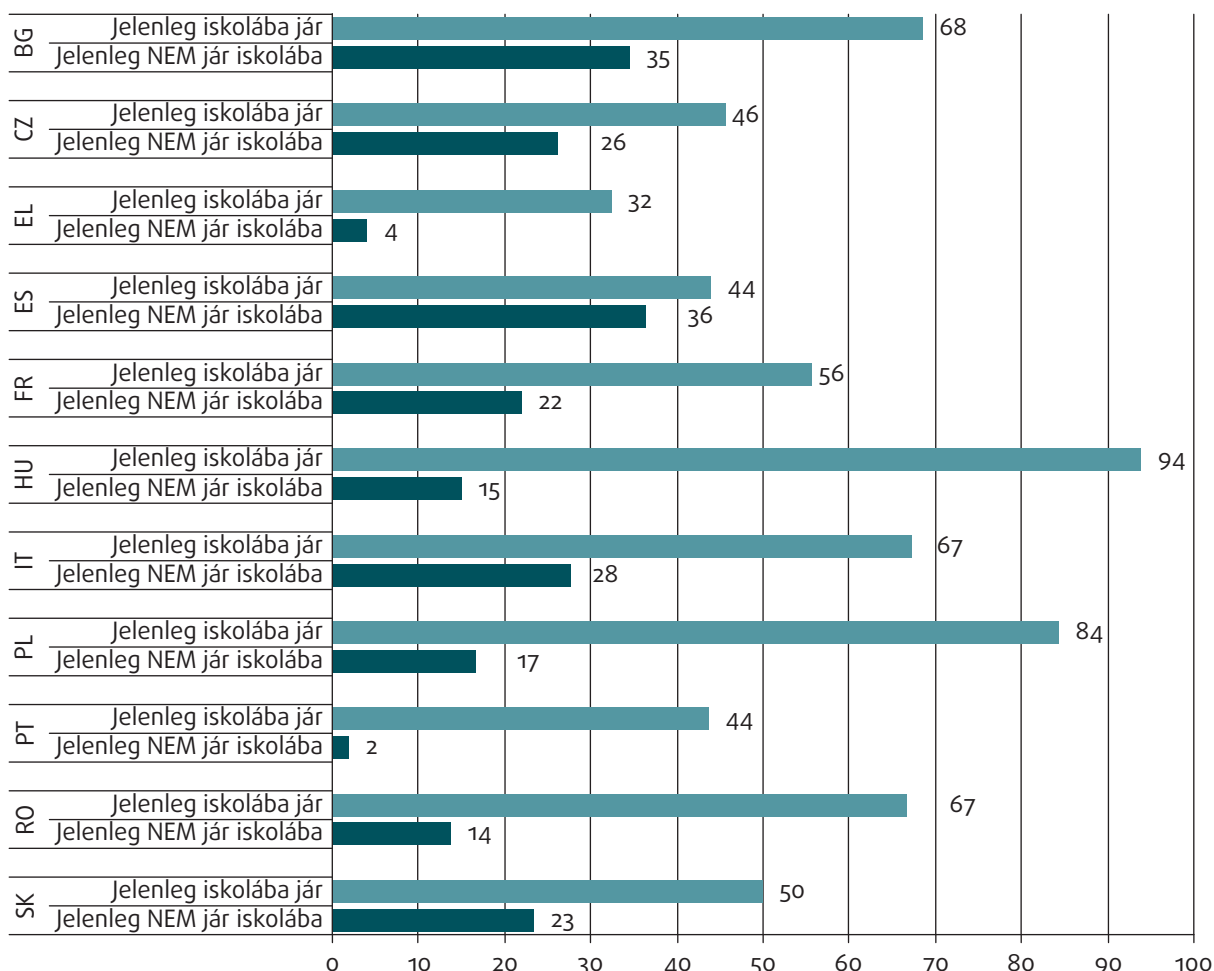
vett részt a kötelező oktatásban, szemben a nem roma gyermekek nagyjából 3%-ával. Az iskolalátogatás mellőzésének aránya Görögországban kiemelkedően nagy: a tanköteles korú roma gyermekek 43%-a nem jár iskolába.

1.2. Iskolalátogatási arányok

A felmérés azt állapította meg, hogy a roma gyermekek nem roma társaikhoz képest jobban ki vannak téve annak a veszélynek, hogy a tanköteles kor betöltése előtt abbahagyják az iskolát, anélkül hogy elsajátították volna a társadalomban való teljes körű részvételhez szükséges alapvető készségeket. A vizsgált roma gyermekek átlagosan 14%-a nem

A tudományos szakirodalom azt jelzi, hogy az iskolába nem járó roma gyermekek nagy arányát számos többértékes tényező váltja ki. Ezek a tényezők egyszerre okozói és következményei a romák által tapasztalt más társadalmi-gazdasági deprivációknak. Ezek kölcsönösen erősítik egymást, és két csoportot alkotnak: az egyik a roma családok helyzetéhez és ahhoz a társadalmi-gazdasági környezethez kapcsolódik, amelyben élnek, a másik pedig azokhoz

3. ábra: Tanköteles korú, iskola előtti nevelésben korábban részt vevő roma gyermekek részvétele a kötelező oktatásban, uniós tagállamok szerint (%)

Kérdés: Iskola előtti nevelés:

B14. Járt óvodába, iskola-előkészítőbe?

B9. Milyen oktatási szintre járt ebben a (NYÁRON KÉRDEZD: az előző) tanévben?

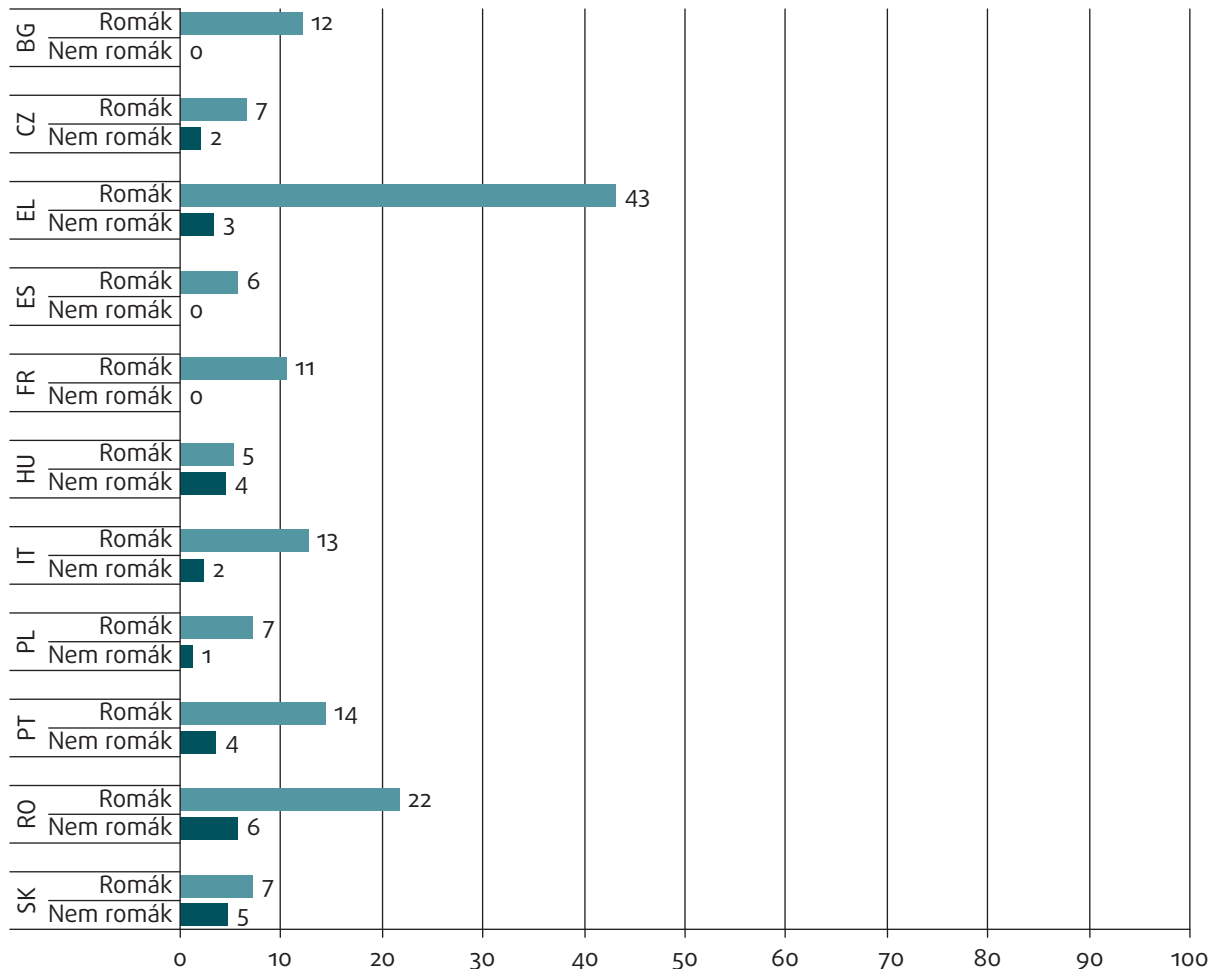
Nem jár iskolába:

B9. Milyen oktatási szintre járt ebben a (NYÁRON KÉRDEZD: az előző) tanévben? 01 Még nem jár oktatási intézménybe 06 Átmenetileg nem jár iskolába/halasztott 07 Végleg abbahagyta az iskolát 08 Dolgozik.

Megjegyzés: Referenciacsoport: a vizsgált roma háztartásokban élő összes, tanköteles korú gyermek, 15 éves korig.

Forrás: Az FRA roma kísérleti felmérése, 2011

4. ábra: Tanköteles korú, de a 2010/2011-es tanévben iskolába nem járó roma és nem roma gyermekek, uniós tagállamok szerint (%)

Kérdés: 16 évnél fiatalabbak esetén: B9. Milyen oktatási szintre járt ebben a (NYÁRON KÉRDEZD: az előző) tanévben? 01 Még nem jár oktatási intézménybe 06 Átmenetileg nem jár iskolába/halasztott 07 Végleg abbahagyta az iskolát 08 Dolgozik. A 16 évesnél idősebbek esetén, ahol a tankötelezettség 16 éves kor után is fennáll: A10. Hogyan írná le a jelenlegi foglalkoztatási helyzetét? A válaszok összes kategóriája, kivéve: 11 Iskolába jár/diák 12 Szakképzés/gyakorlati képzés.

Megjegyzés: Referenciacsoport: a vizsgált roma és nem roma háztartásokban élő összes, tanköteles korú gyermek.

Forrás: Az FRA roma kísérleti felmérése, 2011

a konkrét iskolához köthető, ahová a gyermekek járnak, illetve ahová nem jutnak be. Az első csoportba tartozó tényezők tág értelemben kapcsolódnak a szegénységi helyzethez (a család pénzügyi nehézségei és a kapcsolódó gyermekmunka), a rossz egészségi állapothoz, a korai házassághoz és gyermekszüléshez, ahhoz, hogy a gyermeknek otthon nincs helye, ahol készülni tudna az iskolára. A második csoportba tartozik az alapvető oktatási infrastruktúrától való távolság, az iskolák korlátozott hozzáférhetősége, különösen az általános iskolán túl, valamint az, hogy a roma gyermekeket nagy arányban irányítják speciális oktatásba, ok nélkül. Mindezek együttesen késői iskolakezdéshez, rendszertelen bejáráshoz és elégtelen teljesítményhez vezetnek az általános iskolában, ami még inkább megnehezíti az alapfokúból a középfokú oktatásba való átmenetet.

Néhány országban a roma népesség nagy földrajzi mobilitása tovább ront a helyzetet.³²

A felmérési eredmények arra utalnak, hogy néhány uniós tagállamnak messze nem sikerült megvalósítania a nemzeti romaintegrációs stratégiák uniós keretrendszerében kitűzött oktatási célt, amely azt hivatott biztosítani, hogy a roma gyermekek legalább az általános iskolát végezzék el. Mint azt az Európai Bizottság a nemzeti romaintegrációs stratégiákról szóló legutóbbi közleményében jelezte, ennek a célnak az eléréséhez nem teremtették meg az előfeltételeket. Bár az általános iskola látogatása mindegyik tagállamban

³² Brüggemann, C. (2012); Hoelscher, P., UNICEF Regional Office for CEE/CIS (2007); Roma Oktatási Alap (2012a); Európai Roma Jogok Központja (ERRC) (2008); Európai Roma Jogok Központja (1999); Európai Roma Jogok Központja (2004); UNDP (2002); Kertesi, G. és Kézdi, G., Roma Oktatási Alap (2013); Ivasiuc, A. (2010); Roma Oktatási Alap (2012b); Szalai, J. és Schiff, C. (2014).

kötelező, a felmérési eredmények azt mutatják, hogy a tagállamok között jelentős különbségek vannak az iskolába nem járó roma gyermekek aránya tekintetében (4. ábra). Görögországban és Romániában a legnagyobb – 43%, illetve 22% – azoknak a roma gyermekeknek az aránya, akik nem járnak a kötelező iskolába. A többi uniós tagállamban világosan megfigyelhető a minta: Spanyolország kivételével a délnyugat-európai országokban (Franciaország, Olaszország, Portugália) és Bulgáriában 10 és 15% között mozog a kötelező oktatásba nem járó roma gyermekek aránya, ezzel szemben a közép-kelet-európai országokban (Magyarország, Cseh Köztársaság, Szlovákia és Lengyelország) és Spanyolországban 5% és 7% között van az arány. A roma és nem roma gyermekek kötelező iskolalátogatásában megfigyelt különbség Magyarország és Szlovákia kivételével mindegyik tagállamban statisztikailag szignifikáns. Az UNDP adatkészlete megerősíti ezeket a megállapításokat: az iskolalátogatás terén a legkisebb etnikai különbséget Magyarországon és Szlovákiában jegyezték fel.³³ A kötelező iskolalátogatást tekintve a romák és nem romák között a legnagyobb különbséget Görögországban (40 százalékpont) és Romániában (16 százalékpont) figyelték meg, de Bulgáriában, Franciaországban, Olaszországban és Portugáliában is 10 százalékpont fölött volt.

Az FRA nem talált arra utaló jelet, hogy a roma gyermekek kötelező iskolalátogatásában érdemleges nemi különbség lenne. A legnagyobb ilyen különbségeket Görögországban (öt százalékpont) és Portugáliában (hét százalékpont) figyelték meg, ahol a lányok a fiúkhoz képest valamivel nagyobb arányban nem jártak a kötelező iskolába. Szlovákiában (öt százalékpont) ezzel szemben a fiúk körében volt nagyobb az iskolába nem járók aránya.

1.3. Az iskolába nem járó roma gyermekek életkorának alakulása

A törvényben meghatározott tanköteles életkorban lévő, de iskolába nem járó gyermekek életkori megoszlása jelzi, hogy a romák körében hogyan alakul és mennyire súlyos az „iskolakerülés” problémája. Az 5. ábra azt mutatja, hogy az iskolai pályafutás kezdetén és végén tapasztalt nagyobb arányoktól eltekintve minden életkorban viszonylag nagy az iskolába nem járó romák aránya, különösen Görögországban, ahol a kötelező oktatás ugyan hatéves korban kezdődik, ám a felmérésben szereplő roma háztartásokban élő hatévesek 60%-a elmondás szerint nem járt iskolába. A tanköteles korú görögországi roma gyermekek között minden korcsoportban nagy az iskolába nem járók aránya, bár az életkori megoszlás két végén a legnagyobb: a hétévesek egyharmada; a nyolc-tizenévesek 26–31%-a; a tizenkét évesek 36%-a és a tizenhárom évesek 43%-a nem jár iskolába. A felmérés nem eredményezett elegendő információt a görögországi roma gyermekek körében jellemző nagy „iskolakerülési” arány lehetséges okairól, de a romákkal foglalkozó néhány,³⁴ többnyire antropológiai kutatási projekt egyszerre több okot jelez a hátrányos oktatási helyzet hátterében. Ezek némelyike a földrajzi elszigeteltséghez kapcsolódik, mások ahhoz, hogy a gyermekek a nagyobb városok peremén található, szegregált nyomornegyedekben élnek. Az iskolába járók sok esetben elégtelen színvonalú, szegregált iskolákban vagy osztályokban tanulnak, és ritkán kapnak ösztönzést a továbbtanulásra. Úgy tűnik, hogy a görög állam nem vesz tudomást a romák társadalmi integrációjának fontosságáról és az oktatás szerepéről ebben a folyamatban.³⁵

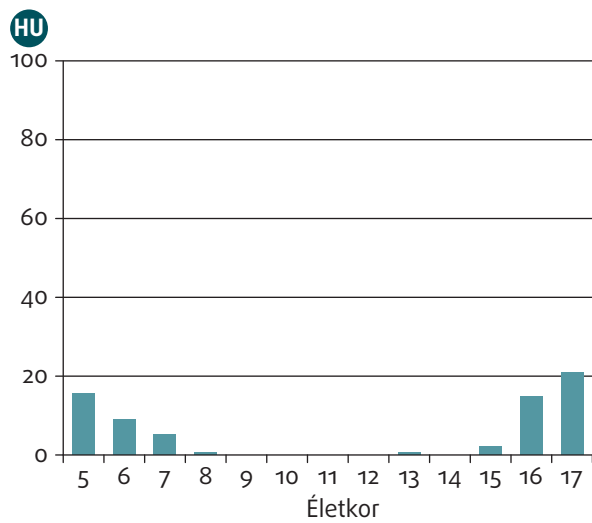
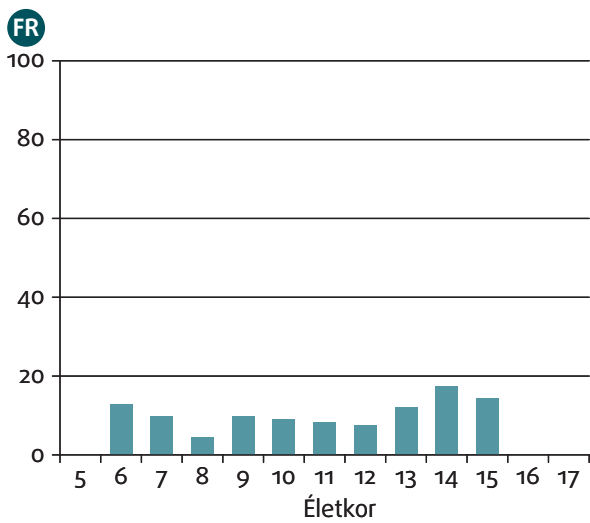
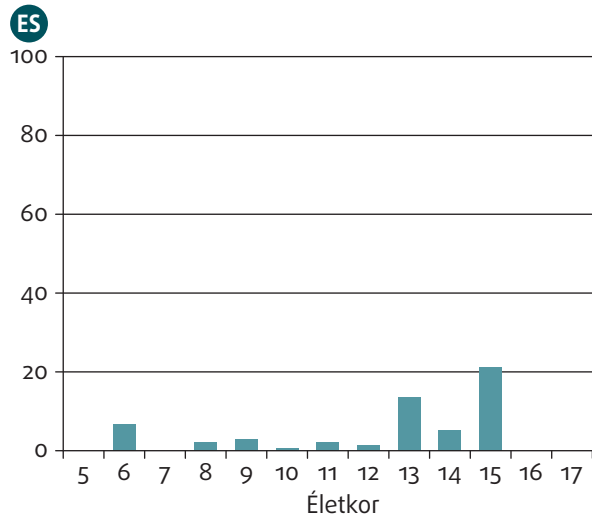
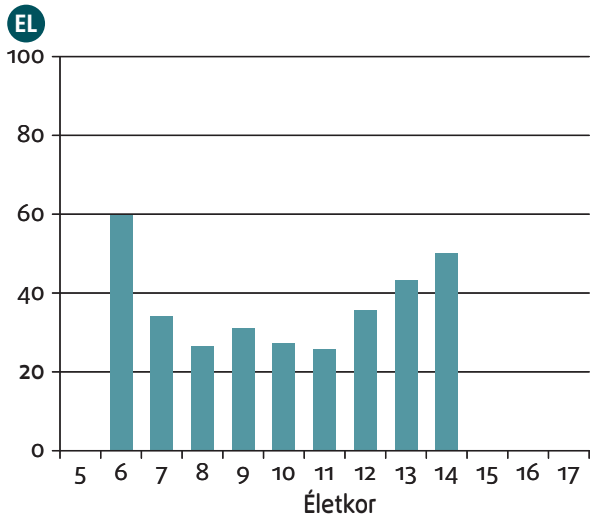
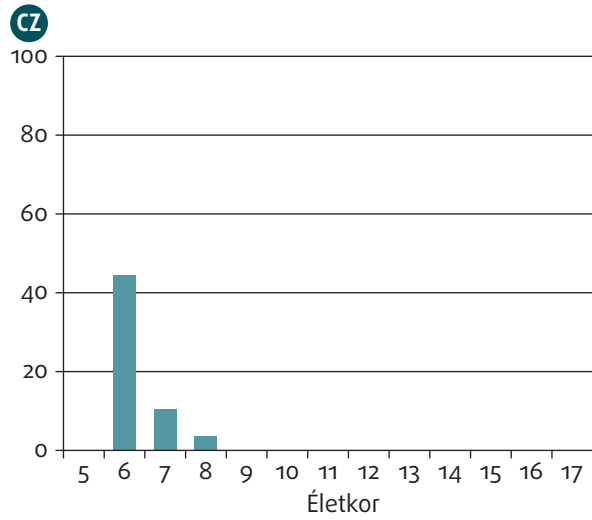
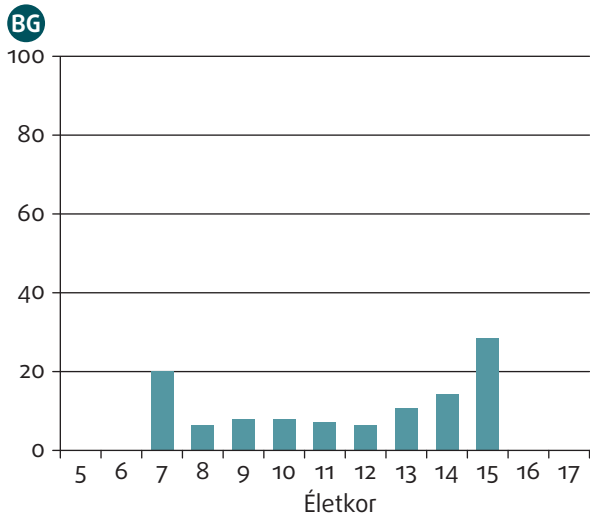
³³ Brüggemann, C. (2012).

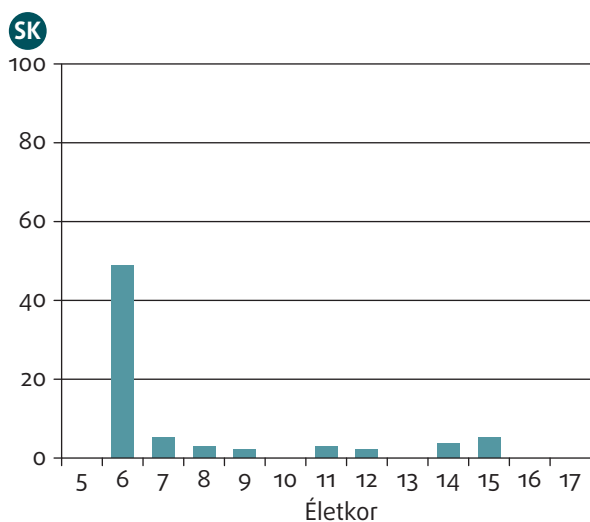
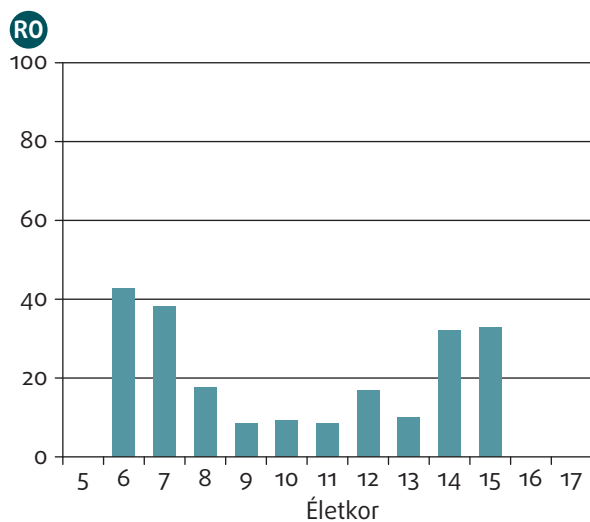
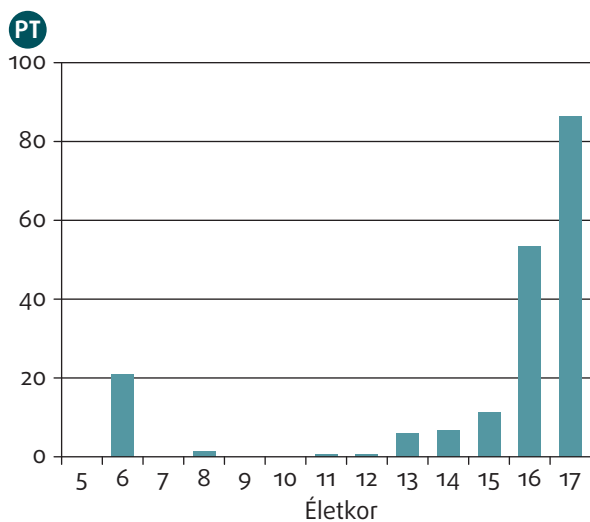
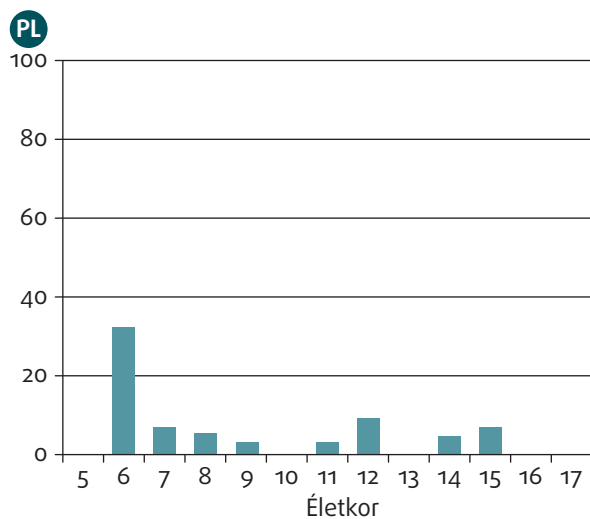
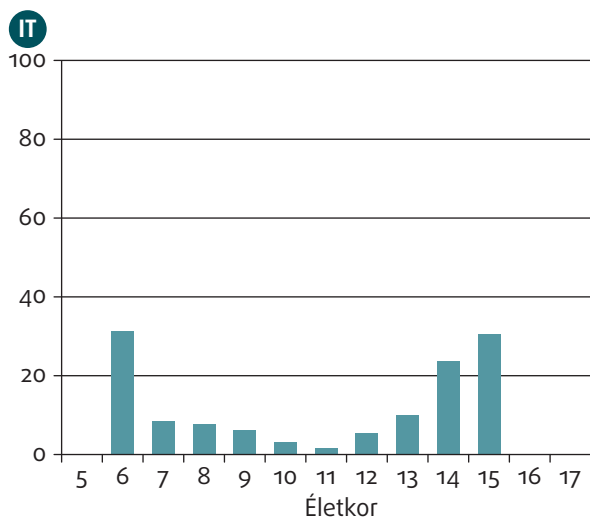
³⁴ Lydaki, A. (1997); Rinne, C. (2002).

³⁵ National Commission for Human Rights of the Hellenic Republic (2011).

5. ábra: Tanköteles korú, de iskolába nem járó roma gyermekek, uniós tagállamok és életkor szerint (%)

Kérdés: **16 évnél fiatalabbak esetén:** B9. Milyen oktatási szintre járt ebben a (NYÁRON KÉRDEZD: az előző) tanévben? 01 Még nem jár oktatási intézménybe 06 Átmenetileg nem jár iskolába/halasztott 07 Végleg abbahagyta az iskolát 08 Dolgozik.

A 16 évesnél idősebbek esetén, ahol a tankötelezettség 16 éves kor után is fennáll: A10. Hogyan írná le a jelenlegi foglalkoztatási helyzetét? A válaszok összes kategóriája, kivéve: 11 Iskolába jár/diák 12 Szakképzés/gyakorlati képzés.

Megjegyzés: Referenciacsoport: a vizsgált roma háztartásokban élő összes, tanköteles korú gyermek.

Forrás: Az FRA roma kísérleti felmérése, 2011

1.4. A kötelező iskolalátogatás elmaradásának okai

Romániában a korábban végzett, beható kutatások azt állapították meg, hogy az oktatási rendszerbe beágyazott intézményi és strukturális tényezők együttesen idézik elő a romák nagy lemorzsolódási arányát és az iskolalátogatás elmaradását.³⁶ Ezek a tényezők más országokra is érvényesek lehetnek. Idetartozik a rossz infrastruktúra és a felszerelések hiánya, az iskoláktól való földrajzi távolság és az elérhető tömegközlekedés hiánya – olyan általános problémák, amelyek aránytalanul nagymértékben érintik a marginalizált vidéki területeket, ahol sok roma él. Az intézményi okok mellett egyéni tulajdonságok is akadályozzák a roma gyermekek iskolába járását, például nyelvi és kommunikációs problémák, az iskolák iránti bizalom alacsony szintje, korai házasságkötés és gyermekszülés vagy a háztartás jövedelméhez való hozzájárulás szükségessége. A felsorolt okokat gyakran súlyosbítja a tanítási stílus vagy tanterv, amely nincs összhangban a roma gyermekek valós életéről szerzett tapasztalataival, a tanári előítélet vagy a motiválatlanság, illetve a szegregáció.

Arra a kérdésre, hogy a háztartásban élő, tanköteles korú gyermekek miért nem járnak a kötelező iskolába, a válaszadók a következő lehetőségekből választhattak: „még nem jár oktatási intézménybe”, „végleg abbahagyta az iskolát”, „a gyermek dolgozik” vagy „átmenetileg nem jár iskolába/halasztott”. A „még nem jár oktatási intézménybe” válasz azt jelenti, hogy a tanköteles kort ugyan elérte, de a szülei még nem írárták be. Ha a gyermekről azt mondták, hogy „dolgozik”, a felmérésben ezt úgy tekintették, hogy abbahagyta az oktatást. Az összes uniós tagállamot tekintve a roma gyermekek kevesebb mint 2%-a az, aki azért nem jár iskolába, mert elmondás szerint dolgozik. Az „átmenetileg nem jár iskolába/halasztott” kategóriába azok a gyermekek tartoznak, akik betegség, költözés, pénzügyi problémák vagy más okok miatt mulasztottak egy tanévet. A felsorolt válaszokat minden esetben úgy értelmezték, hogy a gyermek nem jár iskolába.

Az, hogy a válaszadó kiválaszt egyet az iskolába járás elmaradásának négy lehetséges oka közül, csak az első lépés a mögöttes tényezők megismerése felé. A tanköteles korú gyermekeknél az iskolalátogatás elmaradásának három fő okát lehet megkülönböztetni: a késői iskolakezdés (59%), a rendszertelen iskolalátogatás (5%) és a korai lemorzsolódás (36%). Ezek a kategóriák azonban bizonyos mértékig átfedésben vannak, és nehéz

mereven elhatárolni az „okokat” a „nem bejárás” következményeitől. A lemorzsolódás lehet a késői iskolakezdés vagy a rendszertelen iskolalátogatás végső kimenetele, de az iskolába járás elmaradásának „okaként” is használható. Az okok felsorolt típusai országonként jellemző mintákat mutatnak.

Úgy tűnik, hogy a legtöbb uniós tagállamban a késői kezdés a fő oka a kötelező iskolalátogatás elmaradásának. A Cseh Köztársaságban és Szlovákiában ez tűnik az egyetlen oknak. További kutatásokra van szükség annak érdekében, hogy megvizsgáljuk a kötelező oktatás késői megkezdésének okait, különösen az iskola előtti nevelésben szerzett tapasztalatok hiánya és a felvételi kritériumok megléte terén, amilyen például az „iskolaérettségi vizsgálat”, amely a romákat aránytalanul érintheti.

1.5. Rendszertelen iskolalátogatás

A kötelező iskolába nem járó roma gyermekek átlagosan 5%-áról mondták a szülők, hogy kihagyta a tanévet vagy átmenetileg nem jár iskolába. Az országok között fontos különbségek vannak, Lengyelországban és Spanyolországban például a roma gyermekek 20%-a nem jár a kötelező iskolába. Franciaországban körülbelül 33% ez az arány, ami a *gens du voyage* (francia *travellerek*) mobil életstílusával magyarázható, más tényezők mellett, mint például az oktatási intézmények negatív megítélése a szülők szemében és az írás-olvasáson túlmutató készségeknek tulajdonított alacsony érték.³⁷

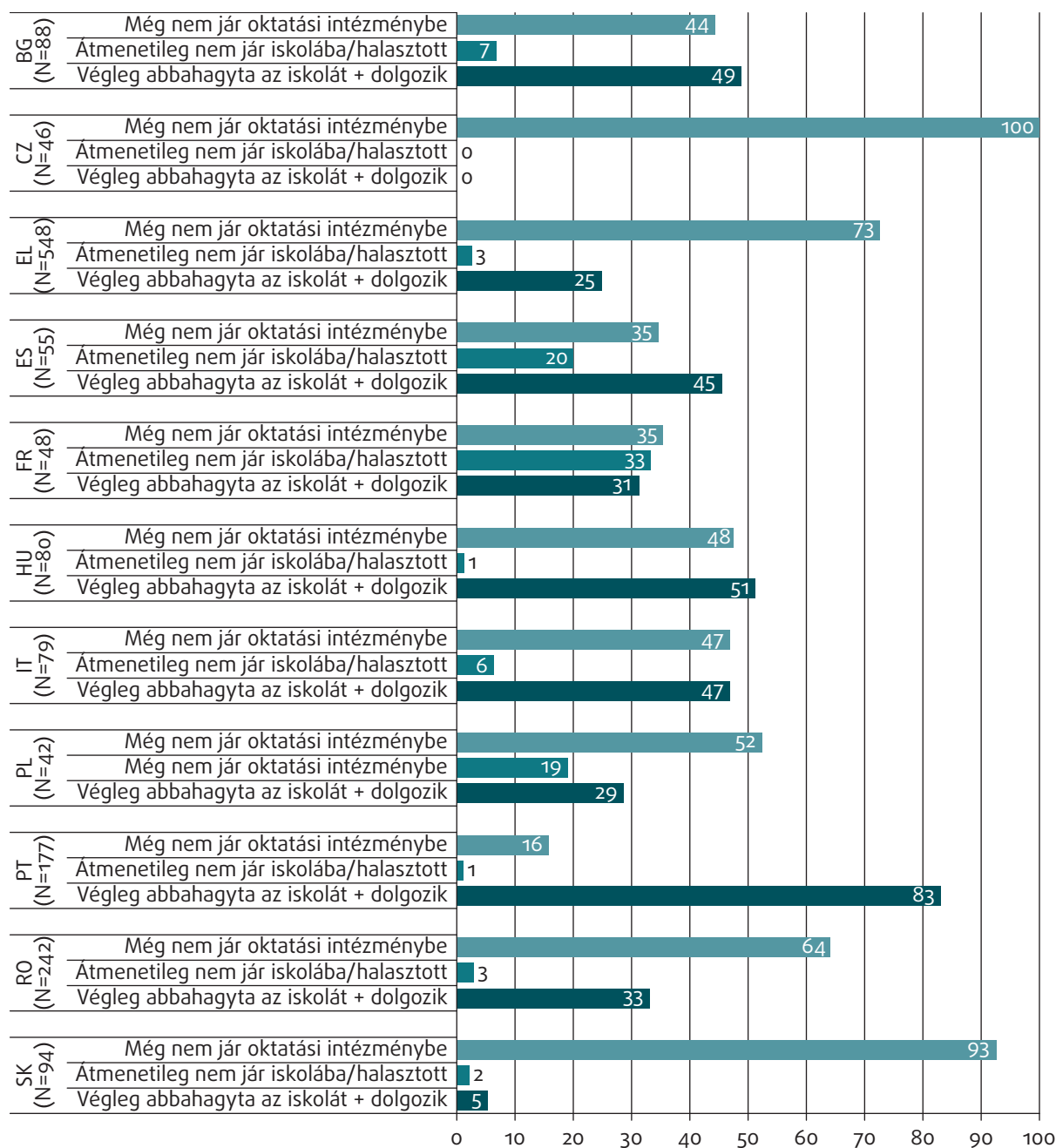
A késői iskolakezdés és a rendszertelen iskolalátogatás hozzájárul a korai lemorzsolódási arányhoz, amely a vizsgált uniós tagállamok többségében a roma gyermekek esetében nagy. Portugáliában (83%) és Magyarországon (51%) volt a legnagyobb azoknak a még a tankötelezettség ideje alatt lemorzsolódott roma gyermekeknek az aránya. Ebben szerepe lehet más, az oktatási rendszerhez önmagában nem kapcsolódó tényezőknek, például a korai házasságkötésnek vagy a szakképzetlen munkaerő iránti kereslet ingadozásainak egyes ágazatokban, például az építőiparban. Portugáliában és Magyarországon a tankötelezettség két évvel hosszabb, mint a többi országban, és csak 18 éves korban ér véget, ami szintén a lemorzsolódási arányt befolyásoló tényezők közé tartozhat.³⁸ A jelentések szerint a korai lemorzsolódás Bulgáriában, Olaszországban és Spanyolországban is az iskolalátogatás elmaradásának egyik fontos oka,

³⁷ Lásd még Cour des comptes (2012).

³⁸ EACEA (2011). A 2011. évi köznevelési törvény (2011. évi CX. törvény) szerint a tankötelezettség csak 16 éves korig lesz kötelező; a módosítás bevezetés alatt áll.

³⁶ Fleck, G. és Rughinis, C. (2008).

6. ábra: Az iskoláztatás elmaradásának okai a tanköteles korú, iskolába nem járó roma gyermekek körében, uniós tagállamok szerint (%)

Kérdés: 16 évnél fiatalabbak esetén: B9. Milyen oktatási szintre járt ebben a tanévben? 01 Még nem jár oktatási intézménybe 06 Átmenetileg nem jár iskolába/halasztott 07 Végleg abbahagyta az iskolát 08 Dolgozik.

A 16 évesnél idősebbek esetén, azokban az országokban, ahol a tankötelezettség korhatára 16 éves kor felett van: A10. Hogyan írná le a jelenlegi foglalkoztatási helyzetét? A válaszok összes kategóriája, kivéve: 11 Iskolába jár/diák 12 Szakképzés/gyakorlati képzés.

Megjegyzés: A kerekítés néhány esetben azt eredményezheti, hogy a szövegben idézett százalékos arány (például az iskolába nem járó gyermekek százalékos aránya) +/-1 százalékponttal eltér attól az eredménytől, amelyet a táblázatokban és ábrákon szereplő egyes válaszkategóriák eredményeinek összeadásával kapnánk (azaz ha összeadjuk az iskolába még nem járó gyermekek, az átmenetileg nem bejáró gyermekek és a lemorzsolódott gyermekek százalékos arányát). Referenciacsoport: a vizsgált roma háztartásokban élő összes, tanköteles korú, de jelenleg iskolába nem járó gyermek.

Forrás: Az FRA roma kísérleti felmérése, 2011

ahol a gyermekek 45–50%-a hagyja abba tanulmányait a kötelező iskola vége előtt.

Az adatok korcsoportok és a kimaradás okai szerinti elemzése fontos országonkénti különbségekre derít fényt. Bulgáriában, Görögországban és Romániában minden korcsoportban jellemző a kötelező iskola mellőzése, ezen belül a két csúcs a tanköteles kor elején és végén van. Ezekben az országokban a „még nem jár iskolába” kategória nem csak a tankötelezettség első két évét érinti, a lemorzsolódás pedig nem kizárólag

az utolsó két évben fordul elő. Magyarországon, Olaszországban, Portugáliában és Spanyolországban csak a kötelező oktatás első és utolsó két évét érinti a késői kezdés és a korai lemorzsolódás. A lemorzsolódás leginkább az iskolatípusok közötti váltáskor fordul elő: Portugáliában a gyermekek 83%-a esik ki, legnagyobb részt 16 és 17 éves korában. Franciaország különleges, mivel itt a roma gyermekek minden korosztályára jellemző a kötelező iskola hanyagolása, az okok között pedig többé-kevésbé egyenlő arányban szerepel a három lehetséges válasz.

2

A roma felnőttek iskolai végzettsége és írástudása

A következő részekben a 16 év feletti romák írni-olvasni tudását és iskolai végzettségét vizsgáljuk meg a környékükön élő nem romákkal összehasonlítva, és figyelemmel a különböző korcsoportok válaszaiból kirajzolódó időbeli változásokra. Az eltérő válaszok azt mutatják, hogy sok uniós tagállamban emelkedik az oktatáshoz hozzáférő romák száma, amit jelenségként az oktatás bővülésének nevezünk. Elképzelhető, hogy a szakpolitikai beavatkozások döntő hatással voltak a romák iskolai végzettségére. A szakirodalom különbséget tesz a középfokú oktatás és a felsőoktatás bővülése között.

2.1. Írástudás

Az írni-olvasni tudás a társadalmi integráció és a modern társadalomban való részvétel egyik alapvető előfeltétele. Aki írástudatlan, nehézségekbe ütközik a napi tevékenységek során, és kevesebb lehetősége van a szakmai karrierre.³⁹ Az Egyesült Nemzetek Nevelésügyi, Tudományos és Kulturális Szervezete (UNESCO) szerint az írás és olvasás képessége „[...] szilárd alapot nyújt a szegénység csökkentéséhez és a fenntartható fejlődéshez a demokratikus, stabil társadalom felé vezető úton”.⁴⁰ Az UNESCO adatai (2011) azt mutatják, hogy a fiatalok saját bevallása szerinti írni-olvasni tudása az uniós tagállamokban közelíti a 100%-ot. Az Európai Tanács kijelentette, hogy az írástudás az egyik kulcskompetencia az európai társadalomban való részvételhez és a társadalmi jólét növelésének fő eszköze: „Az írástudás alacsony szintje visszafogja a gazdasági növekedést és csökkenti annak fenntarthatóságát. A tagállamok szempontjából jelentős gazdasági hasznot jelenthet, ha sikerül

megvalósítani az EU azon célkitűzését, amely szerint 15% alá kell csökkenteni az olvasás terén gyengén teljesítő 15 évesek arányát.”⁴¹

Az országos átlagok hátterében azonban jellemzően vannak különbségek a népesség egyes csoportjai között, amilyen például a romáké, akiket a meglévő hivatalos statisztikai eszközök nem mérnek fel megfelelően. A felmérés az alany saját bevallása szerinti írástudására vonatkozott, ami a standardizált felmérő vizsgálatokhoz képest nagyobb arányokat ad. A roma válaszadók átlagosan 20%-ban nyilatkozták azt, hogy sem olvasni, sem írni nem tudnak, ami éles ellentétben áll a nem roma válaszadók 1%-os arányával (7. ábra). Különösen kritikus a helyzet Görögországban, ahol a 16 év feletti roma válaszadók több mint fele nem tud írni vagy olvasni. Ugyancsak súlyos a probléma Portugáliában (35%), Romániában (31%) és Franciaországban (25%). A Cseh Köztársaságban, Magyarországon és Szlovákiában viszont csak a roma válaszadók 6%-a tartotta magát írástudatlannak. A romák és nem romák közötti mindegyik tagállamban statisztikailag szignifikáns különbség van. A romák környékén élő nem roma válaszadók körében Portugáliában volt a legnagyobb az írni-olvasni nem tudók aránya (8%), az országos szintű statisztikai adatoknak megfelelően, ami azt jelzi, hogy az összes uniós tagállam közül Portugália áll a második helyen az írástudatlanság aránya szempontjából.⁴²

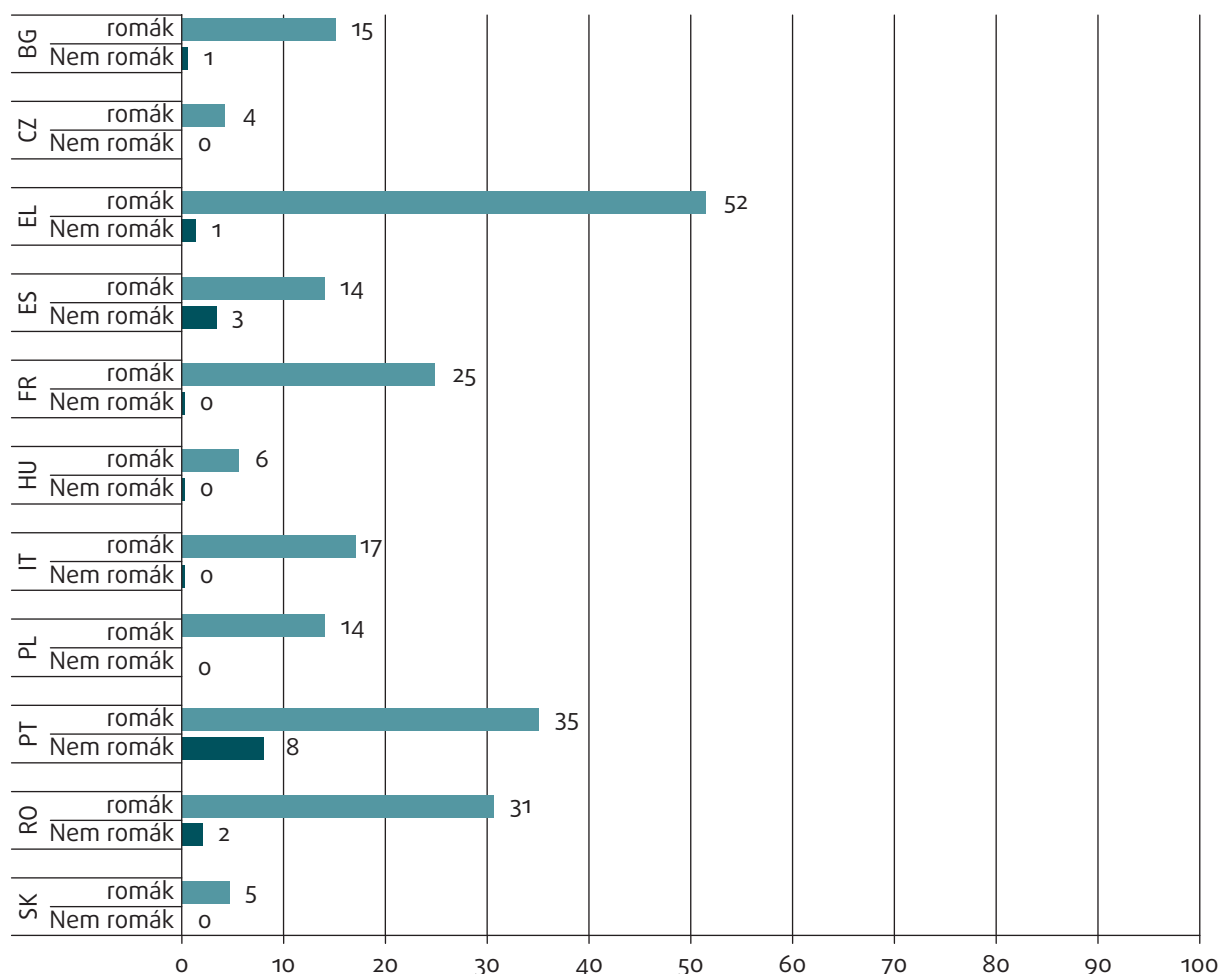
Az eredmények alapján minden országban van összefüggés az iskolalátogatás és az írástudás között. Úgy tűnik, hogy az általános iskola elvégzése alapvető

³⁹ Európai Bizottság, Education and Training. Literacy, online forrás.
⁴⁰ UNESCO (2007).

⁴¹ Az Európai Unió Tanácsa (2012).

⁴² Az Egyesült Nemzetek statisztikai részlege szerint Portugáliában 95% az írástudó felnőttek (15 év feletti) aránya, Máltán 92% (utolsó frissítés: 2012. december). Lásd United Nations Statistics Division (2012).

7. ábra: A saját bevallásuk szerint írástudatlan személyek aránya a 16 év feletti roma és nem roma válaszadók körében, uniós tagállamok szerint (%)

Kérdés: A11. Tud írni és olvasni?

Megjegyzés: Referenciacsoport: az összes, 16 évesnél idősebb roma és nem roma válaszadó.

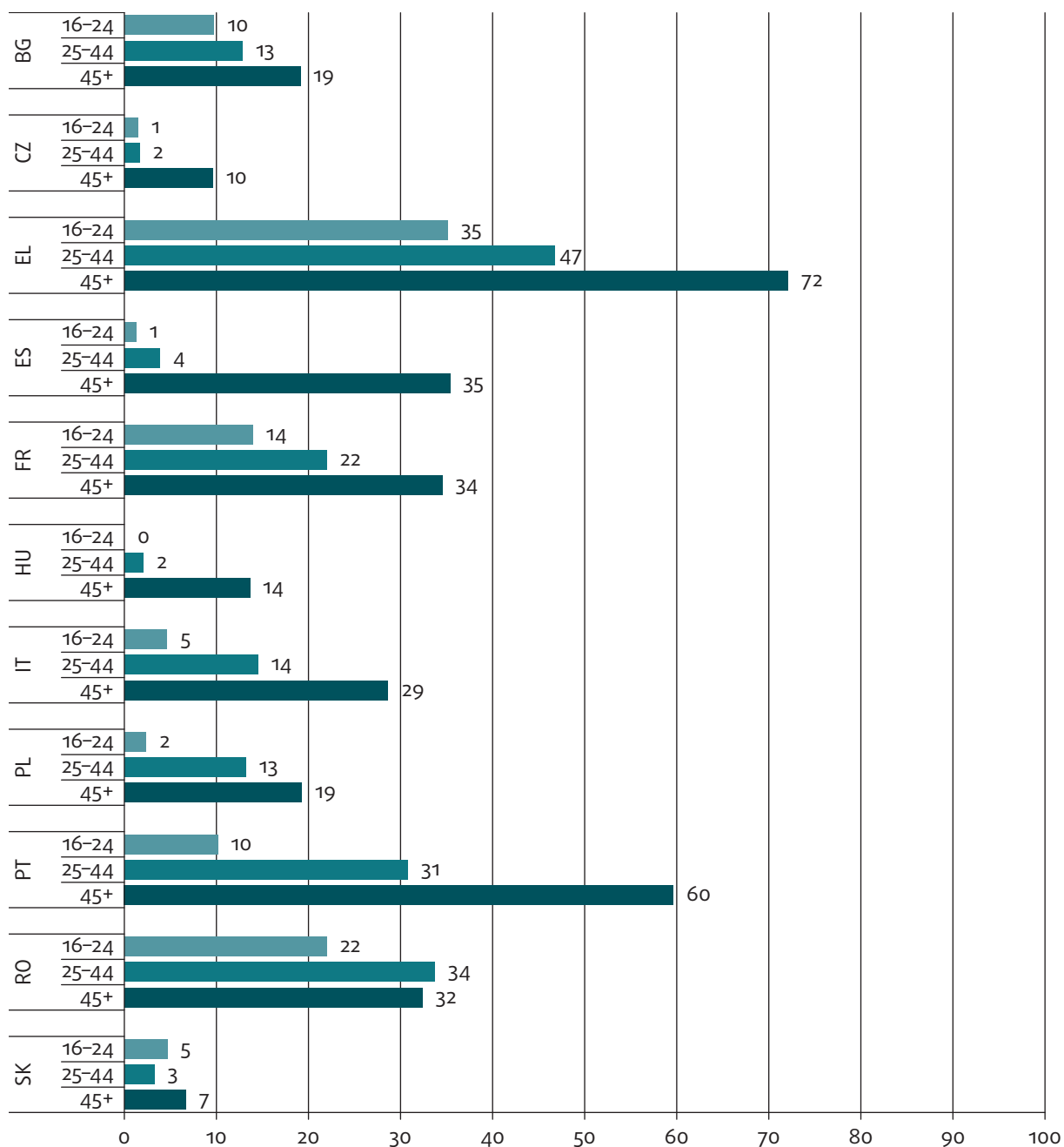
Forrás: Az FRA roma kísérleti felmérése, 2011

feltétele az írástudás megszerzésének. Az általános iskola látogatása az elvégzése nélkül nem eredményezi automatikusan az alapvető írási-olvasási készségek elsajátítását: az olyan roma válaszadók közül, akik jártak általános iskolába, de nem végezték el, 16-24% írástudatlan maradt, Görögország (28%), Magyarország (13%) és Spanyolország (3%) kivételével.

Az oktatás európai társadalmakban tapasztalható bővülése és a romák szempontjából vett következményei akkor lesznek nyilvánvalók, ha korcsoportok szerint vizsgáljuk az írástudatlanok arányának változását a romák körében. A 8. ábra azt mutatja be, hogy a legtöbb uniós tagállamban az egymást követő korcsoportoknál folyamatosan csökkent azoknak az írni-olvasni nem tudó válaszadóknak az aránya. Ez a tendencia különösen látványos Portugáliában, ahol az írástudatlan romák aránya a 45 év felettek körében mért 60%-ról a 16-24 éves korosztályban mért 10%-ra csökken, illetve Spanyolországban, ahol 35%-ról 1%-ra csökkent ez az arány.

A spanyol eset jól szemlélteti, hogy a befogadó oktatáspolitikai hogyan javíthatja az oktatásban való részvételt, és ezáltal csökkenti az írástudatlanságot. Spanyolországban az 1978. évi alkotmány felemelte a tankötelezettség korhatárát. Az 1970-es évek második felét az oktatás intézményes kibővülése jellemezte, aminek része volt az iskolaépítési hullám, az egyetemek megnyitása, valamint az oktatási módszerek és tartalom korszerűsítése. Ebben az időszakban Spanyolországban úgynevezett „áthidaló iskolák” is indultak. Bár ezek névlegesen etnikailag szegregált intézmények voltak, sok roma számára ezek adtak először lehetőséget az iskolába járásra, és ezek nevelték ki az írástudó romák első generációját. Az FRA adatai közvetve tükrözik ezt a folyamatot. Az adatok azt mutatják, hogy az írástudatlanság aránya látványosan, 4%-ra szorult vissza a 25 és 45 év közötti fiatalabb romák körében, szemben a 45 év feletti

8. ábra: A saját bevallásuk szerint írástudatlan személyek aránya a roma válaszadók körében, uniós tagállamok és korcsoportok szerint (%)

Kérdés: A11. Tud írni és olvasni?

Megjegyzés: Referenciacsoport: az összes, 16 évesnél idősebb roma válaszadó.

Forrás: Az FRA roma kísérleti felmérése, 2011

romáknál mért 35%-kal.⁴³ A spanyol eset azt jelzi, hogy a túlnyomó részben vagy teljesen egy konkrét etnikai csoport által látogatott iskolák hosszú távon javíthatják az oktatási eredményeket, de csak akkor, ha ezeket kifejezetten átmeneti (áthidaló) megoldásnak szánják a marginalizált gyermekek számára.

A romák írástudatlanságának csökkenése a közép- és délkelet-európai (posztkommunista) országokban kevésbé látványos, mivel az idősebb generációkban eleve alacsonyabb volt az írástudatlanság kiinduló szintje, mint a régi uniós tagállamokban. Bulgáriában, a Cseh Köztársaságban, Magyarországon, Lengyelországban és Szlovákiában a legidősebb korcsoportban is 20% alatt volt az írástudatlanok aránya. Az írástudatlanság visszaszorulása a Cseh Köztársaságban, Magyarországon, Szlovákiában és Lengyelországban azzal függ össze, hogy a második

⁴³ Santiago, C. és Maya, O. (2012); Cudworth, D. (2010); Advisory Council for the Education of Romany and Other Travellers (ACERT) (1993).

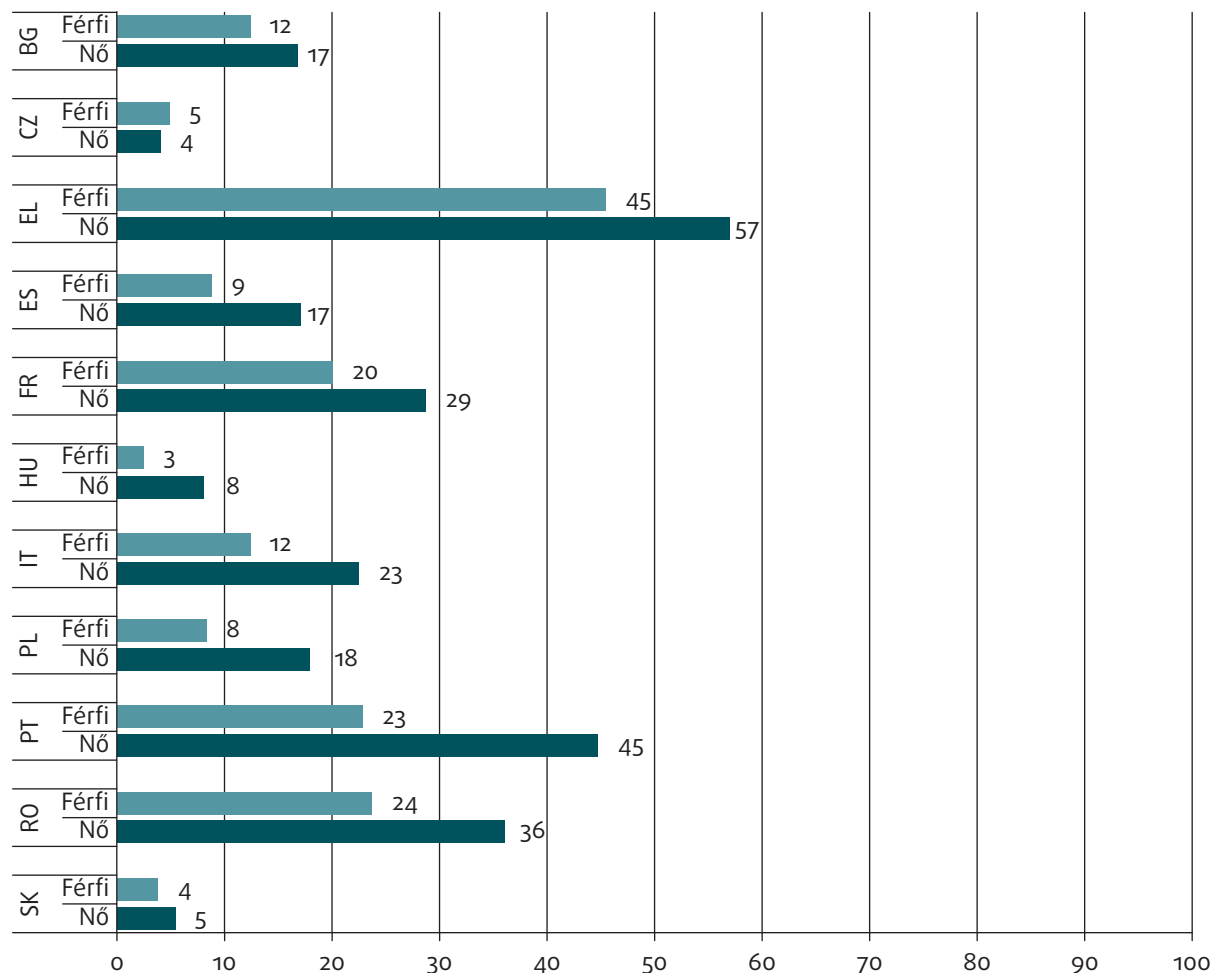
világháború után, a kommunizmus alatt kibővült az oktatás. Ezekben a közép-európai országokban az alapfokú oktatást az államszocialista rendszerek első éveiben, az 1940-es évek végén és az 1950-es évek elején kötelezővé tették, és ebben az időszakban kiszélesítették a közoktatást. Az oktatás kibővítésének folyamatát és a magyarországi roma népesség szempontjából vett következményeit a tudományos szakirodalom széles körben tárgyalja, visszanyúlva egészen az első, 1971-es, a romák körében végzett felmérésekig.⁴⁴ A délkelet-európai országokban, konkrétan Romániában és Bulgáriában nem volt ilyen hangsúlyos az írástudatlanság csökkenése.

A felmérés egyik fontos megállapítása, hogy sok uniós tagállamban még ma is jelentős számban vannak írástudatlanok a fiatal romák körében. A 16-24 éves romák körében az írni-olvasni nem tudók aránya

Bulgáriában és Portugáliában 10%, Franciaországban 14%, Romániában 22% volt, Görögországban pedig elérte a 35%-ot. Ez az eredmény összhangban van az UNDP közép- és kelet-európai országokról készült felméréseinek megállapításaival,⁴⁵ és azt jelzi, hogy a roma fiatalok még ma is jelentős arányban anélkül hagyják el az iskolát, hogy megszerezték volna a társadalmi és munkaerő-piaci integrációhoz és a társadalomban való egyenjogú részvételhez szükséges legalapvetőbb készségeket.

Rajtuk kívül a 25-44 éves romák körében nagyon nagy a saját bevallásuk szerint írástudatlanok aránya Görögországban (47%), Romániában (34%) és Portugáliában (31%). Az elvárások szerinti „kenyérkeresők” korcsoportjában az írástudatlanságnak messzemenő következményei

9. ábra: A saját bevallásuk szerint írástudatlan személyek aránya a 16 év feletti roma válaszadók körében, uniós tagállamok és nemek szerint (%)

Kérdés: A11. Tud írni és olvasni?

Megjegyzés: Referenciacsoport: az összes, 16 évesnél idősebb roma válaszadó.

Forrás: Az FRA roma kísérleti felmérése, 2011

⁴⁴ Kemény, I. (2005); Kertesi, G. (2005); Havas, G., Liskó, I., Kemény, I. (2001).

⁴⁵ Brüggemann, C. (2012).

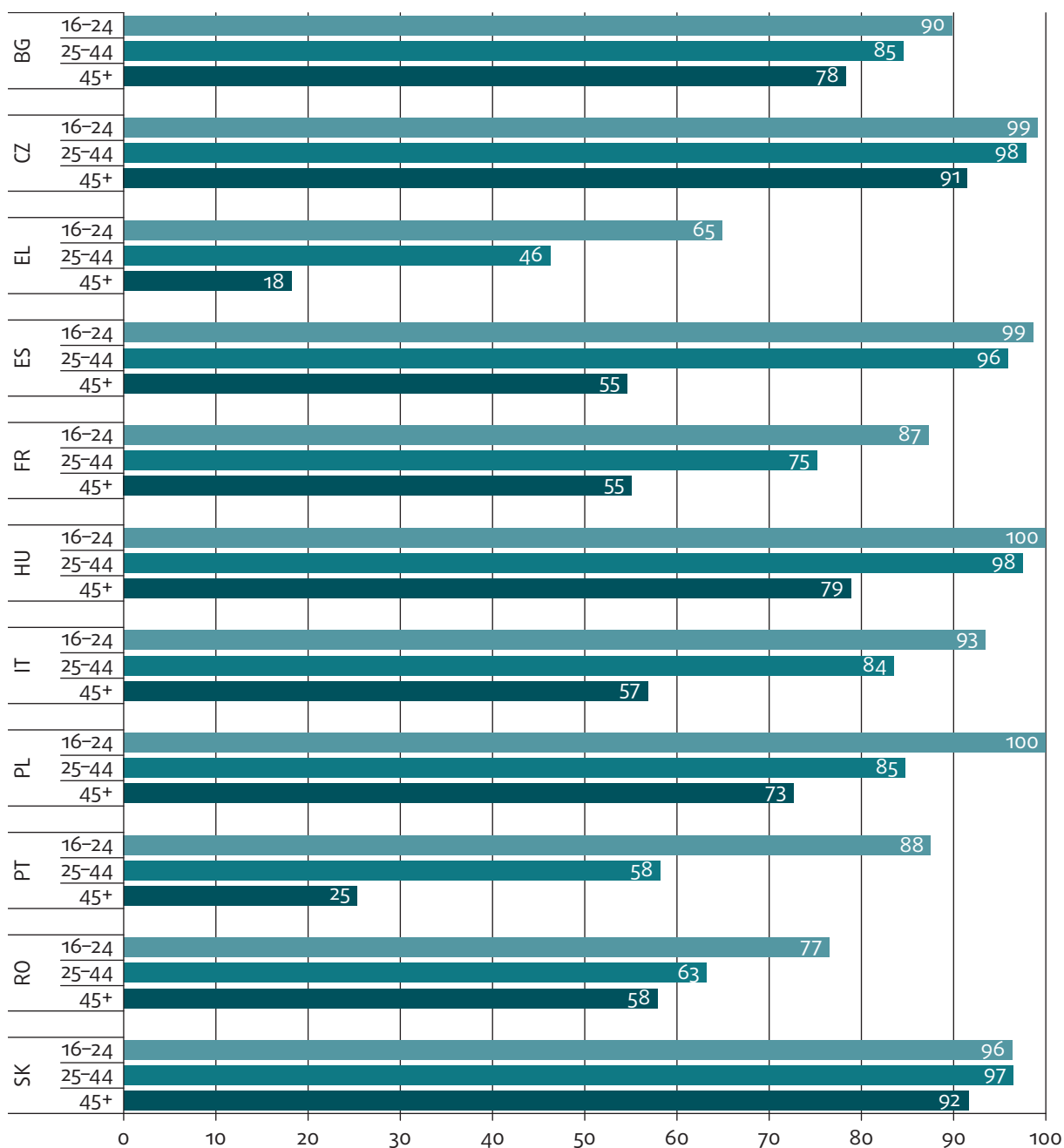

vannak a munkaerő-piaci kirekesztés, a szegénység és a társadalmi marginalizálódás szempontjából.

A nők összességében a férfiaknál nagyobb arányban állították, hogy nem tudnak írni vagy olvasni (9. ábra). A különbség Szlovákiában, a Cseh Köztársaságban, Bulgáriában és Magyarországon volt a legkisebb, legfeljebb 5 százalékpont. A leghangsúlyosabb különbséget Portugáliában mérték, 22 százalékponttal.

A korcsoport szerinti elemzések azonban ismét arra utalnak, hogy a nők írástudatlansága visszaszorulóban van. A nők körében az írástudás aránya a fiatalabb korcsoportokban minden országban nagyobb. Görögország és Portugália, ahol a 45 évnél idősebb nők körében különösen kicsi a saját elmondásuk szerint írástudók aránya (10. ábra), az e téren elért fejlődésben is élen járt, bár Görögországban az írástudási arány még a fiatalabb korcsoportban is a legkisebb a felmérésben részt vevő országok közül.

10. ábra: A roma nők saját bevallásuk szerinti írástudási aránya – a generációkon átívelő változás, uniós tagállamok és életkor szerint (%)

Kérdés: A11. Tud írni és olvasni?

Megjegyzés: Referenciacsoport: az összes, 16 évesnél idősebb roma nő válaszadó.

Forrás: Az FRA roma kísérleti felmérése, 2011

2.2. Részvétel a formális oktatásban

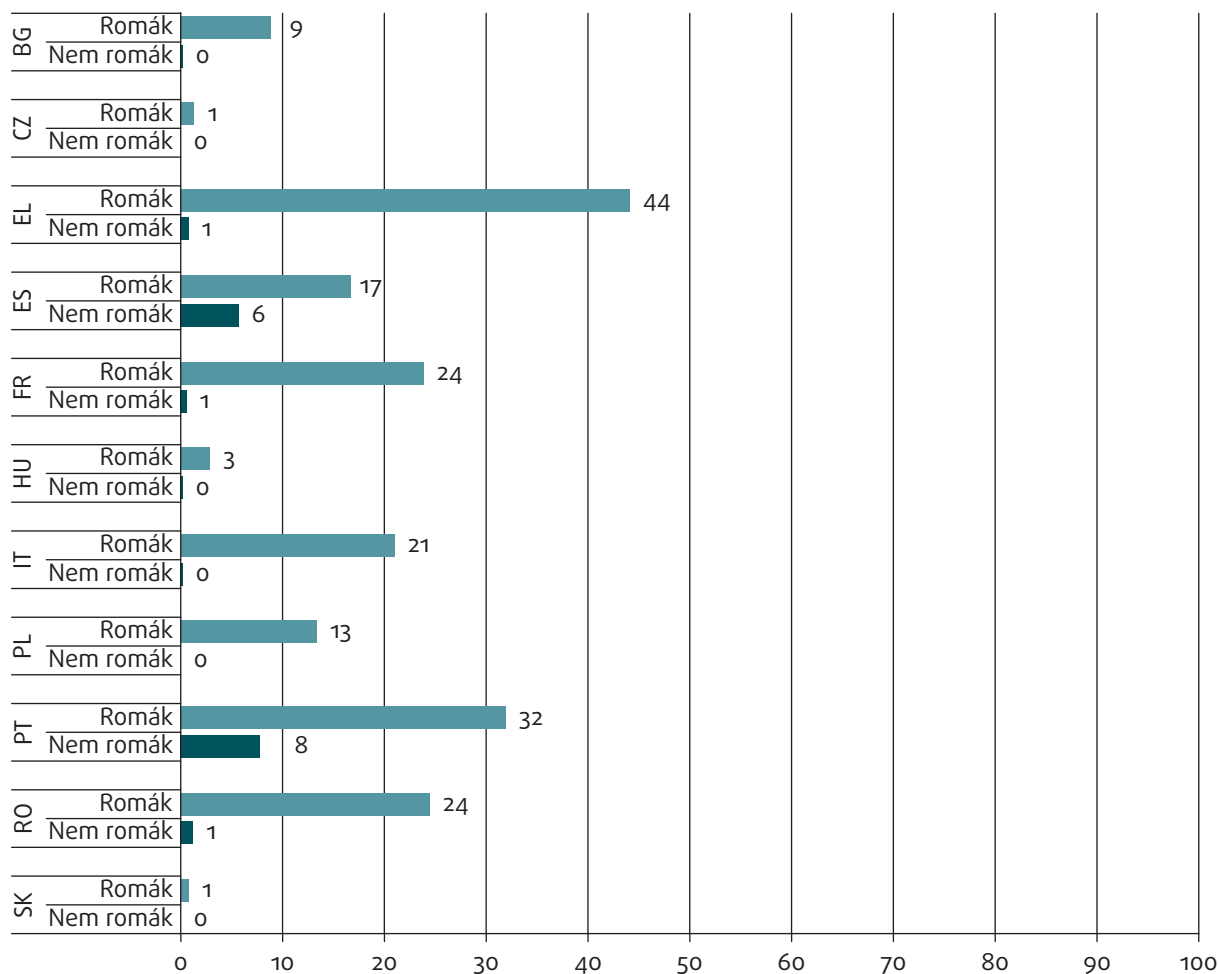
A formális oktatásban szerzett végzettségről szóló adatok alapján a romák és nem romák között határozott különbségek vannak (11. ábra). Néhány országban a romák közül sokan semmilyen formális oktatásban nem vettek részt. Görögországban a 16 év feletti roma válaszadók 44%-a azt állította, hogy soha nem járt iskolába. Portugáliában 32%, Franciaországban, Olaszországban és Romániában 20 és 25% közötti volt ez az arány. Ezzel szemben a Cseh Köztársaságban, Magyarországon és Szlovákiában nagyon kicsi azoknak a romáknak az aránya, akik állításuk szerint soha nem jártak iskolába.

Mindegyik tagállamban jól látható a romák oktatásának bővülése: a legfiatalabb korcsoportban a legkisebb azoknak a roma válaszadóknak az aránya, akik soha nem jártak iskolába. A legidősebb korcsoportban Görögországban (66%), Portugáliában (57%) és

Spanyolországban (43%) a legnagyobb azoknak a válaszadóknak az aránya, akik elmondásuk szerint soha nem jártak iskolába. Portugáliában és Spanyolországban különösen nagy előrelépést sikerült elérni: ebben a két országban a fiatalabb romák esetében sokkal nagyobb a valószínűsége annak, hogy jártak iskolába, mint az idősebbeknél. Azoknak a 16–24 éves romáknak az aránya, akik soha nem jártak iskolába, Portugáliában 9%-ra, Spanyolországban 1% alá esett vissza, miközben a 45 év feletti körében még 57%, illetve 43% volt (12. ábra).

Ennek ellenére még mindig jelentős arányban vannak olyan 16–24 éves romák, akik soha nem jártak iskolába. Az arányuk Görögországban (28%) a legnagyobb, de Romániában (15%), Franciaországban (12%) és Portugáliában (9%) is jelentős. A formális oktatással soha nem találkozó fiatal romák nagyobb aránya a szociális, földrajzi és infrastrukturális tényezők együttes fennállásából ered, amilyen például a társadalmi kirekesztés, az elégtelen lakáskörülmények

11. ábra: Azok a 16 év feletti roma és nem roma válaszadók, akik soha nem jártak iskolába, uniós tagállamok szerint (%)

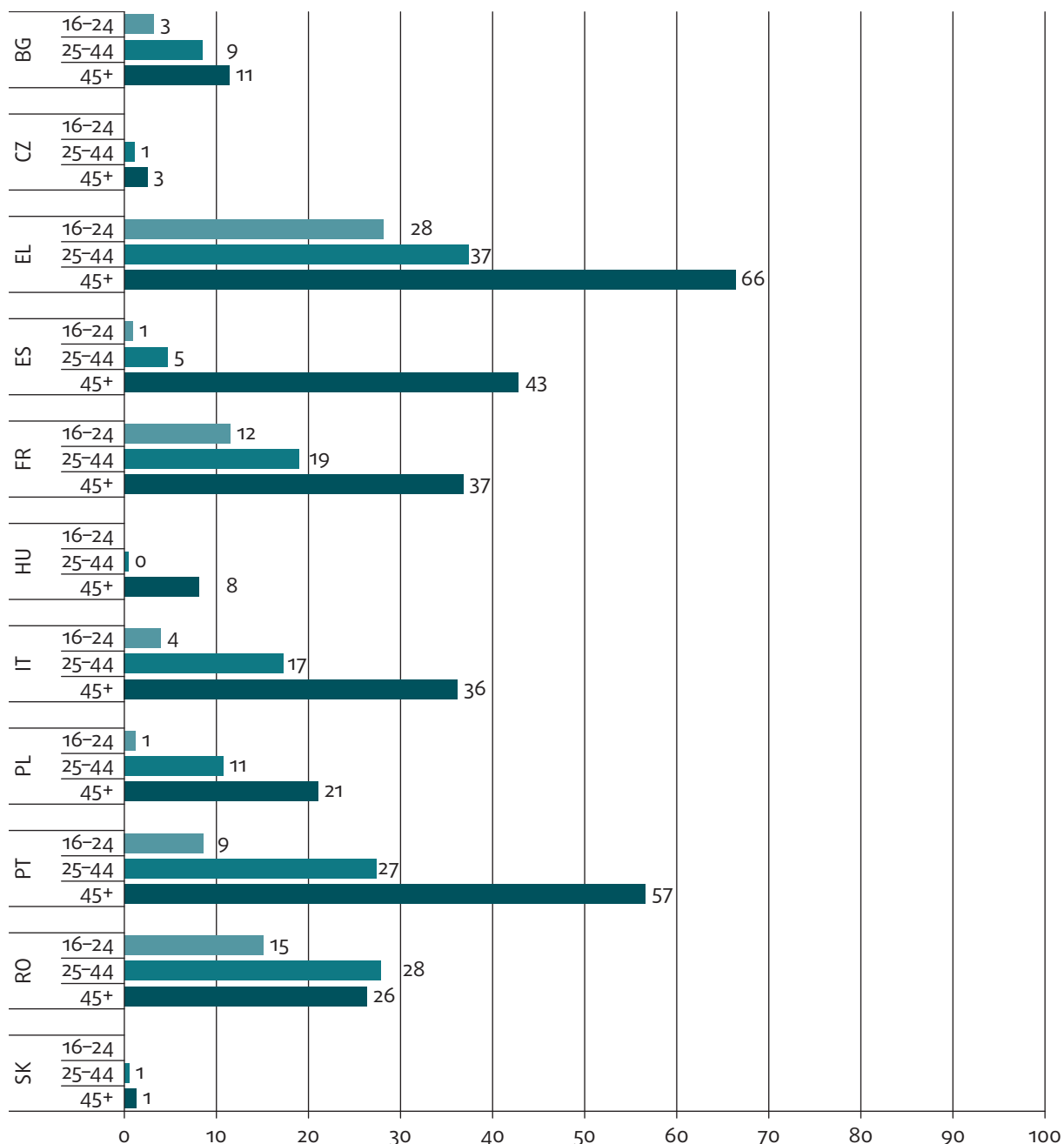

Kérdés: H1. Hány éves volt, amikor befejezte vagy abbahagyta az iskolát? 94 sosem járt iskolába.

Megjegyzés: Referenciacsoport: az összes, 16 évesnél idősebb roma és nem roma válaszadó.

Forrás: Az FRA roma kísérleti felmérése, 2011

12. ábra: Azok a roma válaszadók, akik soha nem jártak iskolába, uniós tagállamok és korcsoportok szerint (%)

Kérdés: H1. Hány éves volt, amikor befejezte vagy abbahagyta az iskolát? 94 Sosem járt iskolába.

Megjegyzés: Magyarországon, a Cseh Köztársaságban és Szlovákiában nagyon kevesen vannak, akik soha nem jártak iskolába. Referenciacsoport: az összes, 16 évesnél idősebb roma válaszadó.

Forrás: Az FRA roma kísérleti felmérése, 2011

és a hozzáférhető iskolák hiánya. Ezeknek az egymással átfedésben lévő deprivációknak a következményeit dokumentálták is, például Romániában, ahol sok roma még mindig a hulladéklerakók környezetében él, ahol a háztartási hulladék szétválogatásával próbálják kinyerni az újrahasznosítható anyagokat. Ezt a csoportot az állami intézmények és a szociális szolgáltatók egyaránt figyelmen kívül hagyják.⁴⁶ Franciaországban

a formális oktatásban nem részesült roma fiatalok jelentős arányát más tényezők mellett a mobil életstílussal lehet összefüggésbe hozni, de ezenkívül a motivátlanságot és az oktatási intézményekkel szembeni bizalmatlanságot is tükrözheti.⁴⁷

Azoknak a 16 és 24 év közötti roma válaszadóknak az arányában, akik soha nem jártak iskolába, Romániában vannak a nemek szerinti legnagyobb különbségek,

⁴⁶ Fleck, G. és Rughinis, C. (2008); Magyarai-Vincze, C. és Hajnalka, H. (2009).

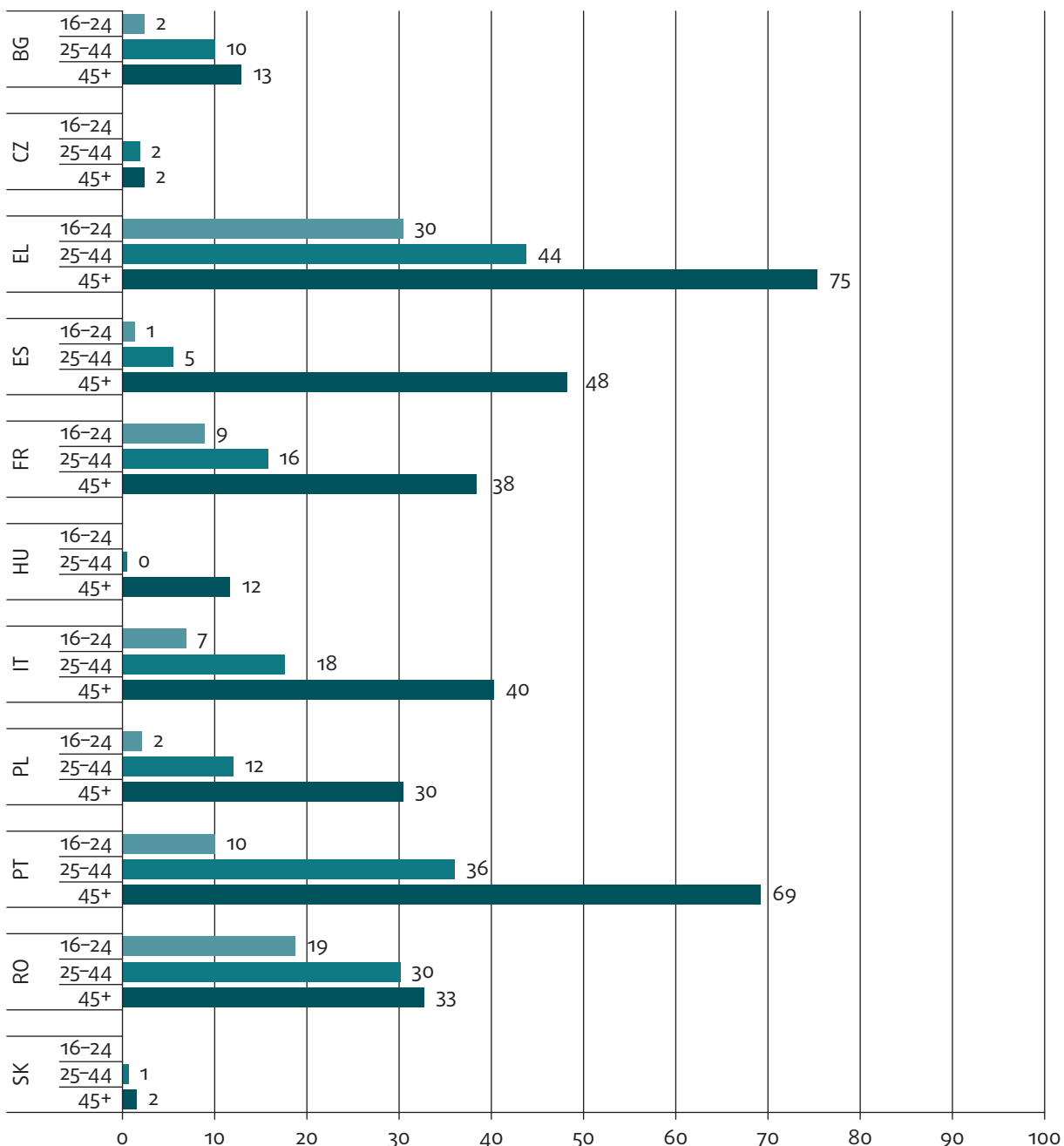
⁴⁷ Cour des comptes (2012).

ahol ez a nőket inkább érinti (nyolc százalékpontos különbség), illetve Franciaországban, ahol a férfiak körében gyakoribb a formális oktatás hiánya (hét százalékpontos különbség).

Az írástudáshoz hasonlóan a nők iskolalátogatása is több generáció óta javul. Az összes vizsgált uniós tagállamra

igaz, hogy az iskolai oktatásban soha nem részesült nők aránya a 16–24 éves korcsoportban kisebb, mint az idősebb korosztályokban. Spanyolországban volt a leglátványosabb előrelépés ezen a téren: míg a 45 évesnél idősebbek körében még 48% volt azoknak az aránya, akik soha nem jártak iskolába, a 16–24 évesek között mindössze 1% (13. ábra).

13. ábra: Azok a roma nők, akik soha nem jártak iskolába – a generációkon átívelő változás, uniós tagállamok és életkor szerint (%)

Kérdés: H1. Hány éves volt, amikor befejezte vagy abbahagyta az iskolát? 94 Sosem járt iskolába.

Megjegyzés: Magyarországon, a Cseh Köztársaságban és Szlovákiában nagyon kevesen vannak, akik soha nem jártak iskolába. Referenciacsoport: az összes, 16 évesnél idősebb roma nő válaszadó.

Forrás: Az FRA roma kísérleti felmérése, 2011

2.3. A középfokú oktatás befejezése előtt félbehagyott tanulmányok

Az Eurostat definíciója szerint korai iskolaelhagyók: „[...] azok a 18 és 24 év közötti személyek, akik legfeljebb alsó középfokú végzettséggel rendelkeznek, és nem vesznek részt további oktatásban vagy képzésben”.⁴⁸

Az Európa 2020 stratégia egyik kiemelt célja, hogy az iskolából kimaradók arányát 2020-ra 10% alá csökkentse, mivel az oktatás magasabb (szakmai és felső középfokú) szintjein szerzett oktatási készségek javítják a foglalkoztathatóságot és csökkentik a szegénységet. Az FRA romák körében végzett felmérésében szereplő tagállamokra vonatkozó Eurostat-adatok azt mutatják, hogy a 18–24 éves általános népesség esetében a Cseh Köztársaságnak, Szlovákiának és Lengyelországnak sikerült az Európa 2020 szerinti 10%-os célszám alá szorítani ezt az arányt, Bulgária, Görögország és Franciaország pedig csak kicsivel lépi túl. A lemorzsolódók aránya Spanyolországban (27%) és Portugáliában (23%) a legnagyobb.⁴⁹

A 14. ábrán összefoglalt felmérési eredmények jelzik, hogy az iskolaelhagyási ráták tekintetében milyen nagy a kihívás az olyan veszélyeztetett csoportok esetében, mint a romák. Az adatok a háztartás összes olyan tagjára vonatkoznak, aki nem végzett felső középfokú oktatást, beleértve ezért az összes olyan személyt, aki legfeljebb alsó középfokú végzettséget szerzett. Az FRA romák körében végzett felmérésének eredményeit nem lehet közvetlenül összehasonlítani az Eurostat munkaerő-felmérésen alapuló adataival, mivel a kérdések megfogalmazása és a lehetséges válaszok kategóriái nem egyeztek meg. A felmérések által jelzett különbségek ennek ellenére vázlatos képet adnak a romákat, a környékükön élő nem romákat és az általános népességet elválasztó oktatási különbség nagyságáról.

A felmérés egyik legfontosabb megállapítása, hogy a 18 és 24 év közötti romák túlnyomó többsége úgy hagyja el az oktatást, hogy nem szerzett szakmai

vagy általános felső középfokú végzettséget, és ezért a stabil munkaerő-piaci részvételének nincs meg az egyik alapfeltétele. A 18–24 éves romák körében a lemorzsolódók aránya a Cseh Köztársaságban mért 72% és a Magyarországon, Lengyelországban, Szlovákiában, Olaszországban és Bulgáriában megfigyelt 82 és 85% között mozog. Romániában, Franciaországban, Spanyolországban, Portugáliában és Görögországban viszont a 18–24 éves romák több mint 93%-a nem végzett felső középfokú oktatást.

Az FRA által vizsgált nem romák helyzete szintén rosszabb az általános népességénél az összes tagállamban, Szlovákia és Olaszország kivételével, ahol csekély a különbség (14. ábra). A romák közvetlen környezetében élő nem roma népesség relatíve alacsony iskolai végzettsége számos tényezőhöz köthető – ilyen a felső középfokú oktatási infrastruktúra hiánya azokon a területeken, ahol a romák és nem roma szomszédai élnek, az alacsony szintű oktatási motivációk és a középfokú oktatás korlátozott vonzereje az elhelyezkedés szempontjából, különösen a vidéki területeken. A felmérésből származó adatok mindazonáltal nem teszik lehetővé ezeknek a potenciálisan közreműködő tényezőknek a vizsgálatát.

A közép-kelet-európai országokra vonatkozó kutatási szakirodalom hangsúlyozza, hogy a romák már a belépési szakaszban vagy a szakmai vagy felső középfokú oktatás során lemorzsolódnak. Ezt az ilyen iskolák megközelítésének nehézségei is okozhatják, mivel esetenként az iskolák elég messze vannak a diákok otthonától ahhoz, hogy rendszeres ingázásra legyen szükség, például Magyarországon, ahol fejlett az ilyen irányú kutatás.⁵⁰ A szegény roma családok anyagilag sem feltétlenül rendelkeznek elég forrással ahhoz, hogy támogassák a gyermekeik továbbtanulását. A témáról szóló meglévő szakirodalom azt jelzi, hogy a felsőbb középfokú oktatásban való részvételnek más fontos akadályai is lehetnek, köztük az alapfokú oktatás alacsony színvonala a romák által látogatott iskolákban, a korai házasságkötés és gyermekszülés, a háztartás jövedelméhez való hozzájárulás szükségessége és a roma szülők gyermekük biztonságával kapcsolatos aggályai, különösen a lányok esetében.⁵¹

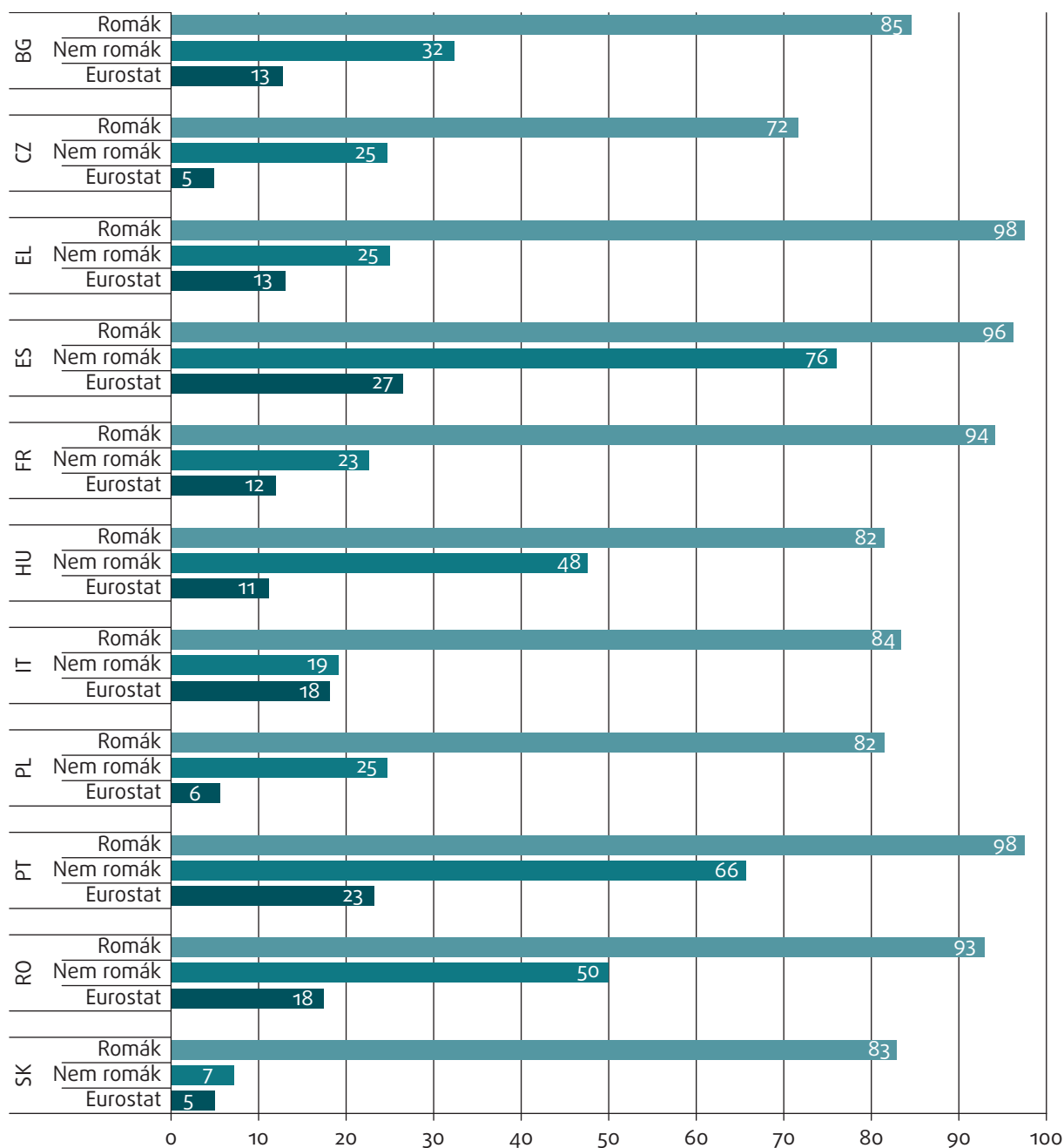
⁴⁸ EUROSTAT (2010).

⁴⁹ Európai Bizottság (2012).

⁵⁰ Fleck, G. és Rughinis, C. (2008; Havas, G., Liskó I. és Kemény, I. (2001).

⁵¹ Moldenhawer, B., Frauke, M., Kallstenius, J., Messing, V. és Schiff, C. (2009).

14. ábra: Lemorzsolódás a romák és nem romák körében (FRA-felmérés) és az általános népességben (Eurostat/ munkaerő-felmérés, 2011), uniós tagállamok szerint és 18-24 éves népesség körében (%)

Kérdés: A12. Mi a legmagasabb iskolai végzettsége?

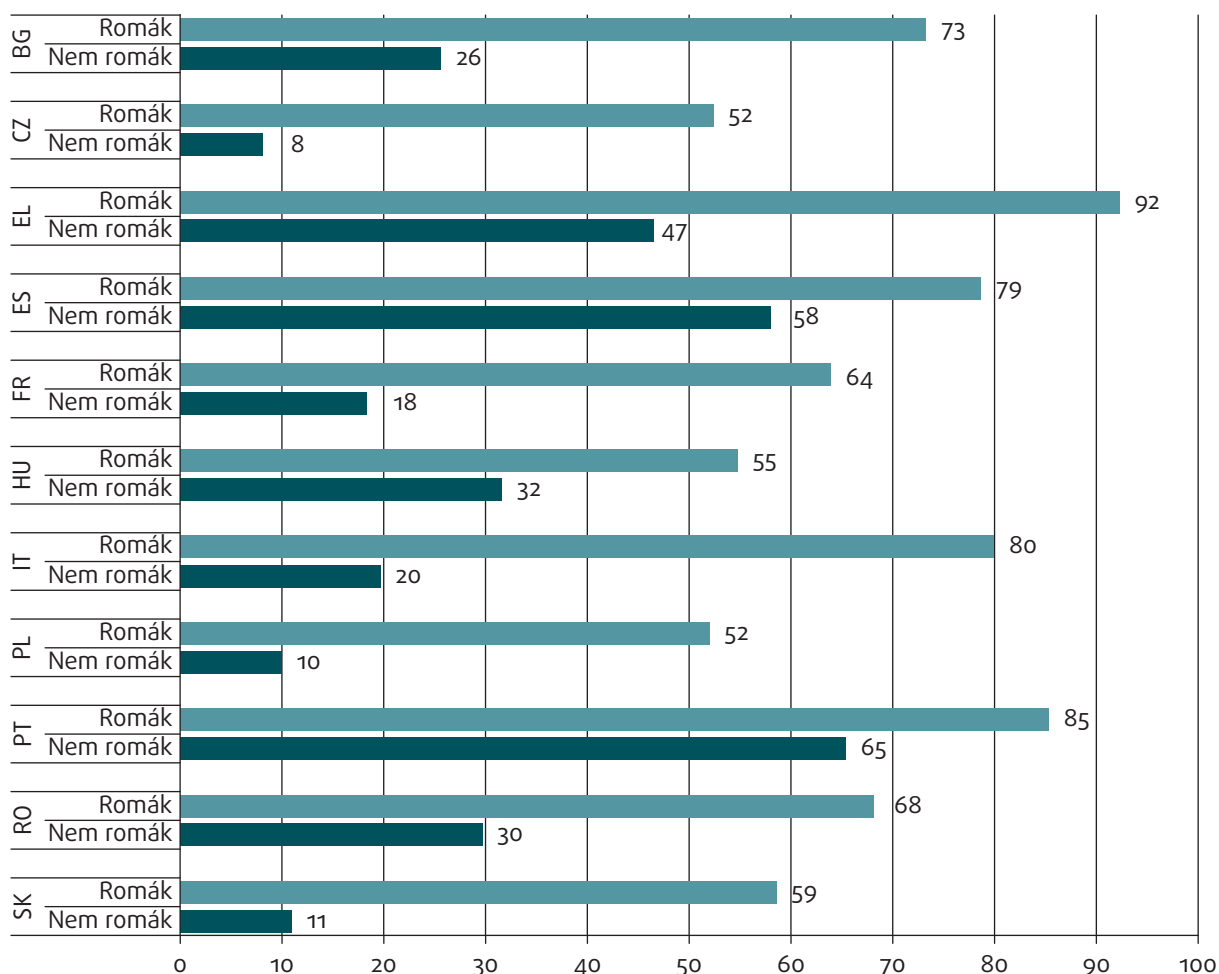
Megjegyzés: Az FRA és az Eurostat felmérésének eredményeit csak korlátozott mértékben lehet összehasonlítani. A két felmérés eltérő módszereket és kérdéseket használt, és ezért csak nagy vonalakban ad képet a különböző helyzetekről. Referenciacsoport: az összes, 18 és 24 év közötti roma és nem roma válaszadó.

Források: Az FRA roma kísérleti felmérése, 2011; Eurostat, elérhető: http://europa.eu/rapid/press-release_IP-12-577_en.htm

Az elemzés azt is megvizsgálta, hogy a válaszadó elmondása szerint hány éves korban hagyta abba az iskolát, beleértve a válaszadóknak azt a kategóriáját is, aki állítása szerint soha nem járt iskolába. A felmérési eredmények azt mutatják, hogy azoknak a roma válaszadóknak, akik jártak iskolába, a kétharmada még 16 éves kora előtt abbahagyta az oktatást (15. ábra), és ez az életkor a legtöbb

tagállamban egyben a tankötelezettség felső korhatára is. Az utóbbi 30-40 évben a vizsgált uniós tagállamok mindegyikében többször is változott a tankötelezettség korhatárának szabályozása. A válaszadó korától függően ezért a 16 éves kor esetenként belül volt, más esetben kívül volt a tankötelezettség törvényben előírt felső korhatárán. Spanyolországban, Olaszországban és Portugáliában 79% fölött van azoknak a roma

15. ábra: Azok a roma és nem roma válaszadók, akik jártak iskolába, de 16 éves koruk előtt abbahagyták a tanulmányaikat, uniós tagállamok szerint (%)

Kérdés: H1. Hány éves volt, amikor befejezte vagy abbahagyta az iskolát?

Megjegyzés: Referenciacsoport: az összes, 16 évesnél idősebb roma és nem roma válaszadó, aki járt iskolába.

Forrás: Az FRA roma kísérleti felmérése, 2011

válaszadóknak az aránya, akik jártak iskolába, de még 16 éves koruk előtt abbahagyták, Görögországban pedig eléri a 92%-ot. Lengyelországban, a Cseh Köztársaságban, Magyarországon és Szlovákiában a legkisebb, 52% és 59% között mozog.

A romák és nem romák közötti különbség Portugáliában, Görögországban, Spanyolországban és Magyarországon a legkisebb. A Cseh Köztársaságban, Szlovákiában és Lengyelországban a romák ötször-hétszer olyan gyakran hagyták abba az iskolát 16 éves koruk előtt, mint a nem romák, ezzel szemben Bulgáriában, Olaszországban és Franciaországban a különbség valamivel kisebb, de még így is jelentős.

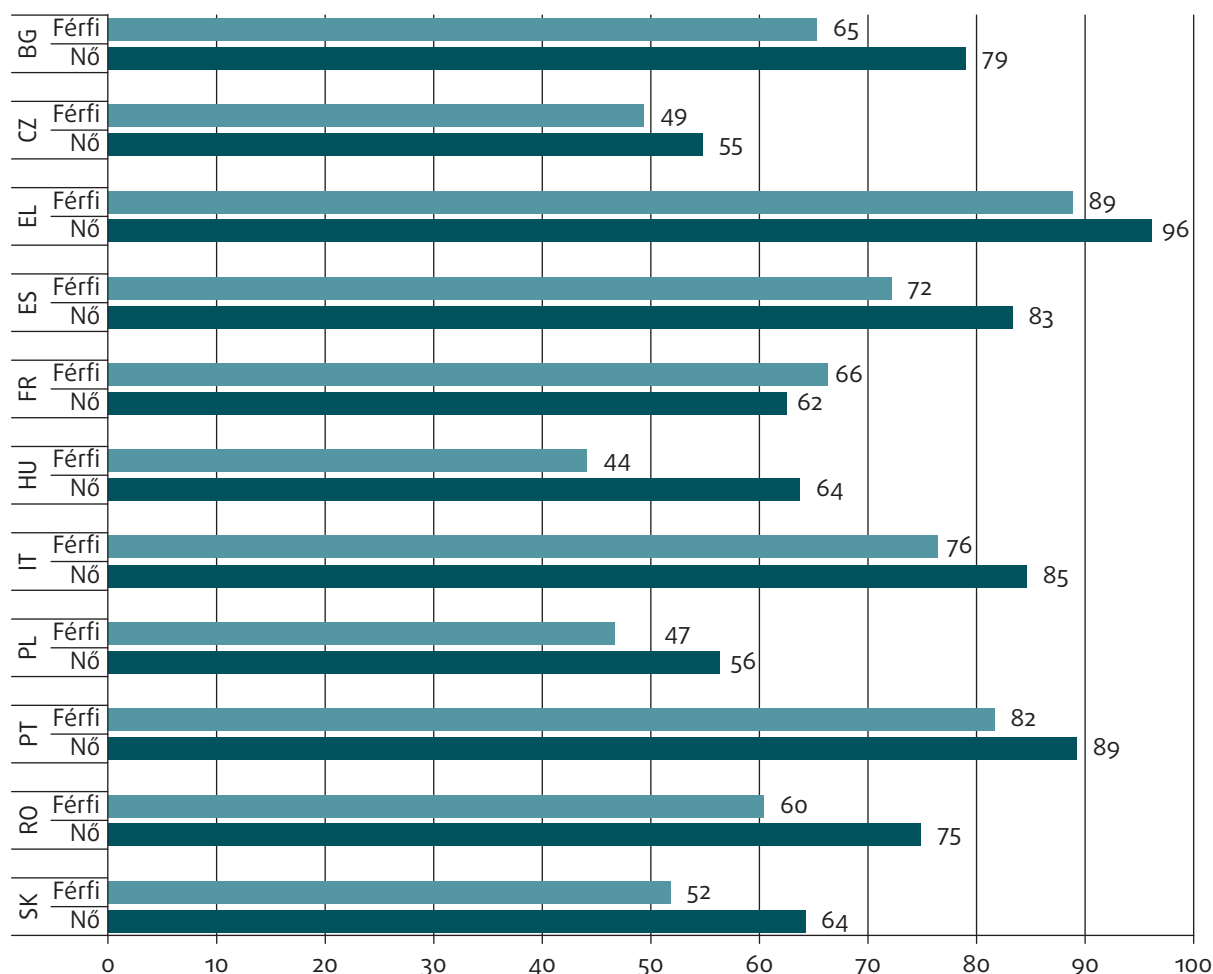
A legfiatalabb korcsoportban, a 16–24 évesek között minden tagállamban nagy maradt azoknak az aránya, akik 16 éves koruk előtt hagyták el az iskolát, Görögországban 86%, Portugáliában 73%, Olaszországban 70% és Bulgáriában 65%. Ez az arány

Magyarországon, Szlovákiában és Lengyelországban a legkisebb, 25% és 35% közötti.

Ha a nemek közötti különbségeket tekintjük, az eredmények azt mutatják, hogy a roma nők nagyobb valószínűséggel hagyják el idő előtt az iskolát, mint a roma férfiak, Franciaország kivételével (16. ábra), ahol a férfiak valamivel gyakrabban hagyják el az iskolát 16 éves koruk előtt.

Átlagosan 62% azon roma férfiak, és 72% azon roma nők aránya, akik jártak iskolába, de 16 éves koruk előtt abbahagyták. A nemek közötti különbség Magyarországon a legnagyobb, ahol a nők 20 százalékponttal nagyobb arányban hagyják abba az oktatást 16 éves koruk előtt, mint a férfiak. A nemek közötti legkisebb különbséget a Cseh Köztársaságban és Franciaországban lehetett megfigyelni, hat százalékpontot vagy kevesebbet. Az eredmények azt jelzik, hogy az idősebb korcsoportokhoz képest

16. ábra: Azok a roma válaszadók, akik jártak iskolába, de 16 éves koruk előtt abbahagyták, uniós tagállamok és nemek szerint

Kérdés: H1. Hány éves volt, amikor befejezte vagy abbahagyta az iskolát?

Megjegyzés: Referenciacsoport: az összes, 16 évesnél idősebb roma válaszadó, aki járt iskolába.

Forrás: Az FRA roma kísérleti felmérése, 2011

a fiatalabb romák hosszabb iskolalátogatását a legtöbb tagállamban a nemek közötti különbség csökkenése kísérte.

A legtöbb országban a lányok lemorzsolódási rátájában is előrelépést lehetett tapasztalni. Mint a 17. ábra mutatja, a leglátványosabban Magyarországon csökkent azoknak a roma nőknek az aránya, akik jártak iskolába, de 16 éves koruk előtt abbahagyták, a 45 év feletti 82%-os arányhoz képest a 16 és 24 év közöttiekénél 33%-ra.

Ez a fejlődés különösen figyelemreméltó. Az iskolából való kimaradás következményei a lányoknál és a fiúknál egyaránt fontosak, de aránytalanul érintik a lányokat. Ha egy lány kimarad az iskolából, az életésélyei drámai mértékben beszűkülnek, ezért fontos fenntartani a fejlődés lendületét.

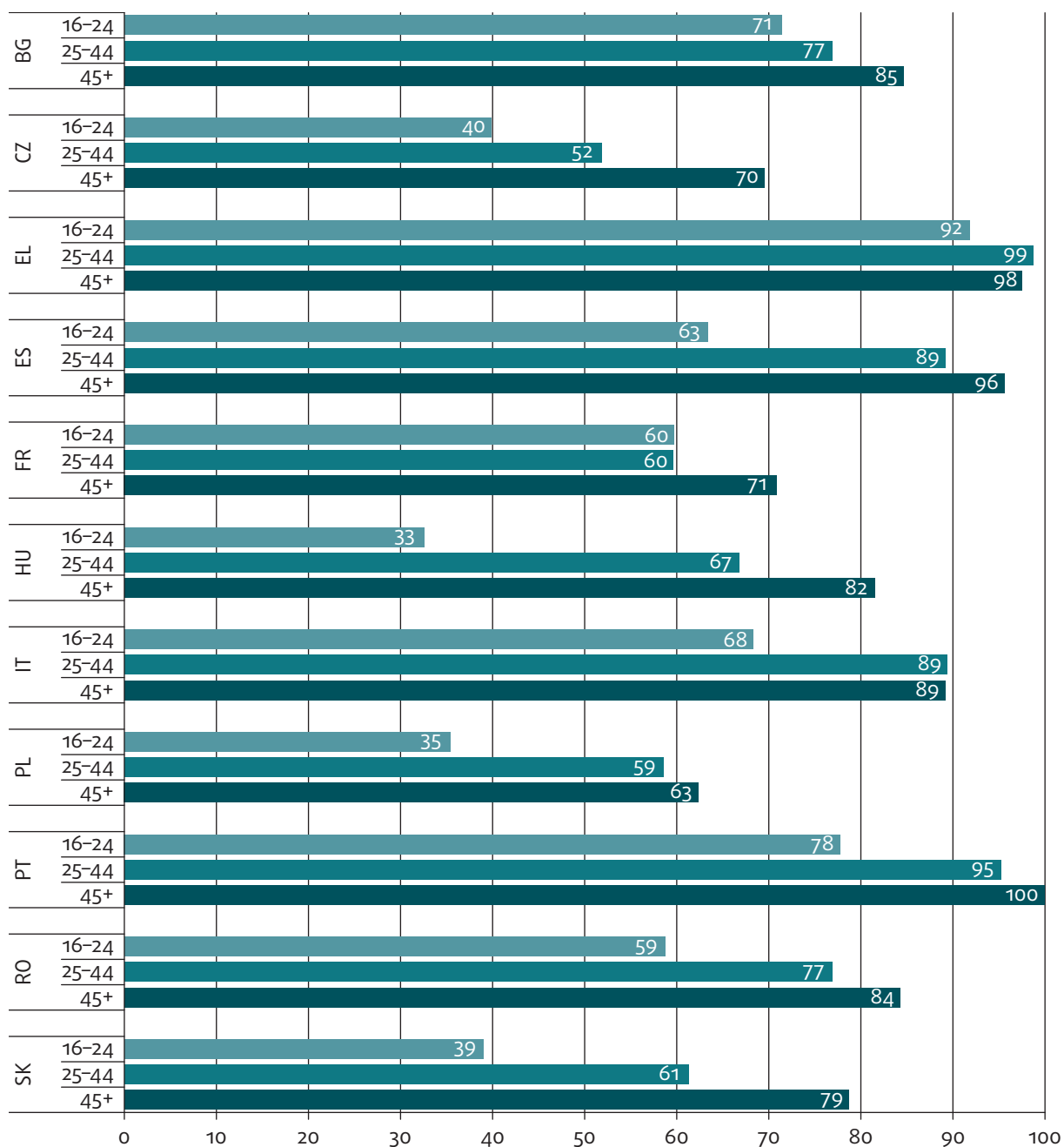
2.4. A felső középfokú oktatás elvégzése

A felső középfokú oktatás elvégzése érdemleges különbséget jelenthet az álláspiacon, egyben a felsőfokú oktatáshoz való hozzáférés egyik alapfeltétele. Néhány országspecifikus felmérés szerint a foglalkoztatási esélyek határozottan megnövekednek azoknál, akik elvégzik a középiskolát. Egy 2010-es magyar vizsgálat azt állapította meg, hogy a szakképzettséggel rendelkező roma személyeknek 27-szer, az általános felső középfokú végzettséggel rendelkezőknek hétszer nagyobb az esélye arra, hogy rendszeres munkát találjanak, mint az alacsonyabb végzettségűeknek.⁵² Bár előfordulhatnak országok közötti különbségek, alapvetően minden országra igaz, hogy a fenntartható foglalkoztatás és

⁵² Mód, P. (2011); Messing, V., Brozovicova, K., Fabo, B. és Kahanec, M. (2012).

17. ábra: Azok a roma nők, akik jártak iskolába, de 16 éves koruk előtt abbahagyták, uniós tagállamok és életkor szerint (%)

Kérdés: H1. Hány éves volt, amikor befejezte vagy abbahagyta az iskolát?

Megjegyzés: Referenciacsoport: az összes, 16 évesnél idősebb roma nő válaszadó, aki járt iskolába.

Forrás: Az FRA roma kísérleti felmérése, 2011

a befejezett középiskolai oktatás között összefüggés van. A felső középfokú oktatás elvégzéséhez szükséges évek száma uniós tagállamonként különböző. A legtöbb országban akkor kezdődik a felső középfokú oktatás, amikor a tankötelezettség véget ér. Ahhoz tehát, hogy felső középfokú iskolát végezzenek, a fiataloknak a legtöbb országban a kötelező oktatáshoz elért felső

korhatáron túl kell folytatniuk a tanulást.⁵³ Ez lehet az egyik oka annak, hogy a romák és az általános népesség között határozott különbség mutatkozik a felső középfokú oktatást elvégzők arányában.

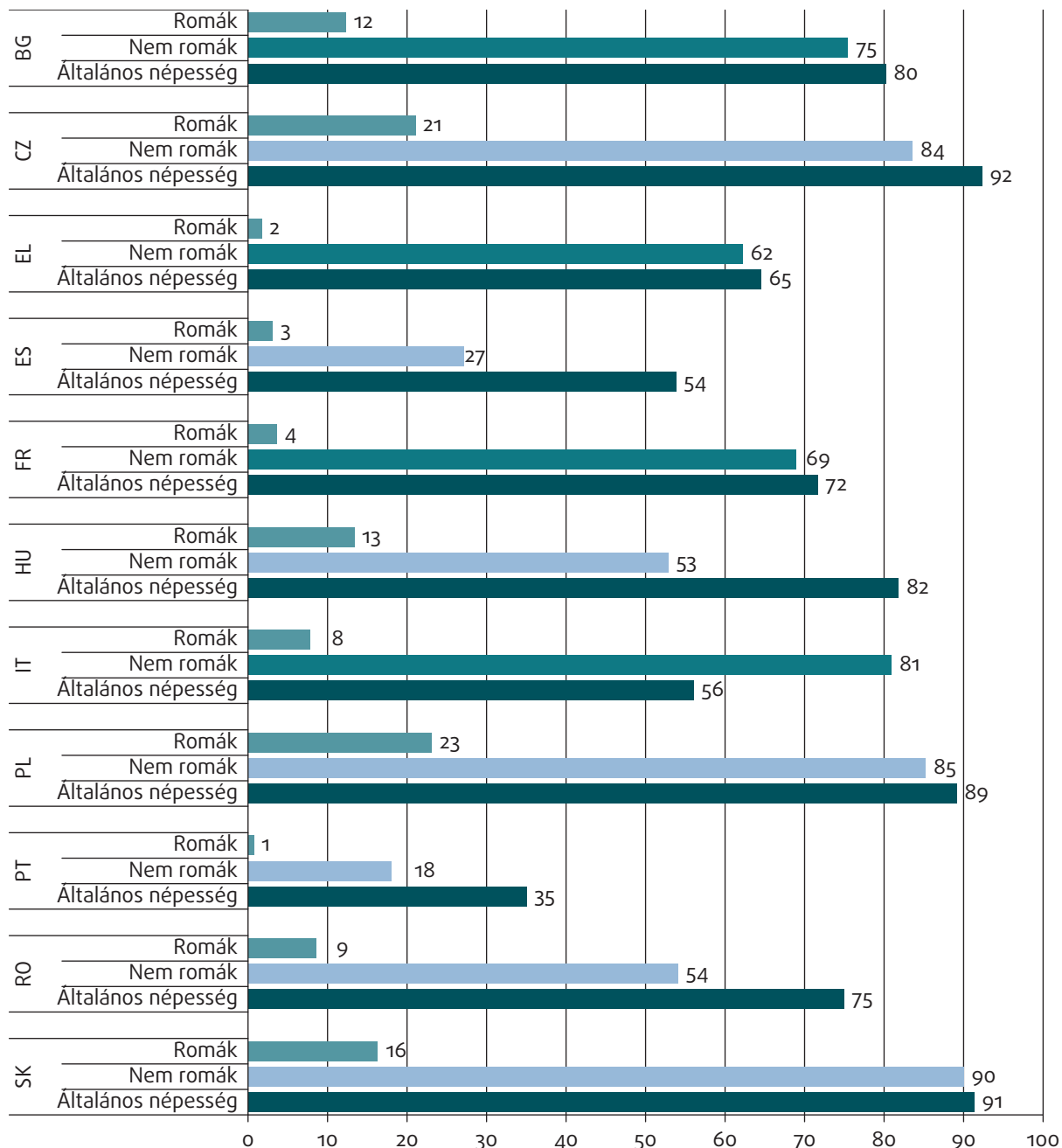
A felmérési eredmények azt jelzik, hogy a 25–64 éves romák közül nagyon kevesen szereztek felső

⁵³ EACEA (2011).

középfokú végzettséget a környékükön élő nem romákhoz képest, és a különbség még hangsúlyosabb az Eurostat által közölt általános népességi adatokkal összehasonlítva.⁵⁴ A mintavételi módszerek és a feltett kérdések különbözősége miatt a felmérési eredményeket csak részben lehet összehasonlítani

az Eurostat eredményeivel, amelyek főként a munkaerő-felmérésen alapulnak. Az FRA felmérésében szereplő 11 tagállamban mindazonáltal nagyon nagy a különbség az Eurostat normál népességéhez képest: a 25–64 éves általános népesség 73%-a szerzett legalább középfokú végzettséget, szemben

18. ábra: Legalább felső középfokú (szakmai vagy általános) végzettséggel rendelkezők a romák és nem romák körében (FRA-felmérés – a háztartás tagjai) és az általános népességben (Eurostat/munkaerő-felmérés, 2011), uniós tagállamok szerint a 25–64 évesek körében (%)

Kérdés: A12. Mi a legmagasabb iskolai végzettsége?

Megjegyzés: A 25 és 64 év közötti, legalább felső középfokú végzettséggel rendelkező teljes népesség; az adatok itt találhatóak: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&plugin=1&language=en&pcode=tps00065>. Referenciacsoport az FRA roma kísérleti felmérésénél: a vizsgált roma és nem roma háztartásokban élő összes, 25 és 64 év közötti személy.

Források: Az FRA roma kísérleti felmérése, 2011; és Eurostat, 2011

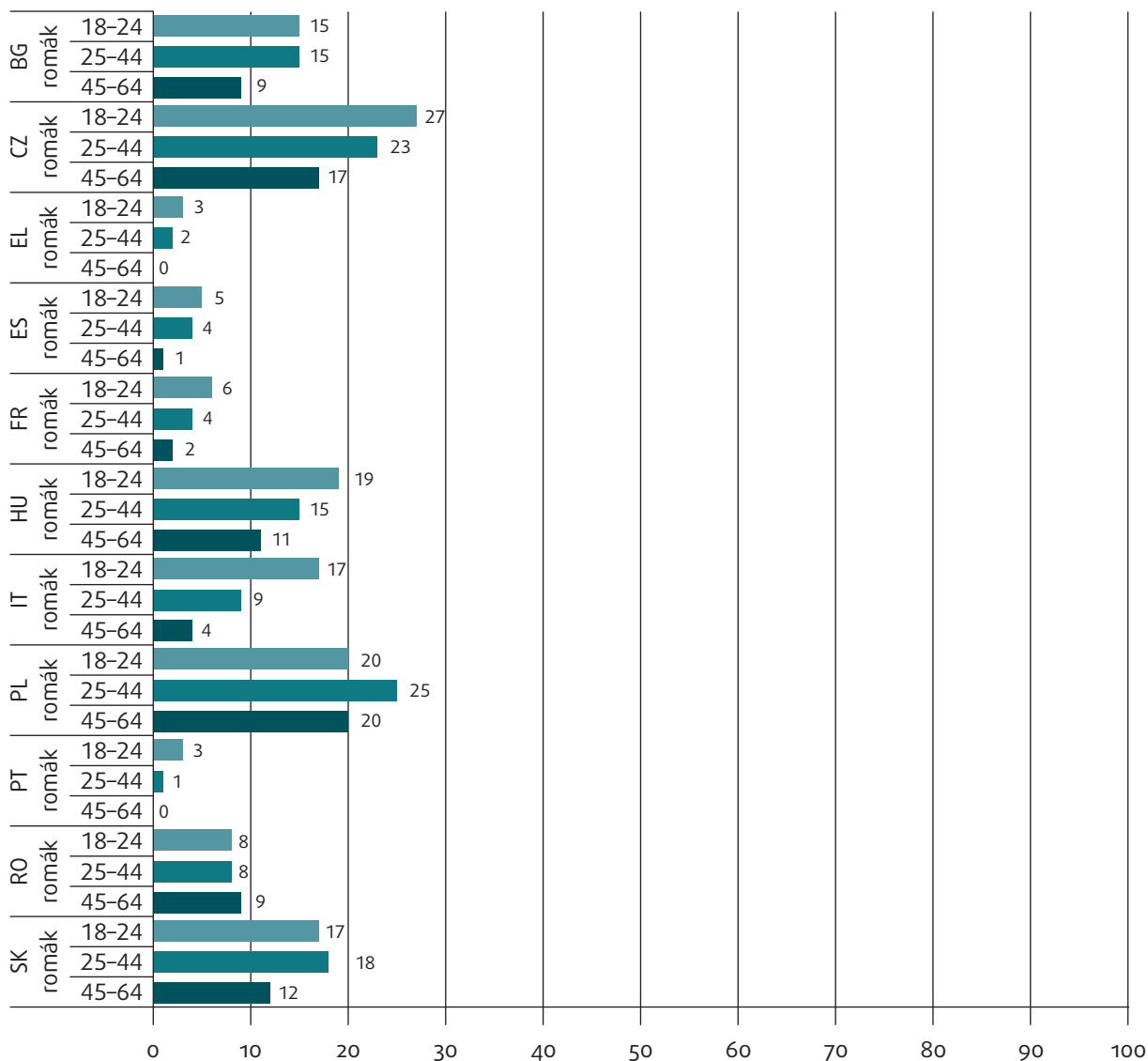
⁵⁴ Eurostat (2013).

az FRA által vizsgált romák mindössze 10%-ával. Mint azt a 18. ábra mutatja, a felső középfokú végzettséget szerző romák aránya Lengyelországban (23%) és a Cseh Köztársaságban (21%) a legnagyobb, Portugáliában (1%), Görögországban (2%), Spanyolországban (3%) és Franciaországban (4%) a legkisebb. Az ebből kirajzolódó minta azt mutatja, hogy Románia kivételével a felső középfokú oktatást befejező romák aránya a közép-kelet-európai országokban viszonylag nagy – bár összesített uniós mércével mérve még mindig kicsi –, a Bulgáriában mért 12% és a lengyelországi 23% között mozog. A délnyugat-európai uniós országokban 10% alatt marad ez az arány. A viszonylagos „siker” azonban még az első csoportban is félrevezető: a romák és nem romák között a legtöbb országban hasonlóan nagy a különbség. A romák és nem romák között Szlovákiában

74 százalékpont, Olaszországban 73, Franciaországban 65 és a Cseh Köztársaságban és Bulgáriában 63 százalékpont a különbség. Lengyelországban 62, Görögországban 61 százalékpont. A különbség csak Magyarországon, Romániában, Spanyolországban és Portugáliában nem éri el az 50%-ot, és ez főként annak tudható be, hogy a nem romák körében kisebb a felső középfokú végzettségük aránya, nem pedig a romák magasabb iskolai végzettségének.

A legtöbb országban az iskoláztatás időtartamának növelése – akár a korábbi kezdés, például az iskola-előkészítő, akár a 16 éves kor utáni iskolai időszak növelése révén valósul meg – a romák esetében káros következményekkel járhat, ha a strukturális akadályok megszüntetése révén nem javul az oktatásban való részvételük. A roma szülőknek fontos szerepet

19. ábra: A legalább felső középfokú (szakmai vagy általános) végzettséggel rendelkező romák (a háztartás tagjai), uniós tagállamok és életkor szerint (%)

Kérdés: A12. Mi a legmagasabb iskolai végzettsége?

Megjegyzés: Referenciacsoport: a vizsgált roma és nem roma háztartásokban élő összes, 18 és 64 év közötti személy.

Forrás: Az FRA roma kísérleti felmérése, 2011

kell játszaniuk ebben azzal, hogy gondoskodnak a gyermekeik kellő időben történő beiratkozásáról és bejárásáról, de ehhez az érintett állami hatóságok részéről aktív támogatást kell kapniuk, megfelelő önrendelkezés mellett.

Az eredmények a legtöbb uniós tagállamban azt mutatják, hogy a felső középfokú végzettség arányát tekintve a fiatalabb romák helyzete valamivel jobb az idősebb generációkénál (19. ábra). A legnagyobb előrelépést Olaszországban lehet megfigyelni, ahol a 18–24 éves korcsoportban 13 százalékponttal nagyobb a végzettséget szerzők aránya, mint a 45–64 évesek között. A Cseh Köztársaságban és Magyarországon szintén fejlődést lehetett tapasztalni, mivel az említett két korcsoport között 10, illetve 8 százalékpont volt a különbség a végzettséget szerzők arányában. Az UNECE 2011-es, a fiatal romák iskolai végzettségét, munkaerő-piaci részvételét és életkörülményeit felmérő kutatása Bulgáriában, Magyarországon és Romániában hasonló következtetésre jutott: a fiatalabb generációknak magasabb az iskolai végzettségük.⁵⁵

Azokban a tagállamokban, ahol a felső középfokú végzettséget szerző romák aránya a legkisebb – azaz Görögországban, Spanyolországban, Franciaországban és Portugáliában –, a férfiak és a nők között nem figyeltek meg különbséget. A két nem között jelentősebb, négy és hat százalékpontnyi különbség van azokban az országokban, ahol a felső középfokú végzettségűek aránya a legnagyobb.

2.5. Az iskolalátogatás teljes elmaradásának vagy korai abbahagyásának okai

Az iskolalátogatás elmulasztásának lehetséges okait keresve a felmérésben azt kérdezték a válaszadóktól, hogy miért hagyták abba az iskolát, illetve miért nem jártak soha iskolába. A válaszadók egy tizenkét elemből álló listáról legfeljebb három különböző választ jelölhettek meg. A lehetséges válaszok között szerepeltek pénzügyi okok, például hogy dolgozni kellett, illetve a tanulás költsége, mivel a háztartásnak járulékos költségei vannak. Más válaszok a körülményekből eredő okokat tükrözték, idetartozott például a betegség, az iskolától való nagy távolság, a házasságkötés és gyermekszülés vagy az iratok hiánya, de voltak motivációs okok is, például hogy rosszul teljesített az iskolában, vagy a megítélése szerint már elég oktatásban részesült. A fentiek mellett voltak az iskolai környezettel kapcsolatos okok is, amely például ellenséges lehetett. A migráció

és a háztartásban vagy családi vállalkozásban való kíségetés szükségessége nem szerepelt az előre meghatározott válaszkategóriák között, így ezek az „egyéb” kategóriába tartoztak, amely egyébként Portugáliában, Olaszországban, Spanyolországban és Franciaországban a leggyakoribb válasz volt.

Az 1. táblázat a roma válaszadók által leggyakrabban megjelölt három választ mutatja be. Ezek az okok összefüggtek a motiválatlansággal, például a válaszadó azon meggyőződésével, hogy már eleget tanult, illetve a foglalkoztatással, azaz hogy pénzkereső munkát kellett végeznie, vagy talált egy állást. A második csoport valójában a szegénységgel függ össze, mivel arra utal, hogy az oktatást a válaszadók egy jelentős hányada egyszerűen nem engedheti meg magának. Tekintettel arra, hogy az oktatás abbahagyásának foglalkoztatással összefüggő okai valójában a szegénység egy másik dimenzióját jelentik, az oktatás abbahagyásának elsődleges okaként a szegénységet lehet megnevezni.

Két válaszlehetőséget – „úgy ítélte meg, hogy eleget tanult” és „munkát kellett találnia, hogy legyen jövedelme/munkát talált” – mindegyik országban gyakrabban választottak, ami azt jelzi, hogy a válaszadók megítélése szerint az elvégzett oktatási szint elegendő azokhoz az állásokhoz, amelyeket megszerezhetnek. Az eredményekből semmit nem tudunk meg ezeknek az állásoknak a jellegéről, de egyszerűen feltételezhető, hogy alacsony képzettséget igénylő munkakörökről lehet szó. Ez tükrözheti azt az igényt, hogy az azonnali szükségletek kielégítése érdekében már az alacsonyabb iskolai végzettséggel el kell helyezkedni, ezzel behatárolva a munkaerő-piaci helyzet javításának lehetőségét, ami a hosszabb oktatással válna lehetővé.

Az eredményekből világosan kirajzolódik néhány regionális minta. A szegénységgel összefüggő okok Romániában érték el a legnagyobb pontszámot (a tanulás költségei), de Bulgáriában, Görögországban, Magyarországon és Szlovákiában is benne voltak az első háromban. Az oktatás és a jövedelem közötti választást tükrözi a „munkát kellett találnia” válasz is, ami ismét azt jelzi, hogy a szegénység komoly tényező a romák oktatásból való kiszorulásában. Ha azonban az oktatást félbehagyják a jövedelemszerzés érdekében, az hosszú távon visszaüt, mivel csökkenti a jövőbeni jövedelemszerzés lehetőségét, és a szegénység ördögi körébe zárja a romákat. Valós a veszélye annak, hogy az emberek a tapasztalataikat egyszerűen kivetítik az elvárásaikra, így ezt az ördögi kört látják az egyedüli realiztikus hozzáállásnak, ami legalább részben megmagyarázhatja az alacsony oktatási motiváltságukat is.

⁵⁵ Cekota, J., Trentini, C., Cekota, J. és Trentini, C. (2011).

1. táblázat: Az oktatás abbahagyásának három leggyakrabban említett oka a 16 év feletti roma válaszadók körében, uniós tagállamok szerint (% az összes válasz alapján)

Bulgária (n=1 274)	%	Cseh Köztársaság (n=1 565)	%
Úgy ítélte meg, hogy eleget tanult	30	Úgy ítélte meg, hogy eleget tanult	25
Munkát kellett találnia, hogy legyen jövedelme/munkát talált	24	Rosszul teljesített az iskolában, feladta, nem sikerült a felvételi vizsgája	19
A tanulás költségei túl nagyok voltak	19	Munkát kellett találnia, hogy legyen jövedelme/munkát talált	19
Magyarország (n=1 540)	%	Románia (n=1 191)	%
Munkát kellett találnia, hogy legyen jövedelme/munkát talált	30	A tanulás költségei túl nagyok voltak	36
Úgy ítélte meg, hogy eleget tanult	24	Munkát kellett találnia, hogy legyen jövedelme/munkát talált	18
A tanulás költségei túl nagyok voltak	11	Úgy ítélte meg, hogy eleget tanult	17
Szlovákia (n=1 662)	%	Görögország (n=1 588)	%
Úgy ítélte meg, hogy eleget tanult	30	Munkát kellett találnia, hogy legyen jövedelme/munkát talált	34
Munkát kellett találnia, hogy legyen jövedelme/munkát talált	20	A tanulás költségei túl nagyok voltak	14
A tanulás költségei túl nagyok voltak	14	Úgy ítélte meg, hogy eleget tanult	13
Lengyelország (n=833)	%	Spanyolország (n=1 101)	%
Munkát kellett találnia, hogy legyen jövedelme/munkát talált	22	Munkát kellett találnia, hogy legyen jövedelme/munkát talált	40
Úgy ítélte meg, hogy eleget tanult	21	Úgy ítélte meg, hogy eleget tanult	21
Házasság, terhesség, vagy gyerek születése miatt	15	Egyéb ok	18
Portugália (n=1 214)	%	Olaszország (n=656)	%
Egyéb ok	40	Egyéb ok	29
Úgy ítélte meg, hogy eleget tanult	19	Munkát kellett találnia, hogy legyen jövedelme/munkát talált	25
Munkát kellett találnia, hogy legyen jövedelme/munkát talált	12	Úgy ítélte meg, hogy eleget tanult	13
Franciaország (n=795)	%		
Egyéb ok	29		
Úgy ítélte meg, hogy eleget tanult	24		
Munkát kellett találnia, hogy legyen jövedelme/munkát talált	15		

Kérdés: H2. Miért hagyta abba az iskolát? Miért nem járt sosem iskolába?

Megjegyzés: n = válaszok száma. Referenciacsoport: az összes, 16 évesnél idősebb roma válaszadó. A válaszadók legfeljebb három válaszlehetőséget jelölhettek meg.

Forrás: Az FRA roma kísérleti felmérése, 2011

A nyugat-európai országokban azonban az anyagi okok valamivel kevésbé voltak fontosak. Az „egyéb okok” egyértelműen az élen állnak. Az adatok ezúttal sem teszik lehetővé ezeknek az okoknak a további pontosítását: összefügghetnek például a földrajzi mobilitással vagy migrációval, ami mindkét esetben megnehezíti a tanköteles kor utáni továbbtanulást; de a fiatal nők és lányok társadalmi kötelezettségével is, hogy maradjanak otthon és segítsenek a háztartásban.⁵⁶ A nemek közötti különbségek elemzése alátámasztaná ezt a feltételezést, mivel Portugáliában, Olaszországban, Franciaországban és Spanyolországban a roma nők nagyobb arányban (10 és 20 százalékpont közötti különbség) jelölték meg „egyéb okot”, mint a férfiak.

Az eredményekből az is kiderül, hogy a korai házasságkötés bizonyos mértékig befolyásolja a romák lemorzsolódását. A korai házasságkötést és gyermekszülést a válaszadók – Lengyelország kivételével – nem sorolták az iskola abbahagyásának három legfontosabb oka közé. Bulgáriában, Magyarországon és Lengyelországban a válaszok 10-15%-ában szerepelt a házasság vagy gyermekszülés, ezzel szemben a Cseh Köztársaságban, Romániában, Szlovákiában, Görögországban és Spanyolországban 7-8% volt ez az arány. A többi országban a válaszok kevesebb mint 5%-ában hivatkoztak a házasságra és gyermekszülésre.

A korai házasságkötés lemorzsolódásra gyakorolt hatása összetett, és összefügg a háztartási és családi kötelezettségekért való megnövekedett felelősségvállalással. Ezt a tényezőt a társadalmi nemek perspektívájából kell megvizsgálni, mert

a korai házasságkötés következményei az oktatás és más területek szempontjából nem ugyanazok a férfiak, mint a nők esetében. Ha a felmérés eredményeit a lemorzsolódás okainak nemek szerinti megoszlását figyelembe véve vizsgáljuk meg, az alátámasztja a feltételezést, miszerint a korai házasságkötés fontos tényező. A férfiakhoz képest több nő említette a házasságkötést és a gyermekszülést a tanulmányok abbahagyásának okaként, különösen az EU középső és keleti országaiban. A házasságkötés és a gyermekszülés azonban még itt sincs az élen a nők által az iskola abbahagyására adott indokok listáján, mert megelőzi az „úgy ítélte meg, hogy eleget tanult”, a „munkát kellett találnia” és a „tanulás költségei túl nagyok” mint ok. Kivétel ez alól Magyarország és Lengyelország. Magyarországon a házasság és a gyermekszülés a nők körében a harmadik leggyakoribb válasz volt, 16%-uk említette meg. Lengyelországban a legfontosabb oknak bizonyult, a nők 21%-a választotta ezt a lehetőséget.

Nyelvi problémákkal vagy iskolai bukással csak kevés válaszadó indokolta az iskola abbahagyását. Csakán Görögországban volt egy kis része (4%) a roma válaszadóknak, akik a „nyelvi problémákat” jelölték meg indokként. A Cseh Köztársaságban (19%), Szlovákiában (13%) és Magyarországon (10%) a válaszadók közül néhányan az iskolai bukással indokolták a tanulmányok félbehagyását, de más országokban 10% alatt volt az ilyen válaszok aránya. Az „ellenséges iskolai környezet” és a „biztonsággal kapcsolatos aggodalmakat” Görögországban, a Cseh Köztársaságban, Lengyelországban és Franciaországban említették, ahol a válaszadók 8%-a, 5%-a, illetve 4-4%-a indokolta ezzel az iskola elhagyását.

⁵⁶ Lásd például: Európai Bizottság (2003).

3

Egyenlő bánásmód az oktatásban: etnikai szegregáció és érzékelt megkülönböztetés

A gyermekekkel és fiatalokkal szembeni iskolai bánásmód fontos tényező, amely befolyásolhatja az oktatási eredményeket. A romákkal és nem romákkal való bánásmód különbözősége hozzájárul az iskolalátogatás, a végzettség és a nemek között megfigyelt különbség determinálásához, és különféle formákat ölthet, a nem roma szülőktől és az iskolai dolgozóktól eredő rasszista zaklatástól és ellenségességtől kezdve a külön iskolákba vagy osztályokba való tényleges szegregálásig.

Az erről készült széles körű tudományos és politikai szakirodalomból kiderül, hogy az etnikai kisebbségi csoportokhoz tartozó gyermekek megkülönböztető és/vagy külön iskolákba vagy osztályokba való elkülönítése diszkriminatív eljárás, és hosszú távú negatív következményekkel járhat a mentális és pszichológiai fejlődésükre, a tanulmányi teljesítményükre és a karrierlehetőségeikre nézve. A mérőföldkönek számító 1954-es *Brown kontra Board of Education* ügyben az amerikai legfelsőbb bíróság egyhangúlag úgy ítélte, hogy „az elkülönített oktatási létesítmények eleve egyenlőtlenek”. Európában az etnikai kisebbségi diákok iskolai pályafutásáról szóló különféle adatforrások⁵⁷ rámutattak arra, hogy az integrált körülmények között tanuló társaikkal összehasonlítva a szegregált körülmények megfosztják a diákokat a minőségi oktatástól és az értékes képzés megszerzésének lehetőségétől. A romák oktatásával foglalkozó kutatási szakirodalom megvizsgálta az etnikai-szociális szegregáció mértékét és negatív következményeit. Magyarországon például „az etnikai elkülönülés mértékét jelző szegregációs index

értéke [az 1980-as évek óta] több mint kétszeresére [...] emelkedett a legalább két iskolával rendelkező iskolai vonzáskörzetekben”.⁵⁸ Más posztkommunista országokban a szülők szabad iskolaválasztási jogának bevezetése fokozta a romák egyes oktatási intézményekben való koncentrálódását és a „fehérek kimenekülését” azokból az iskolákból, ahol a romák aránya elért egy bizonyos küszöbértéket.⁵⁹

Az alacsony színvonalú szegregált oktatási intézményeket nem szabad összetéveszteni az átmeneti „áthidaló” iskolákkal, például Spanyolországban, amelyek felzárkóztató intézményként szolgálnak a világos célkitűzéssel, hogy a hátrányos helyzetű családok gyermekeit felhozzák a többségi oktatás szintjére. Azokban az iskolákban azonban, ahol a kisebbségi etnikai csoportokból származó gyermekek aránya következetesen nagy, általában jellemző a rossz infrastruktúra, a motiválatlan tanárok és az alacsony oktatási színvonal. A kutatások azt mutatják, hogy az ilyen intézmények hozzájárulhatnak a roma diákok korlátozott karriervágyához, és csökkenthetik a továbbtanulási esélyeiket.⁶⁰ Kevés tanulmány készült arról, hogy mennyiben különbözik egymástól a szegregált és az integrált iskolai környezetben tanuló romák teljesítménye, továbbtanulása és karriertörekvései. Ezeknek a tanulmányoknak az eredményei a szegregált oktatás hátrányait igazolják.⁶¹ Azok a sikeres bírósági esetek, amelyekben a magyarországi Esélyt a Hátrányos Helyzetű Gyerekeknek Alapítvány (CFCF)⁶² képviselte a roma szülőket, azt bizonyítják, hogy az iskolákat fenntartó

⁵⁷ Nemzetközi tanulói teljesítménymérés (PISA); the Integration of the European Second Generation (TIES); Ethnic Differences in Education and Diverging Prospects for Urban Youth in an Enlarged Europe (EDUMIGROM); On the Margins of the European Community (EUMargins) (2011).

⁵⁸ Kertesi, G. és Kézdi, G. (2013).

⁵⁹ Messing, V. (2013).

⁶⁰ Szalai, J. és Schiff, C. (2014); Roma Oktatási Alap (2012b).

⁶¹ Kézdi, G., Surányi, É. (2009); Roma Oktatási Alap (2011).

⁶² Az Esélyt a Hátrányos Helyzetű Gyerekeknek Alapítvány (CFCF) által képviselt bírósági ügyeket lásd: <http://www.cfcf.hu/hu/programjaink/uegyeink.html>

önkormányzatok nem tettek érdemi intézkedést a törvényben tiltott szegregáció ellen.

Az ilyen megkülönböztetés néhány esetben együtt jár azzal, hogy a roma gyermekeket az értelmi fogyatékosokkal élők részére fenntartott speciális iskolákba irányítják. Több tanulmány is igazolja, hogy a roma gyermekek ilyen oktatási intézményekbe való indokolatlan átirányítása következtében a romák túlréprezentáltak a speciális oktatásban, elsősorban a posztkommunista országokban. A tudományos vizsgálatok mellett a bírósági ügyek is felhívják a figyelmet a probléma létezésére és súlyosságára: az ostravai iskolai szegregációs ügyben például az EJOB 18 roma személy javára ítélt a Cseh Köztársasággal szemben. Az EJOB azt állapította meg, hogy a roma gyermekek külön, elégtelen színvonalú iskolai rendszerbe való elkülönítése hátrányos megkülönböztetésnek minősül. *A.D.H és társai kontra Cseh Köztársaság* ügyben a bíróság statisztikai adatok segítségével mutatta be, hogy a roma gyermekeket aránytalanul nagy számban helyezik el az értelmi fogyatékkal élőknek fenntartott iskolákban, hogy bizonyítsa: az ilyen intézkedések megsértik az EJE 14. cikkét.⁶³ Az *Oršuš és társai kontra Horvátország* ügyben a bíróság úgy ítélte, hogy a roma gyermekek speciális osztályokban való elhelyezése – még ha ez állítólag korlátozott időre szól is – az oktatásban alkalmazott hátrányos megkülönböztetésnek minősül. A *Sampanis és társai kontra Görögország* ügyben az EJOB úgy vélte, hogy megkülönböztetést alkalmaztak, amikor a roma gyermekeket speciális osztályokban, az iskola főépületéhez toldott melléképületben helyezték el.⁶⁴

A roma diákok szegregációjához különféle, egymással kölcsönösen összefüggő mechanizmusok vezethetnek. Az általános iskola szintjén a szegregáció leggyakrabban a „fehérek menekülésének” szándékolatlan folyamatából következik, amelynek eredményeképpen a vegyes iskola fokozatosan szegregálttá alakul. A közép-európai országokban ez a szegregált romaiskolák létrejöttének leggyakoribb oka. Bár a szülői döntéseket az előítélet is vezérelheti, az alacsony színvonal, a motiválatlanság és a roma többségű osztályokhoz társított magatartási minták szintén szerepet játszanak abban a szülői döntésben, hogy a gyermekeiket másik iskolába viszik, még ha messzebb is van. A „fehérek kimenekülésének” problémájára csak úgy lehet fenntartható választ adni, ha az ebben az összetett döntéshozatali folyamatban közrejátszó tényezők mindegyikével foglalkoznak.

Ha a tanulókat az „érettségük” alapján külön oktatási létesítményekbe vagy külön osztályokba irányítják, az szintén hozzájárulhat a nem roma és roma tanulók nagyon korai szegregációjához, gyakran már az általános iskola első éveiben. A szegregáció középiskolai szinten több, egymással összefüggő tényező következménye lehet, amilyen például a gyengébb teljesítmény, a szakképzés előnyben részesítése és a tanárok alacsony elvárásai.⁶⁵

A szegregációhoz potenciálisan hozzájárul mechanizmusok közé tartoznak még a tesztelési eljárások. A Roma Oktatási Alapnak a Cseh Köztársaságban, Magyarországon, Szerbiában és Szlovákiában végzett kutatásai azt mutatták, hogy az általános iskola megkezdése előtt az iskolaérettség és a tanulási problémák felmérésére alkalmazott tesztelési eljárások kulturálisan elfogultak, és hozzájárulhatnak ahhoz, hogy a roma gyermekeket speciális iskolákba vagy osztályokba különítsék el.⁶⁶ A „speciális” oktatás behatároltabb tantervet és az általános iskola után kevesebb továbbtanulási lehetőséget jelent, ha egyáltalán marad ilyen lehetőség. A Roma Oktatási Alap hangsúlyozta, hogy „az egész régióra jellemző, hogy az esettanulmányban szereplő országokban a romák aránytalanul nagy számban vannak jelen a speciális oktatásban, a Cseh Köztársaságban többségben vannak a gyakorlati iskolákban; Magyarországon a speciális oktatásban tanulók 20–90 százalékát teszik ki; [...]; Szlovákiában pedig a speciális alapfokú és középfokú oktatásba járó gyermekek nagyjából 60 százalékát jelentik”.⁶⁷

Ebben a fejezetben az iskolai szegregációt, a szegregált speciális oktatásban való részvételt és a megkülönböztetésről szerzett tapasztalatokat elemezzük. Az FRA felmérésének válaszadói több kérdésre válaszoltak a szegregációval és az oktatással összefüggésben elszenvedett megkülönböztetéssel kapcsolatban: a háztartás gyermekei által látogatott osztály többségében roma gyermekekből állt-e; jártak-e a háztartáshoz tartozó gyermekek olyan speciális iskolába vagy osztályba, ahol elsősorban roma származású gyerekek voltak; tapasztaltak-e megkülönböztetést az iskolákban vagy más képzésekben dolgozó emberek az elmúlt 12 hónapban; és jelentették-e a legutóbb tapasztalt megkülönböztetés esetét.

⁶³ EJOB, D.H. és társai kontra Cseh Köztársaság.

⁶⁴ EJOB, Sampanis és társai kontra Görögország, 2008. június 5.

⁶⁵ A roma gyermekek oktatási törekvéseiről, a tanári elvárásokról, a szegregáció működéséről és következményeiről lásd: Szalai, J. és Schiff, C. (2014); a kétszeres szegregáció jelenségéről lásd még: Brüggemann, C. (2012).

⁶⁶ Roma Oktatási Alap (2012a).

⁶⁷ Uo., 95. o.

3.1. Szegregáció a többségi iskolákban

Előfordul, hogy a roma gyermekek olyan, névleg integrált iskolába vagy osztályba járnak, ahol főként roma gyermekek tanulnak. A felmérés során a válaszadókat megkérdezték a gyermekeik osztálytársainak etnikai hátteréről, mert ez az információ nagy vonalakban jelezheti az osztály etnikai összetételét. Mivel a felmérés olyan területeken készült, ahol a romák az országos átlagot meghaladó arányban élnek, valószínűsíthető volt, hogy a válaszok a roma gyermekek nagyobb arányát fogják jelezni az iskolában.

Az eredmények nagyjából három országcsoporthoz vázolódnak fel: a roma gyermekek olyan iskolákba vagy osztályokba járnak, ahol az összes osztálytársuk vagy a többség szintén roma; a roma gyermekek etnikailag vegyes, de kiegyensúlyozott osztályokba járnak; és olyan osztályokba járnak, ahol roma osztálytárs alig akad vagy egyáltalán nincs. Az első csoportba tartozik Szlovákia és Magyarország, ahol a gyermekek 58%-a, illetve 45%-a kizárólag vagy többségében roma tanulókból álló osztályba jár (20. ábra). Bulgária és Spanyolország alkotja a második csoportot, ahol a roma gyermekek nagyjából 60%-a etnikailag vegyes osztályba jár, a Cseh Köztársaságban, Franciaországban, Olaszországban, Portugáliában és Lengyelországban pedig a roma gyermekek több mint 50%-a olyan osztályba jár, ahol csak néhány roma osztálytársa van, vagy egyáltalán nincs. Spanyolországban, Olaszországban, Portugáliában és Lengyelországban a roma gyermekek kevesebb mint 10%-a jár szegregált osztályba. Lengyelországban a roma gyerekek kb. 90%-a olyan osztályba jár, ahol többnyire nem romák vannak, míg Portugáliában 60%, a Cseh Köztársaságban, Olaszországban és Franciaországban nagyjából 50% körüli ez az arány. Görögországban a háztartásban élő válaszadók elmondása szerint a roma gyermekek körülbelül egyharmada jár olyan iskolába vagy osztályba, ahol az iskola- vagy osztálytársaik többségében vagy kivétel nélkül romák, és egynegyedük jár vegyes osztályba.

A környéken élő nem roma gyermekek által látogatott osztályok a legtöbb országban etnikailag homogén iskolai környezetet mutatnak: Lengyelországban (96%), Görögországban (91%) és Olaszországban (85%) a nem roma gyermekek olyan osztályokba járnak, ahová roma gyermekek nem vagy csak elvétve járnak. A Cseh Köztársaságban (78%), Szlovákiában (76%) és Portugáliában (77%), a nem roma gyerekek több mint 75%-a olyan osztályba jár, ahol nincs vagy csak néhány roma gyermek van. Ezekben az országokban a vizsgált romák környékén élő nem roma gyermekek láthatólag nem ugyanazokba az iskolákba vagy osztályokba járnak. Spanyolországban, Bulgáriában,

Magyarországon és Romániában a romák környékén élő nem roma gyermekek 32–49%-a mondta azt, hogy etnikailag vegyes osztályban tanul. Franciaország nem szerepelt ebben az elemzésben, mert a mobil népcsoportok gyermekeinek és a környéken élő nem roma, letelepedett csoportok gyermekeinek összehasonlítása félrevezető eredményeket hozhatna.

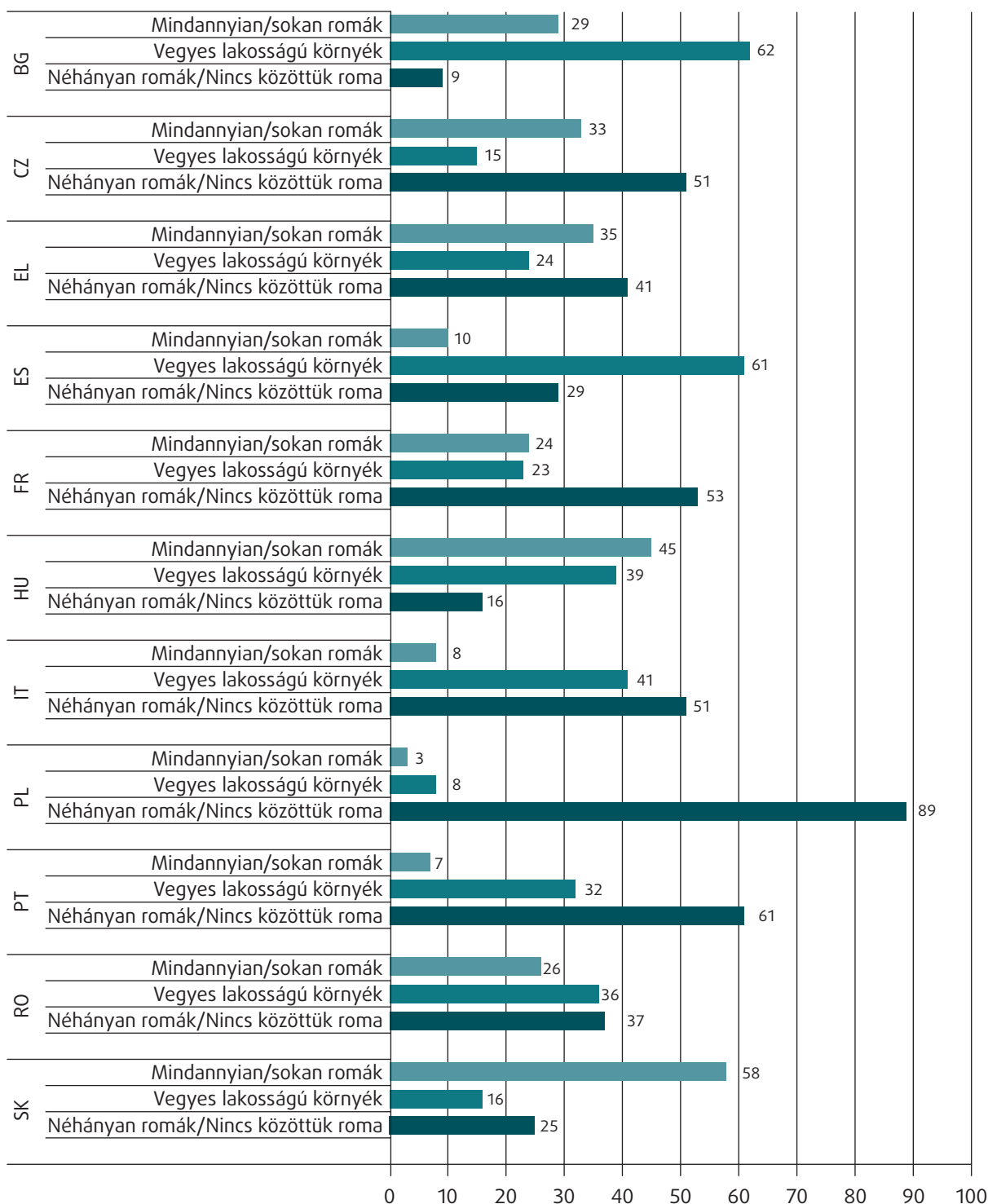
Egyes országokban a szegregált vagy vegyes iskolák, osztályok látogatása határozott összefüggést mutathat a háztartás társadalmi-gazdasági státusával. A „szegénység veszélyének kitétt” háztartásokban – azaz ahol az ekvivalens jövedelem nem éri el a rendelkezésre álló nemzeti medián ekvivalens jövedelem 60%-át – élő roma gyermekek a Cseh Köztársaságban, Magyarországon és Görögországban nagyobb valószínűséggel járnak etnikai alapon szegregált osztályokba vagy iskolákba, mint az ilyen háztartásból származó, de nem roma gyermekek.

3.2. Lakóhelyi és oktatási szegregáció

Az iskolai szegregáció egyik fontos mozgatórugója lehet az is, hogy a romák egyes lakóterületeken koncentrálódnak. A gyermekek rendszerint az otthonuk közelében járnak iskolába, az iskolai osztályok etnikai összetétele ezért valószínűleg tükrözi a környék etnikai összetételét. A felmérés eredményei azt mutatják, hogy Bulgáriában, a Cseh Köztársaságban, Magyarországon, Romániában és Szlovákiában az olyan környékeken élő roma gyermekek, ahol a roma háztartások aránya nagy, nagyobb valószínűséggel járnak nagy részben roma gyermekekből álló iskolába és/vagy osztályba. Szlovákiában, Magyarországon és a Cseh Köztársaságban a roma környékeken élő roma gyermekek 65%-a, 59%-a, illetve 40%-a olyan iskolába jár, ahol az összes vagy majdnem minden osztálytársa szintén roma (21. ábra).

Bár a lakóhelyi szegregáció esetében számítani lehet arra, hogy oktatási szegregációvá alakul, meglepő, hogy a felmérés eredményei szerint a fordítottja nem mindig igaz: ha valaki nem szegregált környezetben lakik, az nem feltétlenül eredményez integrált oktatást. A vegyes lakosságú környékeken élő, de szegregált intézményekbe járó romák aránya kisebb, mint azoké, akiknél a lakóhelyi szegregáció is jelen van, de még így is nagy. Szlovákiában például a többségében vagy teljesen roma iskolába járó romák aránya a szegregált területeken élők körében mért 65%-ról 45%-ra csökken azoknál, akik etnikailag vegyes lakosságú környéken élnek, és 27%-ra azoknál, akik többségi emberek által lakott környéken élnek; Magyarországon ugyanezek az arányok 59%, 34% és 6%, a Cseh Köztársaságban pedig 40%, 27% és 15%. Ez azt jelzi, hogy a vegyes lakosságú vagy elsősorban nem romák

20. ábra: A roma gyermekek által látogatott iskolai osztályok etnikai összetétele, uniós tagállamok szerint (%)

Kérdés: B12. Milyen hátterűek az osztálytársai/óvodástársai?

Megjegyzés: A gyermekek (romák és nem romák) osztálytársainak etnikai hátteréről szóló információk arra szolgálnak, hogy nagyjából megmutassák az osztályok etnikai összetételét. Mivel a mintavételi módszer olyan területekre terjed ki, ahol a romák az országos átlagot meghaladó arányban élnek, a válaszok várhatóan a roma gyermekek nagyobb arányát fogják tükrözni az iskolában/óvodában. Azt is érdemes hozzátenni, hogy az UNDP eredményei szerint az új uniós tagállamokban kisebb a szegregált osztályokba járó roma gyermekek aránya. Az alkalmazott módszerek részben megmagyarázhatják a két felmérés közötti különbségeket: az FRA felmérésében a háztartásban élő, véletlenszerűen kiválasztott válaszadó adott tájékoztatást a háztartáshoz tartozó összes gyermekről, az UNDP felmérésében viszont a gyermek fő gondviselőjét kérdezték. Referenciacsoport: a vizsgált roma és nem roma háztartásokban élő összes gyermek, 15 éves korig, akik járnak vagy jártak iskolába.

Forrás: Az FRA roma kísérleti felmérése, 2011

által lakott környékeken élő roma gyermekeknel is fennáll a veszélye annak, hogy végül olyan osztályba kerülnek, ahol a tanulók közül mindenki vagy a többség roma. A lakóhelyi deszegregáció tehát javítja az oktatási deszegregáció esélyét, de önmagában nem elegendő a tényleges szegregáció kezeléséhez.

Úgy tűnik, hogy Lengyelország külön esetet képez, mivel itt a háztartás környezetétől függetlenül csak nagyon kevés roma gyermek jár szegregált iskolába vagy osztályba. Ez talán azzal magyarázható, hogy a roma közösség mérete az elmúlt években csökkent.

3.3. Romáknak fenntartott speciális iskolákba és osztályokba való elkülönítés

A felmérés során azt is megkérdezték, hogy a roma válaszadók jártak-e – ha csak rövid ideig is – olyan speciális iskolába vagy osztályba, elsősorban roma származású gyerekek voltak. Bár a felmérés nem tudott képet alkotni az ilyen elkülönített intézményekben tanított tantervről, kutatások sokasága igazolta, hogy az ilyen speciális osztályok vagy iskolák gyakran elégtelen infrastruktúrával és tanítási színvonalal működnek.⁶⁸ A Cseh Köztársaságban például a „gyakorlati” iskolákba járó roma gyermekek más, a jelentések alapján elégtelen színvonalú tanterv szerint tanulnak.⁶⁹

A felmérésben használt „speciális iskola vagy osztály” kifejezés nagyon sokféle környezetet jelenthet a különböző tagállamokban: beletartoznak a fogyatékossgal élő gyermekeknek fenntartott speciális iskolák, a speciális vagy felzárkóztató osztályok, de Franciaországban ugyancsak ide tartoznak a *gens du voyage* gyermekeknek fenntartott mobil iskolák is. A felmérés során törekedtünk arra, hogy a „speciális iskola vagy osztály” kifejezés lefordításakor a lehető legnagyobb mértékben kövessük az országos szóhasználatot, hogy az összehasonlíthatóság megőrzése mellett meg tudjuk ragadni a környezetek különbözőségét. Az FRA felmérésével párhuzamosan zajlott UNDP-felmérés a speciális iskolákra kicsit más értelmezést fogadott el, ezért a két felmérés megállapításai valamelyest eltérőek lehetnek.

Ez a fejezet azt állítja, hogy sok országban, elsősorban a közép-kelet-európai országokban a speciális iskolákba járó roma tanulók aránytalanul nagy részaránya diszkriminatív eljárások következménye lehet. Ezekben az országokban a kutatások és

a bírósági ügyek során arra derült fény, hogy az iskoláztatás megkezdésekor kulturálisan elfogult tesztesési módszereket alkalmaznak, a roma gyermekeket indokolatlanul átirányítják az értelmileg visszamaradott gyermekeknek fenntartott speciális iskolákba, és bevett módszer, hogy informálisan ajánlják a speciális iskolák előnyeit a roma gyermekeknek.⁷⁰ Ebben a részben a romák által az etnikailag szegregált speciális iskolákban szerzett jelenlegi és korábbi tapasztalatokat vizsgáljuk meg.

Az ilyen intézmények némelyikében való elhelyezés eseténként kifejezetten arra szolgál, hogy a gyermek fel tudjon zárkózni és felkészüljön a többségi oktatásba való átmenetre. Ennek előfeltétele, hogy az elhelyezésről szóló döntés megalapozott legyen, és rendszeresen felülvizsgálják. Az ilyen intézményekben dolgozó tanárok képezésének, az infrastruktúrának és a tanár-diák aránynak jobbnak kellene lennie a normál iskolákénál, és az intézmény dolgozóinak világos ösztönzést kell kapniuk arra, hogy a gyermekeket a normál iskolába való mielőbbi átlépésre készítsék fel. A tények azonban azt mutatják, hogy a gyakorlatban a „speciális iskolába” utalt roma és más gyerekek ott is maradnak.

A felmérési eredmények⁷¹ azt mutatják, hogy tagállamonként változik azoknak a 15 év alatti gyermekeknek az aránya, akik elmondás szerint „elsősorban roma származásúaknak szervezett” speciális iskolába vagy osztályba járnak (22. ábra). A legmagasabb értéket a Cseh Köztársaságban figyelték meg, ahol a gyermekek 23%-áról mondták, hogy speciális iskolába vagy osztályba jár. Utána következett Szlovákia (20%), Görögország (15%) és Bulgária (14%). Franciaországban a viszonylag nagy arány (18%) megfelelhet a *gens du voyage* igényeire szabott mobil iskoláknak vagy más egyedi struktúráknak. Bár ez az eredmény azt jelzi, hogy a roma gyermekek ezekben az országokban gyakran speciális iskolába vagy osztályba járnak, ezeknek a konkrét intézményeknek a céljáról vagy színvonaláról semmit nem árul el.

3.4. A megkülönböztetésről szerzett tapasztalatok

A felmérés során megkérdezték, hogy a válaszadók a felmérést megelőző 12 hónapban legalább egyszer érezték-e az etnikai származásuk miatti megkülönböztetést az iskolai dolgozók részéről. Az érzékelt egyenlőtlen bánásmóddal kapcsolatos tapasztalataikat a 16 év feletti diákok és a szülei egyaránt jelezhetik a felmérésben. Az FRA

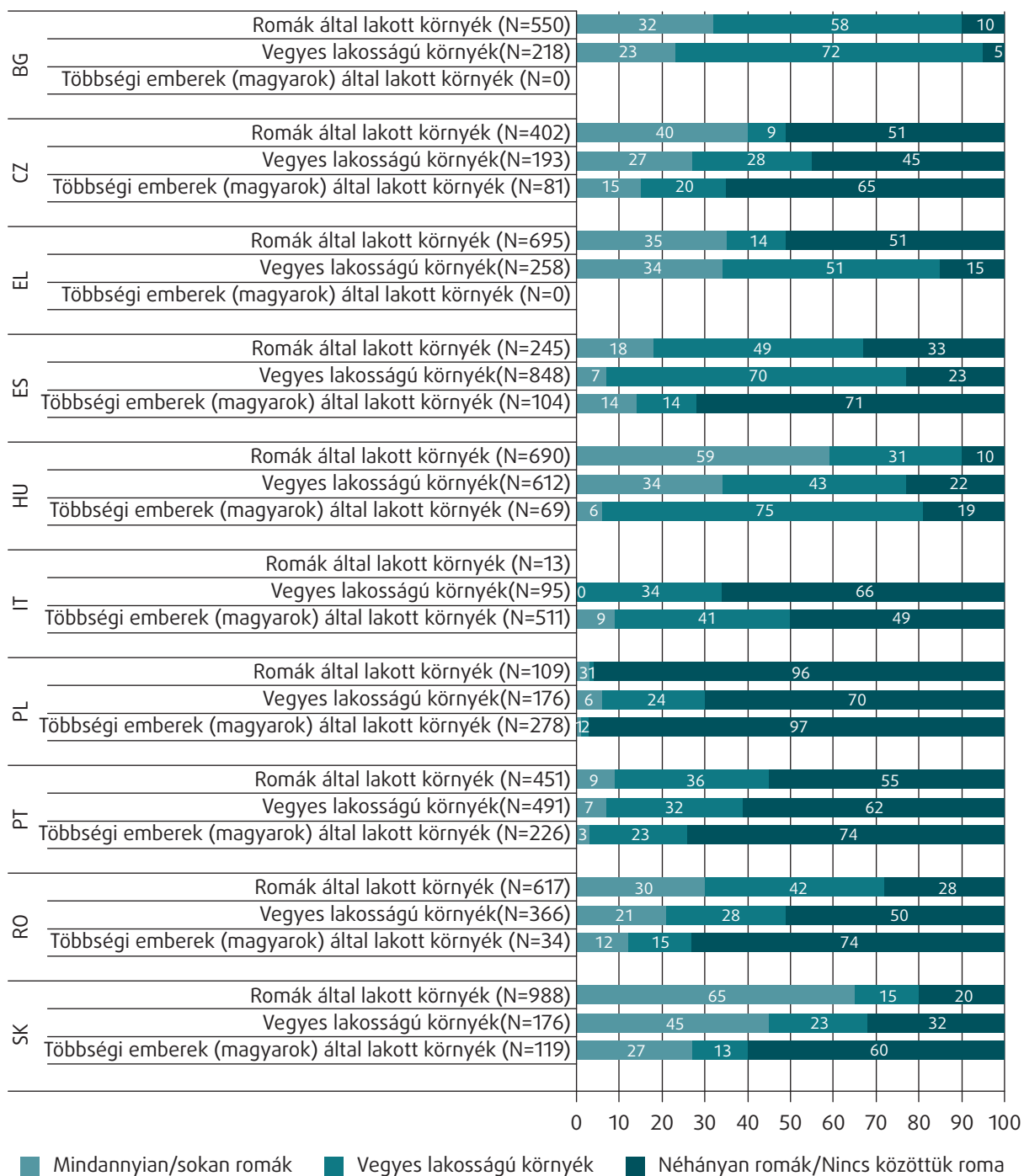
⁶⁸ Brüggemann, C. (2012).

⁶⁹ Lásd ERRC és Amnesty International (2012).

⁷⁰ Roma Oktatási Alap (2012a).

⁷¹ Brüggemann, C. (2012).

21. ábra: A iskolai osztályok etnikai összetétele aszerint, hogy a roma gyermekek milyen környéken laknak, uniós tagállamok szerint (%)

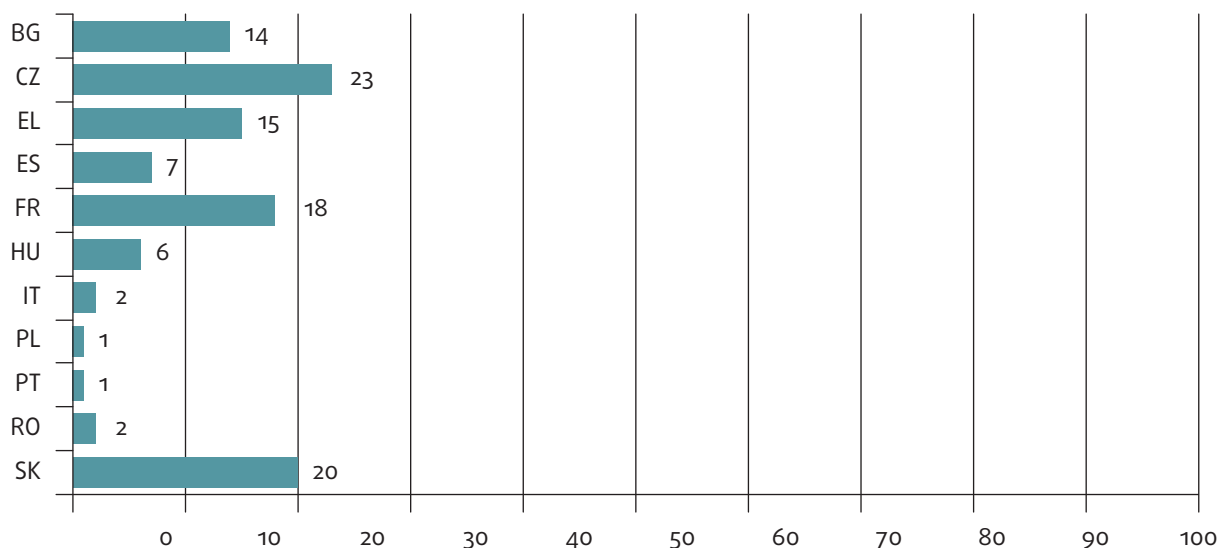

Kérdés: B12. Milyen háttérűek az osztálytársai/óvodástársai?
M4. A környék elsősorban ...

Megjegyzés: A francia gens du voyage csoportot a mobil életvitelük miatt kizártuk a kérdésből. Az „n” az egyes kategóriákba tartozó gyermekek számát jelöli. Az eredményeket nem mutatjuk be, ha az n kevesebb mint 30 gyermeket takar. Referenciacsoport: a vizsgált roma háztartásokban élő összes gyermek, 15 éves korig, akik járnak vagy jártak iskolába.

Forrás: Az FRA roma kísérleti felmérése, 2011

22. ábra: Azok a 15 év alatti roma gyermekek, akik főként romák számára fenntartott speciális iskolába vagy osztályba jártak, uniós tagállamok szerint (%)

Kérdés: B13. Járt-e speciális, felzárkóztató vagy régi nevén kiegészítő iskolába vagy osztályba, ahol elsősorban roma származású gyerekek voltak, még ha csak rövid időre is?

Megjegyzés: A Romániára vonatkozó, nagyon alacsony számadatok abból eredhetnek, hogy a lefordított kérdőív gondatlanságból kimaradt a „speciális osztály”, ezáltal a kérdés hatóköre szűkebb lett. Referenciacsoport: a vizsgált roma háztartásokban élő összes gyermek, 15 éves korig, akik járnak vagy jártak iskolába, és ahol érvényes információ van a látogatott iskola vagy osztály típusáról.

Forrás: Az FRA roma kísérleti felmérése, 2011

2008-as EU-MIDIS felmérése az európai kisebbségek megkülönböztetéssel kapcsolatos tapasztalatairól azt állapította meg, hogy: „A romák az EU-MIDIS felmérésben vizsgált többi csoporthoz képest gyakrabban szenvedtek el az etnikai háttérük miatti megkülönböztetést [...]. Minden második roma válaszadó úgy nyilatkozott, hogy az előző 12 hónapban legalább egyszer megkülönböztetés érte az etnikai származása alapján.”⁷² Az oktatás azonban e tekintetben az egyik legkevésbé érintett területnek bizonyult, különösen a foglalkoztatással, a lakhatással, az egészségügyi ellátással, illetve a kávézók, éttermek vagy szórakozóhelyek látogatásával összehasonlítva.⁷³

A felmérés eredményei megerősítik ezt a tendenciát, így nagyon alacsony volt azoknak a roma válaszadóknak a száma – a 16 év feletti roma válaszadók 1 és 7%-a között –, akiket elmondásuk szerint az elmúlt 12 hónapban legalább egy alkalommal megkülönböztetés ért az iskolai személyzet részéről. Ha azonban ezeket a számokat összehasonlítjuk azzal, hogy hányan kerültek egyáltalán kapcsolatba az oktatási intézményekkel és személyzetükkel, azoknak a romáknak az aránya, akiket érzésük szerint megkülönböztetés ért az elmúlt 12 hónapban, a Cseh Köztársaságban mért 20% és a bulgáriai 4% között mozog (23. ábra). Az országok között nagyon fontos különbségek vannak e tekintetben: a Cseh Köztársaság, Franciaország és Olaszország kiemelkedik a mezőnyből,

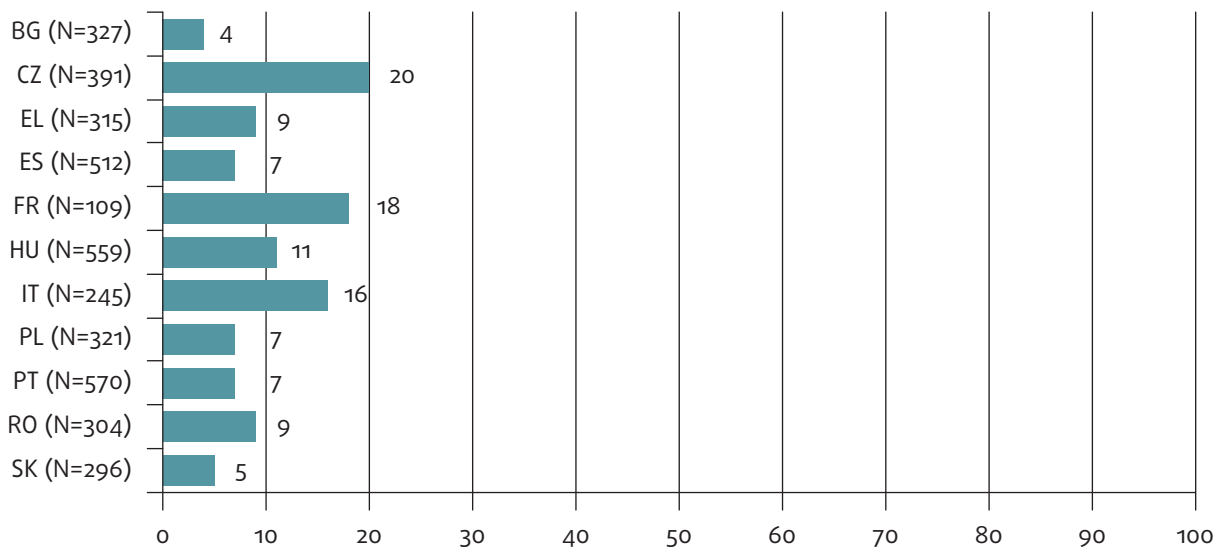
mivel itt volt a legmagasabb azoknak a roma válaszadóknak a száma, akiket elmondásuk szerint az iskolai személyzet részéről megkülönböztetés ért.

A faji vagy etnikai alapon történő megkülönböztetés az összes uniós tagállamban tilos, és a faji egyenlőségről szóló irányelvet az Unió egész területén átültették a nemzeti jogszabályokba. A tagállamok külön esélyegyenlőségi szerveket is létrehoztak a megkülönböztetéssel kapcsolatos panaszok fogadására. Azoktól a roma válaszadóktól, akik az elmúlt 12 hónapban az oktatással összefüggésben legalább egy, megkülönböztetésnek érzékelt esetet tapasztaltak, azt is megkérdezték, hogy jelentették-e valahol azt. Az adatok alapján az országok között figyelemreméltó különbségek vannak ezen a téren: a felmérésben részt vevő 11 tagállam közül hatban (Bulgária, Görögország, Franciaország, Lengyelország, Románia és Szlovákia) a bejelentési magatartás beható elemzéséhez túl alacsony volt azoknak a válaszadóknak a száma (30 válaszadónál kevesebb), akik az elmúlt évben úgy érezték, hogy az oktatással összefüggésben megkülönböztetés érte őket. A fennmaradó öt országban nagyon változatosan alakult a bejelentett incidensek száma: Olaszországban a válaszadók 45%-a azt mondta, hogy bejelentette az esetet, a Cseh Köztársaságban pedig 28% tett bejelentést. Magyarországon csak a válaszadók 18%-a jelentette be az incidenst, Spanyolországban 6%. Portugáliában az eseteket egyáltalán nem jelentették be (24. ábra).

⁷² FRA (2009b), 8. o.

⁷³ Uo.

23. ábra: Azok a 16 év feletti roma válaszadók, akik az elmúlt 12 hónapban megkülönböztetést tapasztaltak az oktatásban, uniós tagállamok szerint (az oktatási intézményekkel kapcsolatba kerülő roma személyek %-ában)

Kérdés: J2E. Az elmúlt 5 évben (vagy amióta az országban él, ha ez kevesebb, mint 5 év) [ORSZÁGBAN] került-e a kapcsolatba ön oktatási vagy képzési intézménnyel akár mint diák, akár mint szülő? 01 Igen

J3E. Az elmúlt öt év során, [vagy amióta az országban él, ha ez kevesebb], különböztették-e meg Önt hátrányosan [ORSZÁGBAN] roma mivolta/etnikai származása miatt iskolákban vagy más képzésekben dolgozó emberek? Ez történhetett általános vagy középiskolában, főiskolán vagy bármilyen oktatási, képzési intézményben. Diákként vagy szülőként is érthette ilyen megkülönböztetés. 01 Igen

J5E. Visszaemlékezve az utolsó ilyen alkalomra, mikor történt: az elmúlt 12 hónapban vagy annál korábban?

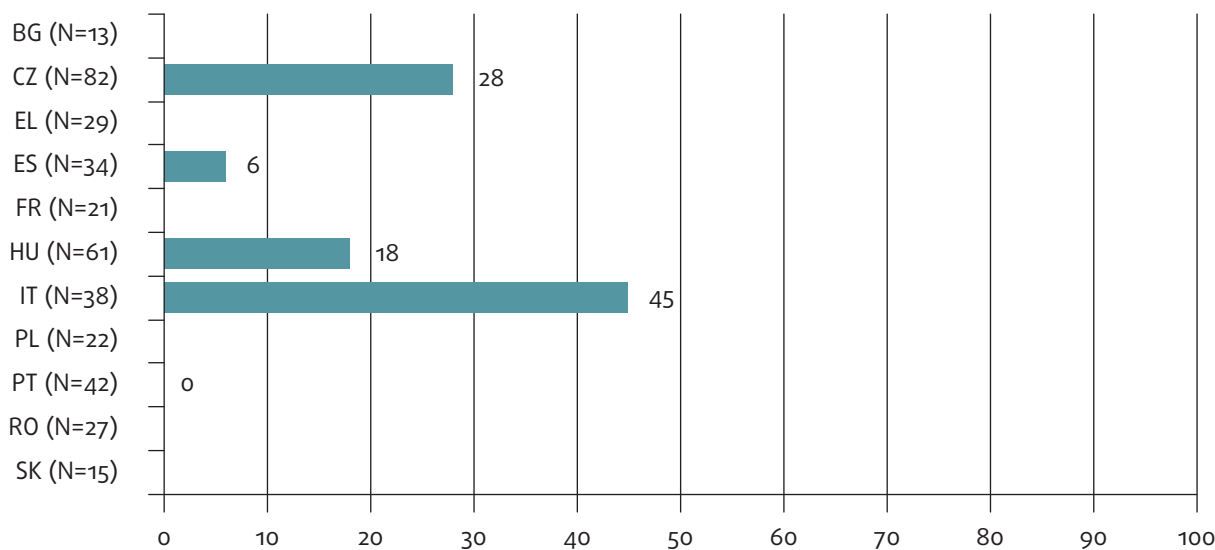
Megjegyzés: Referenciacsoport: az összes, 16 évesnél idősebb roma válaszadó, aki az elmúlt 5 évben kapcsolatba került az oktatási intézményekkel.

Forrás: Az FRA roma kísérleti felmérése, 2011

Tekintettel arra, hogy a nem romákhoz képest a romák összességében milyen hátrányos oktatási helyzetben vannak, az e téren érzékelt megkülönböztetés kis arányai – és még inkább a kis bejelentési arányok – meglepőnek tűnhetnek, de ezekre talán magyarázat adhat az, hogy a válaszadók összességében mekkora jelentőséget tulajdonítanak az oktatásnak, illetve hogy hogyan értelmezik az „oktatásban alkalmazott

megkülönböztetést”. Az a tény, hogy az Olaszországban, a Cseh Köztársaságban és Magyarországon élő romák a felmérés során gyakrabban számoltak be az őket ért megkülönböztetésről, és arra is nagyobb hajlandóságot mutattak, hogy az ilyen eseteket bejelentésük a hatóságoknak, összefügghet a jogtudatosság magasabb szintjével és az esélyegyenlőségi szervek nagyobb hatásával is.

24. ábra: Az elmúlt 12 hónapban az oktatásban érzékelt megkülönböztetés legutóbbi esetét bejelentő roma válaszadók, uniós tagállamok szerint (%)

Kérdés: J2E. Az elmúlt 5 évben (vagy amióta az országban él, ha ez kevesebb, mint 5 év) [ORSZÁGBAN] került-e a kapcsolatba ön oktatási vagy képzési intézménnyel akár mint diák, akár mint szülő? 01 Igen

J3E. Az elmúlt öt év során [vagy amióta az országban él, ha ez kevesebb] különböztették-e meg Önt hátrányosan [ORSZÁGBAN] roma mivolta/etnikai származása miatt iskolákban vagy más képzésekben dolgozó emberek? Ez történhetett általános vagy középiskolában, főiskolán vagy bármilyen oktatási, képzési intézményben. Diákként vagy szülőként is érhetett ilyen megkülönböztetés. 01 Igen

J5E. Visszaemlékezve az utolsó ilyen alkalomra, mikor történt: az elmúlt 12 hónapban vagy annál korábban? 01 Igen

J6. Kérem, próbáljon meg visszaemlékezni AZ UTOLSÓ ALKALOMRA, mikor hátrányosan megkülönböztették. Jelentette Ön vagy bárki MÁS ezt az esetet bárhol?

Megjegyzés: Az eredményeket nem mutatjuk be azoknak a tagállamoknak az esetében, ahol 30-nál kevesebb válaszadó nyilatkozott úgy, hogy az elmúlt 12 hónapban megkülönböztetés érte, amikor kapcsolatba került egy oktatási intézménnyel. Referenciacsoport: az összes, 16 évesnél idősebb roma válaszadó, aki az elmúlt 5 évben kapcsolatba került az oktatási intézményekkel, és aki az elmúlt 12 hónapban valamilyen megkülönböztetést tapasztalt.

Forrás: Az FRA roma kísérleti felmérése, 2011

Következtetések

A felmérési adatok megmutatják a romák oktatásból való kirekesztésének mértékét és következményeit, ahogy azt is, hogy ez a jelenség már az iskola előtti szakaszban kezdetét veszi. Az iskola előtti nevelésből való kimaradás drámai mértékben csökkenti a tanulók esélyét arra, hogy a későbbiekben elvégezzék a kötelező oktatást.

A felmérési eredmények azt mutatják, hogy a vizsgált romák a tanköteles életkor teljes ideje alatt kisebb valószínűséggel vesznek részt formális oktatásban, mint a vizsgált nem romák, és a romák oktatási eredményei lényegesen alacsonyabbak. Az adatokból az is kiderül, hogy az írástudás (még a saját bevallás szerinti is, bár ez számottevően eltér a funkcionálistól) és a középfokú oktatás elvégzése sok roma számára továbbra is nehézséget okoz.

A felmérés fontos információk egész skálájával szolgál a különböző korcsoportokba tartozó romákról és nem romákról, ami lehetővé teszi az iskolai végzettség terén idővel elért előrehaladás elemzését, amiből kiderül, hogy az iskolai végzettség és az írni-olvasni tudás egyaránt javult. A fiatal romák mindkét területen jobban teljesítenek az idősebb korcsoportoknál. A romák és a környékükön élő nem romák iskolai

végzettsége azonban még mindig nagy különbséget mutat.

A szegregált vagy vegyes iskolák, osztályok látogatása néhány országban összefügg a szegénységgel. A szegénység veszélyének kitett háztartásokból származó gyermekek nagyobb valószínűséggel tanulnak etnikailag szegregált osztályban vagy iskolában, ami azt jelzi, hogy az oktatásban való előrehaladás elszigetelten, csak az ágazatra irányuló beavatkozásokkal nem lehetséges. A beavatkozásoknak ehelyett mindig szervesen illeszkedniük kell a szélesebb körű fejlesztési és befogadási programba.

A jelentés végezetül bemutatja, hogy milyen eredmények születtek az oktatásban való egyenlő bánásmóddal kapcsolatos kérdésekben, beleértve a szegregációt, az iskolai osztályok etnikai összetételét és az érzékelt megkülönböztetést. A romák gyakran etnikailag szegregált osztályokba járnak, ami hátrányosan hat a későbbi életkilátásaikra. Sok roma ezt láthatólag nem tekinti a megkülönböztetés megjelenési formájának. Az oktatási deprivációt és a megkülönböztető gyakorlatokat a romák jellemzően „normálisnak” érzik.

1. melléklet: A felmérésről dióhéjban

Az FRA 2011-ben az Európai Bizottsággal, az UNDP-vel és a Világbankkal együttműködésben kísérleti felmérést készített a roma és a környékükön élő nem roma népességről. A felmérés keretében 11 tagállamban gyűjtöttek adatokat a társadalmi-gazdasági körülményeiről, az elszorított megkülönböztetésről és a jogtudatosságról, hogy megvizsgálják a válaszadók társadalmi-gazdasági helyzetét a foglalkoztatásban, az oktatásban, a lakhatásban és az egészségügyi ellátásban, valamint az egyenlő bánásmóddal és a jogtudatossággal kapcsolatos kérdéseket.⁷⁴

A felmérésben összesen 16 319 háztartás vett részt Bulgáriában, a Cseh Köztársaságban, Franciaországban, Görögországban, Magyarországon, Olaszországban, Lengyelországban, Portugáliában, Romániában, Spanyolországban és Szlovákiában. Minden háztartásban egy válaszadót választottak ki az interjúhoz. A közölt információk egy része a háztartás egészére vonatkozik, így az adatok összességében az ezekben a háztartásokban élő 61 271 személy életkörülményeiről adnak képet.⁷⁵ Mindegyik országban körülbelül 1 000 roma háztartást és a közvetlen környezetében 500 nem roma háztartást választottak ki véletlenszerű mintavétellel. A mintában csak ismertén nagy létszámú roma népességgel rendelkező régiók szerepeltek.

A minta az olyan területeken élő romák helyzetét tükrözi, ahol a roma népesség aránya az országos átlagnál nagyobb a 11 tagállamban. A felmérés ennek megfelelően sem az egyes országok teljes roma népességére, sem az általános népességre nézve nem reprezentatív. A felmérés ehelyett fényt derít az életkörülményekre az olyan területeken, ahol a roma identitás nagyobb mértékben látható, mint máshol. A nem roma népességből ugyanezekben a területeken választották ki a mintát. Bár a vizsgált nem roma népesség egyértelműen elkülönül a roma népességtől a jövedelem, foglalkoztatás és lakhatás tekintetében, az általános népességtől őket is érzékelhető, közös gazdasági szakadék választja el, mivel a marginalizálódásban és a szegregált lakóterületekre jellemző infrastruktúra hiányban gyakran osztoznak. A „többségi” népesség kifejezést itt az ország általános népességének megnevezésére használtuk, az átlagos életszínvonalat tükrözve.

Feltétlenül hangsúlyozni kell, hogy a roma etnikai hovatartozás eldöntése kizárólag önazonosítás alapján történt.⁷⁶ Ez feltételezi a kifejezett tudatosságot és a roma kisebbséghez tartozás érzését.

Mely uniós tagállamok vettek részt a felmérésben?

A felmérést Bulgáriában, a Cseh Köztársaságban, Franciaországban, Görögországban, Magyarországon, Olaszországban, Lengyelországban, Portugáliában, Romániában, Spanyolországban és Szlovákiában végezték el.

Kik voltak az interjúalanyok, és hogyan zajlott az interjú?

- Mindegyik tagállamban körülbelül 1000 roma háztartást és 500 nem roma háztartást választottak ki véletlenszerű mintavétellel azokon a területeken, ahol a roma lakosság aránya ismertén meghaladja az országos átlagot. A felmérés ezért a 11 uniós tagállam olyan térségeinek a helyzetét tükrözi, ahol a roma népesség aránya az országos átlagnál nagyobb.
- Egy háztartást akkor soroltak a „roma” kategóriába, ha a háztartásban legalább egy személy a roma vagy kapcsolódó csoporthoz tartozónak mondta magát, és hajlandó volt részt venni a felmérésben. Franciaországban ezek olyan emberek voltak, akik táborhelyeken, lakókocsokban élnek, és magukat *gens du voyage*-nek mondják.
- Az összes országot együttvéve a felmérésben 10 811 roma és 5508 nem roma háztartásban élővel készítettek interjút, amivel a háztartásokban élő 61 271 személyről nyertek információt.
- A nem romák az általános népesség azon tagjait jelentik, akik a megkérdezett romákkal azonos területen vagy a legközelebbi szomszédságukban élnek.
- A háztartásról és tagjairól szóló információkat egy, a háztartás tagjai közül véletlenszerűen kiválasztott, 16 év feletti válaszadóval az otthonában készített személyes interjú során

⁷⁴ FRA (2012).

⁷⁵ Franciaországban egy roma migránsokból álló kiegészítő mintával is készült interjú, ami azonban szerepel ebben az elemzésben. Ennek a mintavételi csoportnak az eredményeit Cherkezova, S. és Tomova, I. (2013) használta fel.

⁷⁶ A technikai jelentés részletes felvilágosítást ad a felmérésről és kialakításáról: FRA (2013).

gyűjtötték össze; a nem roma válaszadók mintáját a megkérdezett romákkal azonos lakóterületen vagy a legközelebbi szomszédságukban élők közül választották ki.

- A felmérés keretében megkérdezett roma válaszadók többsége a lakóhely szerinti ország állampolgára volt, Olaszország kivételével, ahol a válaszadók körülbelül 40%-a nem rendelkezett olasz állampolgársággal.

Milyen kérdések szerepeltek a felmérésben?

A kérdőív két részből állt: egy „háztartási táblából” és egy „egyéni részből” avagy „alapkérdőívből”. A „háztartási tábla” a háztartás összes tagjának alapvető tulajdonságairól adott információt, a véletlenszerűen kiválasztott válaszadó elmondása alapján. Az ebben szereplő kérdések a háztartás összes tagjának alapvető társadalmi-demográfiai jellemzőire, származási országára, etnikai hátterére, családi állapotára, foglalkoztatási és oktatási helyzetére vonatkoztak. Az első részben, a háztartás helyzeténél az „alapkérdőív” információkat gyűjtött a háztartás összes tagjára jellemző lakáskörülményekről és a háztartás jövedelméről, a környékről és az infrastruktúráról. A második részben az „alapkérdőív” mélyrehatóbb kérdéseket tartalmazott a válaszadó foglalkoztatási, oktatási, egészségügyi helyzetéről, beilleszkedéséről,

az általa tapasztalt és érzékelt megkülönböztetéséről, a jogtudatosságról és az állampolgársági kérdésekről, a mobilitási és migrációs tapasztalatokról és tervekről.

Mennyire reprezentatívak az eredmények?

- Az eredmények azokra a roma nőkre és férfiakra nézve reprezentatívak, akik olyan területeken élnek, ahol az arányuk meghaladja az országos átlagot.
- A nem romákra vonatkozó eredmények az egyes tagállamok általános népességére nézve nem reprezentatívak, ugyanakkor viszonyítási pontnak tekinthetők a romák szempontjából, mivel a megkérdezett nem romák gyakran ugyanabban a környezetben élnek, ugyanolyan munkaerőpiac és szociális infrastruktúra mellett.

Az ábrákon és táblázatokban többször szereplő felmérési „összesen” a felmérésben szereplő összes roma „súlyozatlan átlaga”, amely csak hivatkozási pontként szolgál az egyes országok értékeihez. A „súlyozatlan átlag” nem tartalmazza a különböző országok eltérő népességszámának megfelelő korrekciót, más szóval: nem a vizsgált 11 uniós tagállamban élő teljes roma népesség helyzetét tükrözi.

2. melléklet: Felmérési módszertan⁷⁷

A vizsgálat statisztikai sokaságának meghatározása

Egy kvantitatív kutatásnál az első lépés a vizsgálat pontos statisztikai sokaságának a meghatározása. Ez a romák esetében több okból is rendkívül bonyolult.

A roma identitás történelmileg nagyrészt a nem roma társadalommal, a „gádzsókkal” szembeállítva alakult ki. A saját világi és vallási struktúrákat kialakító modern államok megszilárdulása az ilyen struktúrákban való részvételt vagy a részvétel mellőzését egyre fontosabb identifikáló markerré – és később a társadalmi kirekesztés egyik mozgatórugójává tette.⁷⁸ Régóta folyik a tudományos, jogi és politikai vita arról, hogy kutatások révén milyen stratégiával lehet meghatározni a romákat. A problémának több rétege van: először is, a romák az etnikai identitásukat, nyelvhasználatukat, kulturális hagyományait és társadalmi befogadásuk mértékét tekintve heterogén csoportot alkotnak, ezért sok tudós azzal érvelt, hogy a „romák” kifejezést inkább gyűjtőfogalomként lehet használni a rendkívül változatos etnikai identitással rendelkező populáció megnevezésére. A második probléma, hogy az európai romák többségének több, összetett identitása van, és az etnikai identitásuk felfedése attól függ, hogy milyenek érzékelik a lehetséges következményeket. Harmadszor, a faji előítélettel és megkülönböztetéssel kapcsolatos gyakori tapasztalatai miatt sok roma interjúhelyzetben inkább titkolja etnikai hovatartozását.⁷⁹

A „romák” fogalmának meghatározásához a felmérésekben két fő megközelítést szoktak alkalmazni, amely csak részben összehasonlítható megállapításokat eredményez. A szűkebb értelmezés szerint a roma kisebbség azokból áll, akik magukat cigánynak/romának tekintik („önazonosítás”), a tágabb fogalom ezzel szemben mindenkit ide sorol, akit a kívülálló cigánynak/romának tekintenek („külső azonosítás”).⁸⁰

A hivatalos európai uniós dokumentumokban használt roma kifejezés általánosságban az Európa Tanács megközelítését követi,⁸¹ amely a „roma”

kifejezést az Európában élő szinti, kaale és kapcsolódó népcsoportok, köztük a travellerek és a keleti népcsoportok (dom és lom) megnevezésére használja, és beleérti az érintett csoportok teljes sokféleségét, köztük a magukat „cigánynak” tekintő személyeket is. Az Európa Tanács azt is megjegyezte, hogy a Franciaországban használt *gens du voyage* kifejezés közigazgatási kifejezés, amelyet az 1970-es évek óta használnak a „roma”, szinti/manouche és cigány/gitan és más, nomád életmódot folytató nem roma csoportok megnevezésére. Ez a kifejezés valójában a francia állampolgárokat jelenti a „roma” kifejezéssel ellentétben, amelyet hivatalos szinten helytelenül kizárólag a Kelet-Európából származó roma bevándorlók megnevezésére használnak. A felmérés keretében a „roma” kifejezést ezért gyűjtőnévként használtuk egy olyan szakpolitikai kontextusban, amely elsősorban a társadalmi kirekesztéssel és megkülönböztetéssel kapcsolatos kérdésekkel foglalkozik, nem pedig a kulturális identitás sajátos kérdéseivel. Ez azonban nem vezethet ahhoz a téves feltételezéshez, hogy minden roma a társadalmi és területi kirekesztés körülményei között, marginalizálva él.

Az FRA felmérése többlépcsős módszerrel kereste meg a „roma” válaszadókat: először a népszámlálási adatok (Bulgária, Magyarország, Lengyelország és Románia) vagy más, rendelkezésre álló népességi adatforrások (a Cseh Köztársaság, Szlovákia és Spanyolország) alapján megkereste a romák által sűrűn lakott területeket. Franciaországban, Görögországban, Olaszországban és Portugáliában nem állt rendelkezésre adatforrás. Itt a tudományos és civil források segítettek a romák által sűrűn lakott területek megkeresését. Franciaország esetében az FRA a *gens du voyage* táborhelyeinek országos listáját használta. A válaszadók szűrésére a második lépésben egy bevezető kérdést használtak: „Élnek romák a háztartásban?”. A harmadik lépésben, az interjú során a véletlenszerűen kiválasztott válaszadót arra kérték, hogy válaszoljon a háztartás összes tagjának etnikai hátterére vonatkozó kérdésre. Az említett kérdés arra szolgált, hogy ismét megerősítse a megelőző azonosítási folyamatot, nem pedig a többszörös identitás felmérésére – a válaszadó a lehetőségek közül csak egy identitást választhatott ki.

Mintavétel

A „romák” meghatározásának nehézségei a népességnek ezt a csoportját vizsgáló felmérések

⁷⁷ Részletesebb ismertetését lásd FRA (2012); és FRA (2013).

⁷⁸ Ivanov, A. (2012).

⁷⁹ Rughiniş, C. (2010). Lásd még: Milcher, S. és Ivanov, A. (2004); McGarry, A. és Tremlett, A. (2013); Krizsán, A. (2011); Csepeli, G. és Simon, D. (2004); Szelényi, I. és Ladányi, J. (2006); Simon, P. (2007).

⁸⁰ Ivanov, A., Kling, J. és Kagin J. (2012).

⁸¹ Európa Tanács (2012).

válaszadóinak megkeresését és a mintavételt is befolyásolják. Az FRA felmérése létrehozott egy romákból – és a környékükön élő nem romákból – álló mintát, amely a lehető legnagyobb mértékben tükrözi ezeknek a csoportoknak a sokszínűségét, hogy az eredmények megfelelően képet adjanak a helyzetükről. A mintát mindegyik tagállamban olyan területeken választották ki, ahol a romák kellő sűrűségben – az országos átlagot meghaladó arányban – élnek ahhoz, hogy a véletlenszerű mintavétel ésszerű költségekkel kivitelezhető legyen. A nem roma válaszadókat az alapján választották ki, hogy a lakóhelyük mennyire volt közel a romákéhoz, ami azt jelenti, hogy osztoznak a helyi környezet bizonyos sajátosságain. Az eredmények ezért azokra a területekre nézve reprezentatívak, ahol a kutatást végezték, egyúttal a kirekesztés veszélyének kitett romákról is közelítő képet adnak. Más szóval: az adatokról nem állíthatjuk, hogy a vizsgált uniós tagállamok területén élő összes romára nézve reprezentatívak lennének. Tekintettel a felmérési minta kialakítására, valószínűleg túlreprezentáltak benne a társadalmi és területi kirekesztésben élő, alacsony társadalmi státusú (beleértve az alacsony iskolázottságot és munkaerő-piaci részvételt) romák, ugyanakkor valószínűleg alulreprezentáltak a társadalomba integrálódott, többségi környezetben élő és magasabb társadalmi státussal rendelkező romák. Ez a felmérés háztartási szintje miatt a gyermekekre még inkább érvényes: a romák által sűrűn lakott területeken élő romák nagyobb valószínűséggel marginalizáltak, és nagyobb valószínűséggel nevelnek sok gyermeket. A felmérés

mindazonáltal olyan adatokkal szolgál, amelyek megfelelnek az EU és a tagállamok romákkal kapcsolatos prioritásainak.

Ugyanez a mintavételi keret tartalmazta az összes olyan ismert területet, ahol a romák az országos átlagot meghaladó koncentrációban élnek, és a kiválasztásukban tükrözte a roma népesség vidéki-városi megoszlását. A háztartások kiválasztása ezeken a területeken belül véletlenszerűen történt. A felmérés ezenkívül koncentrált számbavételt is alkalmazott a vegyesebb területeken élő romák elérésére. Mindegyik országban a válaszadók legfeljebb 20%-át ezzel a módszerrel keresték meg. A felmérés a romák mintájának összeállításához a külső azonosítás és az önazonosítás ötvözetét használta. Az FRA véletlenszerűen kiválasztotta a háztartásokat, amelyekből szintén véletlenszerűen kiválasztott egy, 16 év feletti személyt, aki válaszolt a kérdőívre, és tájékoztatást adott a háztartás összes tagjáról, a háztartás egészéről, valamint a saját egyéni helyzetéről és tapasztalatairól. A felmérési terepmunkát a Gallup Europe végezte szakértő munkatársak felügyelete mellett, akik részt vettek a kérdezőbiztosok felkészítésében, és felügyelték a terepmunkát.

Az adatkészlet teljes mértékben névtelen, a válaszadók azonosítása nem lehetséges.

A.1. táblázat: Mintaméret, uniós tagállamok szerint

Unió tagállam	Roma háztartások	Roma háztartások tagjai	Nem roma háztartások	Nem roma háztartások tagjai
BG	1 100	4 690	500	1 245
CZ	1 100	4 112	500	1 281
EL	1 102	5 449	500	1 369
ES	1 115	4 807	502	1 441
FR	714	2 377	500	1 210
HU	1 100	4 864	500	1 234
IT	608	2 670	500	1 210
PL	670	2 558	505	1 397
PT	1 102	4 502	501	1 453
RO	1 100	4 995	500	1 457
SK	1 100	5 359	500	1 591
Összesen	10 811	46 383	5 508	14 888

Forrás: Az FRA roma kísérleti felmérése, 2011

A minta demográfiai összetétele

A minta életkori megoszlását tekintve a romák és nem romák között egyértelmű különbség van: a vizsgált roma háztartások mindegyik tagállamban általában véve fiatalabbak és kevesebb idős személyt tartalmaznak – ami tükrözi a gyermekek általában magasabb számát és a korábbi elhalálozást is (alacsonyabb várható élettartam). A személyek születési országa az aktuális tartózkodási hely országával összehasonlítva általában a migrációs háttér mutatójaként szolgált. Bulgáriában, Magyarországon, Lengyelországban, Romániában és Szlovákiában a felmérésben szereplő romák és nem romák szinte kivétel nélkül a tartózkodási hely szerinti országban születtek. A Cseh Köztársaságban nagyobb számban voltak olyan romák és nem romák, akik nem a tartózkodási országukban születtek, feltehetőleg Csehszlovákia 1993-as kettéválása miatt. Franciaországban, Görögországban, Portugáliában és Spanyolországban a felmérésben megkérdezett romák szinte minden esetben az adott tagállamban születtek, ugyanakkor a nem romák körében nagyobb volt a máshol születettek aránya.

Az egyik lehetséges magyarázat az, hogy ezekben a tagállamokban azok a területek, ahol a romák élnek, más migrációs háttérű személyek számára is vonzóak, mivel alacsony a lakhatási költség, és/vagy más területeken nehezebb szállást találni. Olaszországban a felmérésben szereplő háztartásokban élő romák körülbelül egyharmada más országban született, és ötből ketten nem rendelkeztek olasz állampolgársággal.

A Cseh Köztársaságban, Görögországban, Lengyelországban, Portugáliában és Spanyolországban a roma háztartások legalább kétharmada városi területeken volt. Bulgáriában, Magyarországon, Romániában és Szlovákiában a roma háztartások fele-háromnegyede vidéki területeken volt. Olaszországban a roma háztartások fele városi területeken, a másik fele táborhelyeken működött. Görögországban a roma háztartások egyharmada volt táborokban, Franciaországban pedig a *gens du voyage* csoport tagjaival kizárólag táborhelyeken készítettek interjút.

Kísérleti országok

Franciaországban, Olaszországban, Portugáliában és Spanyolországban⁸² még soha nem készült nagyszabású összehasonlító kvantitatív felmérés a romák társadalmi-gazdasági helyzetéről, az FRA felmérése ezért egyúttal a működőképes felmérési módszerek és eszközök kidolgozására tett kísérlet is. Portugáliában és Spanyolországban elegendő adat állt rendelkezésre a megfelelő mintavételi keret kialakításához, Franciaországban és Olaszországban viszont ez problémának bizonyult. Franciaországban a táborhelyeken alapuló mintavételi keretet használták a *gens du voyage* felméréséhez. Olaszországban a megfelelő népszémi adatok szűkössége miatt egy jól dokumentált kényelmi (az egyszerűen elérhető alanyokra hagyatkozó) mintát hoztak létre, amely azt mutatta, hogy a migráns és az állampolgár romák ugyanazonokon a helyeken élnek. Görögországban a Trákiában megkérdezett és magukat muszlimnak valló romákat a helyi hatóságoktól és nem kormányzati szervezetektől származó információk alapján vették fel a roma mintába.

⁸² 2007-ben a Fundación Secretariado Gitano irányításával felmérés készült az „Egészségről és a roma közösségről”, amely Bulgáriára, a Cseh Köztársaságra, Görögországra, Portugáliára, Romániára, Spanyolországra és Szlovákiára terjedt ki. Lásd Fundación Secretariado Gitano (2009).

Bibliográfia

Advisory Council for the Education of Romany and Other Travellers (ACERT) (1993), *The education of Gypsy and Traveller Children: action research and coordination*, Hatfield, University of Hetfordshire Press.

Az Emberi Jogok Európai Bírósága (EJEB), *D.H. és társai kontra Cseh Köztársaság*, 57325/00, 2007. november 13., <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-83256>.

Az Európai Unió Tanácsa (2012), A Tanács következtetései (2012. november 26.) az írástudásról, HL C 393., 2012, http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv:OJ.C_.2012.393.01.0001.01.ENG.

Berryman, S. E., Világbank, Európai és Közép-ázsiai Régió (2000), *Hidden challenges to education systems in transition economies*, Washington D.C., Világbank, Európai és Közép-ázsiai Régió.

Brüggemann, C., az Egyesült Nemzetek Fejlesztési Programja (UNDP) (2012), *Roma Education in Comparative Perspective. Analysis of the UNDP/World Bank/EC Regional Roma Survey 2011*, Roma Inclusion Working Papers, Bratislava, UNDP, http://issuu.com/undp_in_europe_cis/docs/education_web?e=3029457/1363948
http://issuu.com/undp_in_europe_cis/docs/education_web?e=3029457/1363948.

Cekota, J. és Trentini, C., az Egyesült Nemzetek Európai Gazdasági Bizottsága (UNECE) (2011), *The educational attainment, labour market participation and living conditions of young Roma in Bulgaria, Hungary and Romania*, Discussion Paper Series, 2011.2. szám, Genf, UNECE, www.unece.org/fileadmin/DAM/oes/disc_papers/ECE_DP_2011-2.pdf.

Cherkezova, S. és Tomova, I., UNDP (2013), *An Option of Last Resort? Migration of Roma and Non-Roma from CEE countries*, Roma Inclusion Working Papers, Bratislava, UNDP.

Cour des comptes (2012), *L'accueil et l'accompagnement des gens du voyage*, Párizs, Cour des comptes, www.ccomptes.fr/Publications/Publications/L-accueil-et-l-accmpagnement-des-gens-du-voyage.

Csepeli, G. és Simon, D. (2004), „Construction of Roma Identity in Eastern and Central Europe: Perception and Self-identification”, *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 30. évf., 1. szám, 129–150. o.

Cudworth, D. (2010), „Policy Space and the Education of Gypsy/Traveller and Roma children in Europe”, az ECPR ötödik pán-európai konferenciájára készült tanulmány, Porto, 2013. november 12–13., www.jhubc.it/ecpr-porto/virtualpaperroom/063.pdf.

EJEB, *Oršuš és társai kontra Horvátország*, 15766/03, 2010. március 16. <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-97689>.

EJEB, *Sampanis és társai kontra Görögország*, 32526/05, 2008. június 5., <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-86797>.

Ethnic Differences in Education and Diverging Prospects for Urban Youth in an Enlarged Europe (EDUMIGROM), www.edumigrom.eu.

Európa Tanács, Miniszteri Bizottság (2009), Recommendation CM/Rec (2009) 4 on the education of Roma and Travellers in Europe, Strasbourg, 2009. június 17., <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1462637>.

Európa Tanács, Rasszizmus és Intolerancia Elleni Európai Bizottság (ECRI) (2006), Az ECRI 10. sz. általános ajánlása a rasszizmus és a faji megkülönböztetés elleni küzdelemről az iskolai oktatásban, Strasbourg, 2006. december 15.

Európa Tanács (2012), Descriptive Glossary of terms relating to Roma issues, Strasbourg, 2012. május 18., <http://www.coe.int/en/web/portal/roma>.

Európa Tanács, Európai Szociális Charta, CETS 163, 1996.

Európa Tanács, Kiegészítő jegyzőkönyv az emberi jogok és alapvető szabadságok védelméről szóló egyezményhez, CETS 155., 1952

Európai Bizottság (2010), *Az intelligens, fenntartható és inkluzív növekedés stratégiája*, COM(2010) 2020, Brüsszel, 2010. március 3., 9. o., <http://ec.europa.eu/eu2020/pdf/COMPLET%20EN%20BARROSO%20%20%20007%20-%20Europe%202020%20-%20EN%20version.pdf>.

Európai Bizottság (2011a), *A nemzeti romaintegrációs stratégiák uniós keretrendszer 2020-ig*, COM(2011) 173 végleges, Brüsszel, 2011. április 5., http://ec.europa.eu/justice/policies/discrimination/docs/com_2011_173_en.pdf.

Európai Bizottság (2011b), *A Bizottság közleménye – Kora gyermekkori nevelés és gondozás: hogy minden gyermek szilárdan megalapozhassa jövőjét*, COM(2011) 66 végleges, Brüsszel, 2011. február 17., <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2011:0066:FIN:EN:PDF>.

Európai Bizottság (2012), „Előrelépés mutatkozik Európában a korai iskolaelhagyók számának csökkentésében és a felsőfokú végzettségűek számának növelésében, de további erőfeszítésekre van szükség”, sajtóközlemény, Brüsszel, 2012. június 7., http://europa.eu/rapid/press-release_IP-12-577_en.htm.

Európai Bizottság (2013), *Javaslat – A Tanács ajánlása a romák integrációját célzó hatékony tagállami intézkedésekről*, COM(2013) 460 final, Brüsszel, 2013. június 26., http://ec.europa.eu/justice/discrimination/files/com_2013_460_en.pdf.

Európai Bizottság, Oktatási, Audiovizuális és Kulturális Végrehajtó Ügynökség (EACEA) (2009), *Tackling Social and Cultural Inequalities through Early Childhood Education and Care in Europe*, Brüsszel, az Eurydice hálózat kiadványa, 2009. január, 75. o., <http://eacea.ec.europa.eu/about/eurydice/documents/098EN.pdf>.

EACEA (2011), *Compulsory Education in Europe 2010/11*, Brüsszel, az Eurydice hálózat kiadványa, <http://bookshop.europa.eu/en/compulsory-education-in-europe-2010-11-pbEC3213017>.

Európai Bizottság, Education and Training, Literacy, online forrás, http://ec.europa.eu/education/index_en.htm.

A Rasszizmus és Idegengyűlölet Európai Megfigyelőközpontja (EUMC) (2006), *Roma and Travellers in Public Education. An overview of the situation in the EU Member States*, Bécs, 2006. május, http://fra.europa.eu/fraWebsite/attachments/roma_report.pdf.

Európai Parlament (2006), *Az Európai Parlament és a Tanács ajánlása (2006. december 18.) az egész életen át tartó tanuláshoz szükséges kulcskompetenciákról*, Brüsszel, 2006. december 30., http://europa.eu/legislation_summaries/education_training_youth/lifelong_learning/c11090_en.htm.

Európai Romajogi Központ (ERRC) (1999), *A Special Remedy: Roma and Schools for the Mentally Handicapped in the Czech Republic*, Budapest, ERRC, www.errc.org/reports-and-advocacy-submissions/a-special-remedy-roma-and-schools-for-the-mentally-handicapped-in-the-czech-republic/3680.

ERRC (2004), *Stigmata: Segregated Schooling of Roma in Central and Eastern Europe*, Budapest, ERRC, www.errc.org/cms/upload/media/00/04/m00000004.pdf.

ERRC (2008), *Persistent Segregation of Roma in the Czech Education System*, Budapest, ERRC, www.errc.org/cms/upload/media/03/AC/m000003AC.pdf.

ERRC és Amnesty International (2012), *Five more years of injustice: Segregation of Roma in the Czech Republic*, London és Budapest, www.errc.org/cms/upload/file/five-more-years-of-injustice-november-2012.pdf.

Európai Unió, Az Európai Unió Alapjogi Chartája, HL 2012. C 326..

Európai Unió, Lisszaboni Szerződés az Európai Unióról szóló szerződés és az Európai Közösséget létrehozó szerződés módosításáról, HL C 306., 2007.

Eurostat (2010), *Quality Profile Early School Leavers*.

Eurostat (2013), *Total population having completed at least upper secondary education*, <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&plugin=1&language=en&pcode=tps00065>.

Filadelfiová, J., Daniel, G. és Škobla, D., UNDP (2007), *Report on the living conditions of Roma in Slovakia*, Bratislava, UNDP Regional Bureau for Europe and CIS.

Fleck, G. és Rughinis, C. (2008), *Come Closer. Inclusion and Exclusion of Roma in Present-day Romanian Society*, Bukarest, Human Dynamics.

FRA (az Európai Unió Alapjogi Ügynöksége) (2009a), *EU-MIDIS Középpontban az adatok – 1. jelentés: A romák*, Luxembourg, az Európai Unió Kiadóhivatala (Kiadóhivatal), <http://fra.europa.eu/en/publication/2009/eu-midis-data-focus-report-1-roma>.

FRA (2009b), *EU-MIDIS European Union Minorities and Discrimination Survey – Main Results Report*, Luxembourg, Kiadóhivatal, <http://fra.europa.eu/en/publication/2012/eu-midis-main-results-report>.

FRA (2012), *The situation of Roma in 11 EU Member States - Survey results at a glance*, Luxembourg, Kiadóhivatal, [http://fra.europa.eu/en/publication/2012/situation-roma-11-eu-member-stat es-survey-results-glance](http://fra.europa.eu/en/publication/2012/situation-roma-11-eu-member-states-survey-results-glance).

FRA (2013), *Roma Pilot Survey Technical report: methodology, sampling and fieldwork*, Luxembourg, Kiadóhivatal, <http://fra.europa.eu/en/publication/2014/roma-pilot-survey-technical-report-methodology-sampling-and-fieldwork>.

- Friedman, E., Kriglerová, E. G., Kubánová, M. és Slosiarik, M. (2009), *School as Ghetto: Systemic Overrepresentation of Roma in Special Education in Slovakia*, Budapest, Roma Oktatási Alap.
- Fundación Secretariado Gitano (2009), *Health and the Roma Community, Analysis on the Situation in Europe*, Madrid, Fundación Secretariado Gitano, www.gitanos.org/upload/07/81/memoria_gral_fin.pdf.
- Giménez Adelantado, A., Piasere, L., Liegeois, J.P. (2003), *The Education of Gypsy Childhood in Europe*, Opre Roma Project, <http://cordis.europa.eu/documents/documentlibrary/82608111EN6.pdf>.
- Havas, G., Liskó I. és Kemény, I., Oktatáskutató Intézet (2001), *Cigány gyerekek az általános iskolákban*, Budapest, Oktatáskutató Intézet, <http://mek.oszk.hu/09500/09513/09513.pdf>.
- Heckmann, J. J. (2008), „Early Childhood Education and Care: The Case for Investing in Disadvantaged Young Children”, *CESifo DICE Report Journal for Institutional Comparisons*, 6. évf., 2. szám.
- Hoelscher, P., UNICEF Regional Office for CEE/CIS (2007), *Romani children in South East Europe, The challenge of overcoming centuries of distrust and discrimination*, Social and Economic Policy for Children, Discussion Paper Issue 7. szám, Genf, UNICEF, http://www.unicef.org/ceecis/0703-CEECIS_ROMA_en.pdf.
- Ivanov, A. (2012), „Quantifying the Unquantifiable: Defining Roma Populations in Quantitative Surveys”, *Население*, 3–4. szám, 79–95. o.
- Ivanov, A., Kling, J. és Kagin J., az Egyesült Nemzetek Fejlesztési Programja (UNDP) (2012), *Integrated household surveys among Roma populations: one possible approach to sampling used in the UNDP-World Bank-EC Regional Roma Survey 2011*, Roma Inclusion Working Papers, Bratislava, UNDP, www.scribd.com/doc/154052170/Roma-household-survey-methodology.
- Ivasiuc, A. (2010), „School drop-outs among Roma children – myths and reality”, *The quarterly newsletter of Unicef Romania*, 7. szám, www.unicef.org/romania/media_14491.html.
- Kemény, I. (2005), *Roma of Hungary*, Boulder, Colorado, Social Science Monographs; Highland Lakes N.J., Atlantic Research and Publ.; New York, Columbia Univ. Press.
- Kertesi, G. (2005), *A társadalom peremén: Romák a munkaerőpiacon és az iskolában*, Budapest, Osiris K.
- Kertesi, G. és Kézdi, G., Roma Education Fund (2006), *Expected Long-Term Budgetary Benefits to Roma Education in Hungary*, Budapest, Roma Oktatási Alap, www.romaeducationfund.hu/sites/default/files/publications/kertesi-kezdi-budgetarybenefits.pdf.
- Kertesi, G. és Kézdi, G. (2011), „The Roma/Non-Roma Test Score Gap in Hungary”, *American Economic Review*, 101. évf., 3. szám, 519–525. o.
- Kertesi, G. és Kézdi, G., Roma Oktatási Alap (2013), *School Segregation. School choice and educational policies in 100 Hungarian Towns*, Budapest, Roma Oktatási Alap, www.romaeducationfund.hu/sites/default/files/publications/school_segregationschool_choice_and_educational_policies_-_final_2013.pdf.
- Kézdi, G. és Surányi, É., Roma Oktatási Alap (2009), *A Successful School Integration Program. An Evaluation of the Hungarian National Government's School Integration Program*, Budapest, Roma Oktatási Alap, www.romaeducationfund.hu/sites/default/files/publications/a_succesful_school_integration_kezdi_suranyi.pdf.
- Krizsán, A. (2012), „Group self-determination, individual rights, or social inclusion? Competing frames for ethnic counting in Hungary”, *Ethnic and Racial Studies*, 35. évf., 8. szám, 1–17. o.
- Liégeois, J.-P. (1998), *School provision for ethnic minorities: The gypsy paradigm*, Hatfield, University of Hertfordshire Press.
- Lydaki, A. (1997), *Non-Gypsies and Gypsies. Gypsies of Ano Liossia*, Athén, Kastaniotis.
- Magyari-Vincze, C. és Hajnalka, H. (2009), *Country report on Education: Romania*, EDUMIGROM Working Papers; Budapest, Közpolitikai Tanulmányok Központja, Közép-európai Egyetem, www.edumigrom.eu/working-papers.
- McGarry, A. és Tremlett, A. (2013), *Challenges facing researchers on Roma Minorities in Contemporary Europe: Notes Towards a Research Program*, ECMI Working Paper, 62. szám, Flensburg, European Centre for Minority Issues (ECMI).
- Messing, V. (2013), „Apart or together: motivations behind ethnic segregation in education across Europe”, megjelent: Szalai, J. és Schiff, C., *Migrant, Roma and Post-Colonial Youth in Education Across Europe: Being 'Visibly Different'*, New York, Palgrave Macmillan.
- Messing, V. , Brozovicova, K., Fabo, B. és Kahanec, M. (2012), *Overview of Labour Market Situation of Low-Educated and Roma Population and Regulations*

- Affecting Their Employment*, NEUJOBS Working Papers, WP D19.1. szám, <http://www.neujobs.eu/publications/state-art-reports/overview-labour-market-situation-low-educated-and-roma-population-and>.
- Milcher, S. és Ivanov, A. (2004), „The United Nations Development Programme’s vulnerability projects: Roma and ethnic data”, *Roma Rights Quarterly*, 2. évf., 7–13. o.
- Miskovic, M. (szerk.) (2013), *Roma Education in Europe: Practices, Policies, and Politics*, London, Routledge.
- Mód, P. (2011), „Romák a munkaerőpiacon és azon túl”, megjelent: Kurucz, *Roma kutatások, 2010, Élethelyzetek a társadalom peremén*, Budapest, NCSZSI.
- Moldenhawer, B., Frauke, M., Kallstenius, J., Messing, V. és Schiff, C. (2009), *Comparative Report on Education, EDUMIGROM Comparative Papers*, Budapest, Közép-európai Egyetem, Közpolitikai Tanulmányok Központja, www.edumigrom.eu/sites/default/files/field_attachment/page/node-1817/edumigromcomparativereportededucation.pdf.
- National Commission for Human Rights of the Hellenic Republic (2011), *The state of Roma in Greece*.
- O’Higgins, N. és Ivanov, A. (2006), „Education and Employment Opportunities for the Roma”, *Comparative Economic Studies*, 48. évf., 6–19. o.
- On the Margins of the European Community (EUMargins) (2011), „Ethnic School Segregation: Effects and Policies”, *Policy Brief 4*. szám, www.sv.uio.no/iss/english/research/projects/eumargins/policy-briefs/documents/4th-policy_brief_school_segregation_January-7-2011-final.pdf.
- Oreopoulos, P. és Salvanes, K.G. (2011), „Priceless: The Nonpecuniary Benefits of Schooling”, *Journal of Economic Perspectives*, 25. évf., 1. szám, 159–184. o., <http://blogg.nhh.no/thechoicelab/wp-content/uploads/2011/12/priceless.pdf>.
- Ringold, D., Orenstein, M. és Wilkens, E. , Világbank (2005), *Roma in an expanding Europe. Breaking the poverty cycle*, Washington D.C., Világbank, 30–33. o.
- Rinne, C. (2002), „The Situation of the Roma in Greece”, *Kuri Journal of the Dom Research Center*, 1. évf., 6. szám, www.domresearchcenter.com/journal/16/greece6.html.
- Roma Oktatási Alap (2011), *From segregation to inclusion. Roma pupils in the UK. A Pilot Research Project*, Budapest, Roma Oktatási Alap, www.romaeducationfund.hu/sites/default/files/publications/ref_uk_report_nov2011_screen_singlepages.pdf.
- Roma Oktatási Alap (2012a), *Pitfalls and bias: entry testing and the overrepresentation of Romani Children in Special Education*, Roma Oktatási Alap, Budapest, www.romaeducationfund.hu/sites/default/files/publications/pitfalls-and-bias-screen_singlepages.pdf.
- Roma Oktatási Alap (2012b) *Inequity and Inequality: Teacher absenteeism, Romani Pupils, and Primary Education in Romania*, Budapest, Roma Oktatási Alap, www.romaeducationfund.hu/sites/default/files/publications/ref_ta_screen_doublepages.pdf.
- Rughiniş, C. (2010), „The forest behind the bar charts: Bridging quantitative and qualitative research on Roma/Tsigani in contemporary Romania”, *Patterns of Prejudice*, 44. évf., 4. szám, 337–367. o.
- Santiago, C. és Maya, O. (2012), *School segregation of Romani students in Spain, Research Report of a study conducted in four selected locations*, Madrid, Fundación Mario Maya és Kamira.
- Simon, P., Institut National d’Etudes Démographiques (2007), „Ethnic” *Statistics and Data Protection in the Council of Europe Countries*, ECRI, Európa Tanács, Strasbourg.
- Szalai, J. és Schiff, C. (2014), *Migrant, Roma and Post-colonial Youth in Education across Europe: Being ‘Visibly Different’*, Palgrave Macmillan.
- Szelényi, I. és Ladányi, J. (2006), *Patterns of Exclusion: Constructing Gypsy Ethnicity and the Making of an Underclass in Transitional Societies of Europe*, New York, Columbia University Press.
- Egyesült Nemzetek (ENSZ), Egyezmény a Gyermekek Jogairól, 1989. november 20, www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/CRC.aspx.
- ENSZ, Nemzetközi egyezmény a faji megkülönböztetés valamennyi formájának kiküszöböléséről, 1965. december 21., www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/CERD.aspx
- UNDP, UNDP in Europe and Central Asia, Roma data, <http://www.eurasia.undp.org/content/rbec/en/home/ourwork/sustainable-development/development-planning-and-inclusive-sustainable-growth/roma-in-central-and-southeast-europe/roma-data.html>.

UNDP (2002), *Avoiding the Dependency Trap: The Roma in Central and Eastern Europe*, Bratislava, UNDP, http://issuu.com/undp_in_europe_cis/docs/avoiding_the_dependency_trap_-_full_report/131.

UNESCO (2000), *World education report 2000. The right to education. Towards education for all throughout life*, Párizs, UNESCO Publishing, 29. o.

UNESCO (2007), *Literacy initiative for empowerment 2006-2015. Vision and Strategy Paper*, Hamburg, UNESCO Institute for Lifelong Learning, <http://unevoc.unesco.org/go.php?q=Biblioteca+digital&lang=sp&akt=id&st=adv&qs=2105&unevoc=0>.

UNICEF (2007a), *A human rights-based approach to education for all*, New York, UNICEF.

UNICEF (2007b), *Education for some more than others? A regional study on education in Central*

and Eastern Europe and the Commonwealth of Independent States, Genf, UNICEF, www.unicef.org/ceecis/070920-RegEduStudy-web_en.pdf.

UNICEF (2011), *The Right of Roma Children to Education: Position Paper*, UNICEF Regional office for Central and Eastern Europe and the Commonwealth of Independent States (CEECIS), Genf.

UN Statistics Division (2012), Social indicators, <http://unstats.un.org/unsd/demographic/products/socind/>.

Világbank (2012), *Towards an equal start: Closing the early learning gap for Roma children in Eastern Europe*, Európai Bizottság, http://siteresources.worldbank.org/EXTROMA/Resources/RomaECD_FinalReport.pdf.

HOGYAN JUTHAT HOZZÁ AZ EURÓPAI UNIÓ KIADVÁNYAIHOZ?

Ingyenes kiadványok:

- egy példány:
az EU Bookshopból (<http://bookshop.europa.eu>),
- több példány, valamint plakátok, térképek rendelése:
az Európai Unió képviselőin keresztül (http://ec.europa.eu/represent_hu.htm),
nem uniós országokban a küldöttségektől (http://eeas.europa.eu/delegations/index_hu.htm),
a Europe Direct szolgáltatáson keresztül (http://europa.eu/europedirect/index_hu.htm) vagy
a 00 800 6 7 8 9 10 11 telefonszám tárcsázásával (ingyenesen hívható az EU egész területéről) (*).

(*) A legtöbb hívás és a megadott információk ingyenesek (noha egyes mobiltelefon-szolgáltatásokon keresztül, telefonfülkékből és hotelekből a számot csak díjfizetés ellenében lehet hívni).

Megvásárolható kiadványok:

- az EU Bookshopból (<http://bookshop.europa.eu>).

HELPING TO MAKE FUNDAMENTAL RIGHTS A REALITY FOR EVERYONE IN THE EUROPEAN UNION

Az oktatásnak különleges szerepe van az Európai Unió legnagyobb etnikai kisebbségét, a romákat sok esetben sújtó halmozottan hátrányos helyzet kezelésében. Az oktatás azért olyan fontos, mert nagymértékben meghatározza a későbbi életkilátásaikat. Az oktatásban való egyenlőtlen részvétel ezért egyenlőtlen hozzáféréshez vezethet a foglalkoztatásban, a lakhatásban és az egészségügyben is, és végső soron csökkenti az alapvető jogaik gyakorlására való esélyeiket. Ahogy az alacsony színvonalú oktatás behatárolja a jövőbeni lehetőségeket, a jó oktatás jobb foglalkoztatási kilátásokhoz vezethet, ennek segítségével pedig az emberek kiemelkedhetnek a szegénységből. Ez a jelentés az Európai Unió Alapjogi Ügynökségének (FRA) a romák oktatásával foglalkozó 2011-es felméréséből származó eredményeket vizsgálja meg, amelyek azt jelzik, hogy az oktatás minden szintjén jelentős különbségek vannak a roma és nem roma gyermekek között. Tükrözik a roma gyermekek oktatásban alkalmazott széles körű szegregációját, amelyet az Emberi Jogok Európai Bírósága már megkülönböztetésnek minősített. Ez a szegregáció azt is jelenti, hogy az országok nem tesznek eleget a nemzeti romaintegrációs stratégiák uniós keretrendszerének, holott ez részben éppen az oktatási integrációval foglalkozik.

Az eredmények mindazonáltal azt is jelzik, hogy a fiatalabb korcsoportokban érzékelhető a javulás. Az adatokból nemcsak az derül ki, hogy történt némi előrehaladás, hanem ami még fontosabb: a további előrehaladás is lehetséges és megvalósítható.

A romák oktatási helyzetének javítása nem csak a romákról szól. Ez a próbája annak, hogy az EU képes-e előrelépést elérni az összes szélsőségesen marginalizált csoport befogadásában. Az FRA azzal támogatja ezeket a törekvéseket, hogy teszteli az újszerű, közösségi szintű módszereket és tényekkel szolgál a helyszínen zajló változásokról.

Kiadóhivatal

ISBN 978-92-9491-192-6
doi:10.2811/436685

FRA – AZ EURÓPAI UNIÓ ALAPJOGI ÜGYNÖKSÉGE
Schwarzenbergplatz 11 – 1040 Bécs – Ausztria
Tel. +43 158030-0 – Fax +43 158030-699
fra.europa.eu – info@fra.europa.eu
facebook.com/fundamentalrights
linkedin.com/company/eu-fundamental-rights-agency
twitter.com/EURightsAgency